

Visit

Dwarkadheeshvastu.com

For

FREE Vastu Consultancy, Music, Epics, Devotional Videos
Educational Books, Educational Videos, Wallpapers

————— **** —————

All Music is also available in **CD** format. **CD Cover** can also be print with your Firm Name

————— **** —————

We also provide this whole Music and Data in **PENDRIVE** and **EXTERNAL HARD DISK**.

Contact : Ankit Mishra (+91-8010381364, dwarkadheeshvastu@gmail.com)

VARSHIK VRAT RATNAWALI

(Nepali)

अनुक्रमणिका

विषय	पृष्ठ	विषय	पृष्ठ	विषय	पृष्ठ
पूजाविधि-प्रयोगः	१	कोजागरलक्ष्मी-व्रतकथा	१३३	अक्षयतृतीया-पूजाविधिः	३०१
रामनवमी-पूजाविधिः	२१	शिवरात्रि पूजाविधिः	१४४	कण्डारक-पूजाविधिः	३०४
रामनवमी-व्रतकथा	२९	शिवरात्रि-व्रतकथा	१५३	पौषरविवार-पूजाविधिः	३०५
कृष्णाष्टमी-पूजाविधिः	४४	अनन्त-पूजाविधिः	१९६	कार्तिकव्रतोद्यापनविधिः	३०९
कृष्णाष्टमी-व्रतकथा	५०	अनन्त-व्रतकथा	२१४	वसन्तपञ्चमी-पूजाविधिः	३२७
हरितालिका-पूजाविधिः	६४	शरत्कालीय नवरात्रपूजा	२३६	पुरुषोत्तमदान-पूजाविधिः	३२९
हरितालिका-व्रतकथा	६९	महानवमी पूजाविधिः	२६८	एकादशी-पूजाविधिः	३३०
ऋषिपञ्चमी-पूजाविधिः	८३	लक्षवर्तिका दीपदानविधिः	२७२	एकादशीविशेषपूजाप्रकारः	३४१
ऋषिपञ्चमी-व्रतकथा	८६	जन्मोत्सव विधिः	२७५	शातलाचनविधिः	३४३
गणेशचतुर्थी-पूजाविधिः	९९	यमद्वितीया ज्ञातृपूजा	२७९	मन्थोकःश्राविधिः	३४६
गणेशचतुर्थी-व्रतकथा	१०४	दुर्लभा पूजाविधिः	२८६	अगस्त्यर्षविधिः	३४९
कोजागरलक्ष्मी-पूजाविधिः	१२०	पूर्णिमायां चन्द्रपूजाविधिः	२९३	भीमव्रतपूजाविधिः	३५०

वार्षिकव्रतरत्नावलिः

आसने उपविश्य आचमनम्—ॐ केशवाय नमः, ॐ नारायणाय नमः, ॐ माधवाय नमः ।

हस्तप्रक्षालनम्—ॐ गोविन्दाय नमः ।

प्राणानायम्य, भूशुद्धिः—

ॐ अपवित्रः पवित्रो वा सर्वावस्थाङ्गतोऽपि वा । यः स्मरेत् पुण्डरीकाक्षं स बाह्याभ्यन्तरः शुचिः ॥
पुण्डरीकाक्षः पुनातु ।

आसनशुद्धिः—

ॐ पृथ्वी त्वया धृता लोका देवि त्वं विष्णुना धृता । त्वं च धारय मां देवि पवित्रं कुरु चामनम् ॥
इष्टदेवतानां नमस्कारः—श्रीमन् महागणाधिपतये नमः, इष्टदेवताभ्यो नमः, ग्रामदेवताभ्यो नमः, कुलदेवताभ्यो नमः, उमामहेश्वराभ्यां नमः, सर्वेभ्यो देवेभ्यो नमः, ब्राह्मणेभ्यो नमः । निर्विघ्नमस्तु ।
ॐ सुमुखश्चैकदन्तश्च कपिलो गजकर्णकः । लम्बोदरश्च विकटो विघ्ननाशो विनायकः ॥

विनायकं गुरुं भानुं ब्रह्मविष्णुमहेश्वरान् । सरस्वतीं प्रणम्यादौ सर्वकार्यार्थसिद्धये ॥
 ॐ स्वस्तिनऽइन्द्रोऽरुद्धश्रवाः स्वस्तिनः पूषा विश्ववेदाः ॥ स्वस्तिनस्तार्क्ष्योऽरिष्टनेमिः स्वस्तिनो बृहस्पति-
 र्दधातु ॥

कर्मपात्रं पुण्याक्षतोपरि स्थापनम्—ॐ यद्देवादेव हेतुनन्देवासश्च कृमावयम् ॥ अग्निर्मातस्मादेनसोऽविश्वान्मुञ्च-
 त्वँ हसः ॥ ॐ यदि दिवा यदि नक्तमेनाँसि च कृमावयम् ॥ वायुर्मातस्मादेनसोऽविश्वान्मुञ्च त्वँ हसः ॥

ॐ यदि जाग्रद्यदि स्वप्नोऽप्यनाँसि च कृमावयम् ॥ सूर्यो मातस्मादेनसोऽविश्वान्मुञ्च त्वँ हसः ॥

तत्र पवित्रकुशान् क्षिपेत्—ॐ पवित्रेऽथो वैष्णव्यौ सवितुर्वः प्रसवऽउत्पुनाम्यच्छिद्रेण पवित्रेण सूर्यस्य रश्मिभिः ॥

देवीरापोऽअग्रे गुवोऽअग्रे पुवोऽअग्रे मम यज्ञन्नयताग्र यज्ञपतिः सुधातुं यज्ञपतिन्देवयुवम् ॥

जलम्—ॐ शन्नो देवी रभिष्टयऽ आपो भवन्तु पीतये ॥ शंयोरभिस्रवन्तु नः ॥

चन्दनम्—ॐ गन्धद्वारां दुराधर्षी नित्यपुष्टां करीषिणीम् ॥ ईश्वरीं सर्वभूतानां तामिहोपहृये श्रियम् ॥

यवान्—ॐ यवोऽसि यवयास्महेषो यवयारातीः ॥ दिवेत्वान्तरिक्षाय त्वापृथिव्ये त्वागुन्धन्तोऽल्लोकाः पितृषदनाः
 पितृषदन्मसि ॥

तिलान्—ॐ तिलोसि सोमदैवत्यो गोसवो देवनिर्मितः ॥ प्रक्षमद्भिः पृक्तः स्वधया पितुं लोकान् पृणाहिनः स्वाहा
अक्षतान्—ॐ अक्षन्नमीमदन्तह्यवप्रियाऽअधूषत ॥ अस्तोषतस्वभानवो विप्रानविष्टयामतीषो जान्वीन्द्रतेहरी ॥
पुष्पाणि—ॐ श्रीश्वतेलक्ष्मीश्वपत्यावहोरात्रेश्वेनक्षत्राणिरूपमश्विनौ व्यातम् ॥ इणान्निपाणामुम्मऽइषाण
सर्वलोकम्मऽइषाण ॥

सर्वतः त्रिभिः कुशैः सेचनम्—

ॐ अपवित्रः पवित्रो वा सर्वावस्थां गतोऽपि वा । यः स्मरेत् पुण्डरीकाक्षं स बाह्याभ्यन्तरः शुचिः ॥

ॐ पुण्डरीकाक्षः पुनातु ।

प्रार्थश्चत्तगोदानम्—देयद्रव्याय नमः, हरिः ॐ तत्सत् ३ ॐ विष्णुः ३ अयेह अहं मम श्रुतिस्मृतिपुगणोक्त-
फलप्राप्त्यर्थं देहशुद्ध्यर्थं इमां गां रुद्रदैवतां तत्प्रत्याम्नायीभूतां अमुकं द्रव्यं अमुकं दैवताकं अमुकं
गोत्रायामुकशर्मणे ब्राह्मणाय सुपूजिताय तुभ्यमहं सम्प्रददे ।

प्रार्थना—नमो गोभ्यः श्रीमतीभ्यः सौरमेयीभ्य एव च । नमो ब्रह्मसुताभ्यश्च पवित्राभ्यो नमो नमः ॥
गावो मे अग्रतः सन्तु गावो मे सन्तु पृष्ठतः । गावो मे हृदये सन्तु गवां मध्ये वसाम्यहम् ॥

दानप्रतिष्ठा—अद्य कृतैतत् गोदानप्रतिष्ठासाङ्गतासिद्ध्यर्थं अमुक द्रव्यं अमुक गोत्रायामुकशर्मणे ब्राह्मणाय तुभ्यमहं सम्प्रददे।

प्रतिज्ञासङ्कल्पः—हरिः ॐ तत्सत् ३ ॐ विष्णुः ३ अद्य श्रीमद्भगवतो महापुरुषस्य विष्णोराज्ञया प्रवतमानस्य सकलजगत् सृष्टिकारिणो ब्रह्मणो द्वितीयपराद्धं श्रीश्वेतवाराहकल्पे वैवस्वतमन्वन्तरे अष्टाविंशति-
तमे युगे प्रह्लादाधिपत्ये मनीं सप्तमे सत्यत्रेताद्वापरान्ते कलियुगे कलियुगस्य प्रथमचरणे जम्बूद्वीपे
भारतवर्षे भरतखण्डे आर्यावर्तान्तर्गते अमुक देशे अमुक ग्रामे अमुक नदी-तीर्थादिसन्निधौ अमुक-
स्थाने इह पुण्यभूमौ बौद्धावतारे अमुक श्रीशालिवाहनशाके षष्ठिसंवत्सराणां मध्ये अमुकनाम
संवत्सरे श्रीसूर्ये अमुकायनगते अमुक ऋतौ मासानामुत्तमे अमुक मासे अमुक पक्षे अमुक तिथौ
अमुकवासराग्विन्तायां यथानाम नक्षत्र-योग-लक्ष-करण-मुहूर्तान्वितायां अमुकराशिस्थिते श्रीसूर्ये
अमुकराशिस्थिते चन्द्रमसि अमुक राशिस्थिते देवगुरौ शेषेषु ग्रहेषु यथायथास्थानस्थितेषु सत्सु
एवं ग्रहगुणविशेषेण विशिष्टायां शुभपुण्यतिथौ अद्येह अमुकगोत्रः अमुकप्रवरः अमुकनामा अहं
मम सपरिवारस्य सकुटुम्बस्यायुगारोग्येश्वर्योत्तरोत्तर- हर्ष- विजयोदयर्वक-दारिद्र्य-दुःख- दुर्भिक्षपू-

दौर्मनस्य-दौर्भाग्योपसर्ग-महामारी त्रासोलकापात-निर्घातभृकम्पादि सूचित-दोषोपशान्त्यर्थं बाह्या-
भ्यन्तर-ज्वरातिसारापस्मार-श्वासकासादि समस्तरोगाणां झटिति निवृत्तिपूर्वकमारोग्यावाप्तये श्रुति-
स्मृति-पुराणोक्तफलप्राप्त्यर्थं धर्मार्थकाममोक्षसिद्धिद्वारा सर्वव्याधिनिरसनपूर्वकं सर्वाभीष्टकामना-
सिद्ध्यर्थं विविधतापोपशमनार्थं च अमुकदेवता-पूजा-पाठ-जपादिकर्म कर्तुं यथाज्ञानेन यथामिलि-
तोपचारैः दीप-कलश-गणेश-पूजनपूर्वकं (अमुक देवता) पूजनमहं करिष्ये।

दिग्बन्धनम्-वामहस्ते गौरसर्पान् अक्षतान् गृहीत्वा सर्वदिक्षु विकिरेत् ।

ॐ रक्षोहाविश्वचर्षणिरभियोनिमयोहते । द्रोणेसधस्तमासदत् ।

ॐ अपसर्पन्तु ते भूता ये भूता भूमिसंस्थिताः । ये भूता विघ्नकर्तारस्ते नश्यन्तु शिवाज्ञया ॥

भूतानि राक्षसा वापि यत्र तिष्ठन्ति केचन । ते सर्वेऽप्यपगच्छन्तु शुभकार्यं करोम्यहम् ॥

पूर्वस्थां पुण्डरीकाक्षः आग्नेय्यां श्रीधरस्तथा । दक्षिणे नरसिंहश्च नैऋत्यां पातु माधवः ॥

पुरुषोत्तमो मे वारुण्यां वायव्यां च जनार्दनः । गदाधरस्तु कौबेर्यामीशान्यां पातु केशवः ॥

आकाशे च गदा पात पाताले च सदशनः ।

६ ऋग्वेदादि पूजनम्, १ पञ्चोपचारैः प्रदक्षिणक्रमेण—ॐ पूर्वे ऋग्वेदाय नमः, ॐ दक्षिणे यजुर्वेदाय नमः, ॐ पश्चिमे सामवेदाय नमः, ॐ उत्तरे अथर्ववेदाय नमः ।

ब्राह्मणवरणम्—हरिः ॐ तत्सत् ३ ॐ विष्णुः ३ अद्येह पूर्वसङ्कल्पसिद्धिरस्तु अमुककार्यसिद्धयर्थं तथा-
स्मिन् कर्मणि परमेश्वरप्रीतिद्वारा सर्वाभ्युदयावाप्तये पुण्याहवाचनं च कर्तुं अमुकगोत्रं (गोत्रान् वा)
ब्राह्मणं (ब्राह्मणान् वा) एभिश्चन्दन-पुष्पाक्षत-पूगीफलवासोद्रव्यादिभिरहं नृणे ।

वृत्तोऽहं (ॐ वृताः स्म) इति प्रतिवचनम् । यथाविहितं कर्म कुरु (कुरुत) । करवाणि (करवाम) -प्रतिवचनम् ।
प्रार्थना—श्रोत्रियाः सत्यवाचश्च वेदध्यानरताः सदा । यद्वक्त्राभृतसंसिक्ता ऋग्भिर् यान्ति नरद्रुमाः ॥

पुण्याहवाचनम्—गन्धपुष्पाक्षतान्मूलपूगीफलद्रव्यवस्त्रादिभिर्होत्रतुरः पञ्च वा ब्राह्मणान् सम्पूज्य हस्ते फलादिकं
गृहीत्वा—ॐ अद्येहाऽमुकगोत्रोऽमुकप्रवरोऽमुकनामाहं ममामुककर्मणि पुण्याहवाचनार्थं नानानाम-
गोत्रान् नानानामशर्मणो ब्राह्मणान् एभिश्चन्दन-पुष्पाक्षत-पूगीफल-वासोद्रव्यादिभिर्युष्मान् नृणे ।

ॐ तत्सत् ३ ॐ विष्णुः ३ इत्यादि देशकालौ स्मृत्वा—ॐ अद्यहाऽमुकगोत्रस्यामुकनाम्नः मम अमुक-

१-गन्धं पुष्पं च धूपं च दीपं नैवेद्यामेव च ।

पूजाविधिः

कर्मणि भो ब्राह्मणाः पुण्याहं भवन्तो ब्रुवन्तु, पुण्याहं भवन्तो ब्रुवन्तु, पुण्याहं भवन्तो ब्रुवन्तु ।
ब्राह्मं पुण्यं महर्ष्यं च सृष्टिस्थित्यन्तकारकम् । वेदवृक्षोद्भवं नित्यं तत् पुण्याहं ब्रुवन्तु मे ॥
ते च—ॐ पुण्याहम् ॐ पुण्याहम् ॐ पुण्याहम् । ॐ पुनन्तुमादेवजनाः पुनन्तुमनसाधियः ॥
पुनन्तुविश्वाभूतानिजातवेदः पुनीहिमा ॥

पुनः पूर्ववत्—ॐ अद्येहेत्यादि मम अमुककर्मणि भो ब्राह्मणाः स्वस्ति भवन्तो ब्रुवन्तु ३ ।

स्वस्तिर्या अविनाशाख्या पुण्या कल्याणकृद्यतः । विनायकप्रिया नित्यं स्वस्तयस्ता भवन्तु मे ॥
ॐ स्वस्ति ३ ॐ स्वस्तिनऽइन्द्रो वृद्धश्रवाः स्वस्तिनः पूषा विश्ववेदाः । स्वस्तिनस्तार्क्ष्योऽअरिष्टनेमिः स्वस्तिनो
बृहस्पतिर्दधातु ॥

ॐ अद्येहेत्यादि मम अमुककर्मणि भो ब्राह्मणाः ऋद्धिं भवन्तो ब्रुवन्तु ३ ॥

सागरस्य यथा ऋद्धिर्महालक्ष्मीर्विनिःसृता । सम्पूर्णा चैव सूर्यादा देवा ऋद्धिं ब्रुवन्तु मे ॥

ॐ ऋद्धयन्ताम् ३ । ॐ सप्तस्य ऋद्धिरस्य गन्मज्योतिरमृताऽअमृतम् ॥ दिवं पृथिव्याऽअध्यास्य हामावि
दामदेवान्स्वर्ग्योतिः ॥

वायिकव्रतस्तोत्रलिः

ॐ अद्येहेत्यादि मम अमुककर्मणि भो ब्राह्मणाः रुद्धिं भवन्तो ब्रुवन्तु ३

विष्णुना चाभ्यनुज्ञाता देवजातिसमन्विता । हरन्ति सर्वशपानि रुद्धिर्भवतु सा मम ॥

ॐ रुद्ध्यन्ताम् ३ । ॐ ज्यैष्ठ्यञ्चमऽआधिपत्यञ्चोमन्युश्चमेभामश्चमेमश्चमेम्भश्चमेजेमाचमेमहिमाच
मेवरिमाचमेप्रथिमाचमेवर्षिमाचमेद्राघिमाचमेरुद्धश्चमेरुद्धिश्चमेयज्ञेनकल्पन्ताम् ॥

ॐ अद्येह मम अमुककर्मणि भो ब्राह्मणाः कल्याणं भवन्तो ब्रुवन्तु ३

पृथिव्यामुद्धृतायां तु यत् कल्याणं पुरा कृतम् । ऋषिभिर्देवगन्धर्वैस्तत् कल्याणं ब्रुवन्तु मे ॥

ॐ कल्याणम् ३ । ॐ वथेमांवाचङ्कल्याणीमावदानिजनेभ्यः ॥ ब्रह्मराजन्याभ्यां शूद्राय चार्थाय च स्या
यचारणाय च । प्रियोदेवानां दक्षिणायैदातुरिहभूयासमयम्मेकामः समृद्धयतामुपमादोनमतु ॥

ॐ अद्येह मम अमुककर्मणि भो ब्राह्मणाः शान्तिं भवन्तो ब्रुवन्तु ३ ।

शङ्खासुरादिनाशेन या शान्तिस्तु धरातले । तथा शुद्धिर्हि देवानां सा शान्तिस्तु भवेन् मम ॥

ॐ शान्तिः ३ । ॐ द्यौः शान्तिरन्तरिक्षः शान्तिः पृथिवीशान्तिरापः शान्तिरोषधयः शान्तिः ॥ वन-
स्पतयः शान्तिर्विश्वेदेवाः शान्तिर्ब्रह्म शान्तिः सर्व्वः शान्तिः शान्तिरेवशान्तिः सामाशान्तिरेधि ।

ॐ अद्यैह मम अमुककर्मणि भो ब्राह्मणाः श्रियं भवन्तो ब्रुवन्तु ३ ।

श्रीकल्याणमवाप्नोति चिरजीवी भवेन्नरः । सर्वव्याधिविनिर्मुक्तस्तस्य श्रियं ब्रुवन्तु मे ॥

ॐ श्रीः ३ । ॐ मनसःकाममाकृतिंवाचः सत्यमशीय । पशूनां रुपमन्नस्यरसोयशः श्रीः श्रयनाम् ॥

ॐ मन्त्रार्थाः सफलाः सन्तु पूर्णाः सन्तु मनोरथाः । शत्रूणां बुद्धिनाशोऽस्तु मित्राणामुदयोऽस्तु वः ॥

भद्रमस्तु शिवं चास्तु महालक्ष्मी प्रसीदतु । रक्षन्तु त्वां सदा देवा आशिषः सन्तु सर्वदा ॥

पुण्याहवाचनसमृद्धिरस्तु ।

दीपपूजनम् ; प्रज्वालनम्—ॐ स्थितोभवन्दीह्वङ् आशुर्भवन्वाज्यर्वन् । पृथुर्भवन्मुखदस्त्वमग्नेः पुरीषयाहणः ॥

आवाहनम्—ॐ दीपनारायण इह आगच्छ इह तिष्ठ मम पूजां गृहाण । ॐ दीपनारायणाय नमः ॥

चन्दनाक्षताभिः पूजनम्—ॐ पृष्ठोदिदिपृष्ठोऽग्निः पृथिव्याम्पृष्ठोविश्वाऽओषधीरागविवेश ॥ वैश्वानरः महसा

पृष्ठोऽग्निःसन्नोदिवासारिषस्पातुनक्तम् ॥

प्रार्थना—नमोस्त्वनन्ताय सहस्रमूर्तये सहस्रगदाक्षिशिरोरूराहवे ।

सहस्रनाम्ने पुरुषाय शाश्वते सहस्रकोटि युगधारिण नमः ॥

नमः कमलनाभाय नमस्ते जलशायिने । नमस्ते केशवानन्त वासुदेव नमोस्तु ते ॥

वासनाद्वासुदेवस्य वासितं भुवनत्रयम् । सर्वभूतनिवासोसि वासुदेव नमोस्तु ते ॥

शुभं भवतु कल्याणमारोग्यं सुखसम्पदः । सर्वदुःखविनाशाय दीपज्यातिर्नमोस्तु ते ॥

कलशस्थापनम्—ईशानदिग्भागे अब्रणं दध्यक्षतादिभूषितं तैजसं मृण्मयं वा कलशं धान्योपरि स्थापयेत्—

भूमिशोधनम्—ॐ भूरसिभूमिरस्यदितिरसिविश्वधायाविश्वस्यभुवनस्यधर्त्री ॥ पृथिवींश्चछपृथिवीन्दः ह

पृथिवीम्माहिः सीः ॥

धान्यस्थापनम्—ॐ धान्यमसिधिनुहिदेवान् प्राणायत्वोदानायत्वाव्यानायत्वा ॥ दीर्घामनुप्रसितिमायुषेधा

न्देवोवः सविताहिरण्यपाणिः प्रतिगृब्भ्णात्वच्छिद्रेणपाणिनाचक्षुषेत्वामहीनाम्पयोसि ॥

कलशस्थापनम्—ॐ आजिघ्नकलशम्भ्र्यात्वाविशन्तिवन्दवः ॥ पुनरुर्जानिर्वर्तस्वसानः सहस्रन्धुक्ष्वोरुधाराप-

यस्वतीः पुनर्म्माविशताद्रयिः ॥

तीर्थादिजलम्—ॐ वरुणस्योत्तम्भन्मसिवरुणस्यस्कम्भसर्जनीस्थोवरुणस्यऽऋतसदन्यसिवरुणस्यऽऋतस-

दनमसिवरुणस्यऽऋतसदनमासीद ॥ ॐ इमम्मेवरुणश्रुधीहवमद्व्याचमृडय ॥ त्वामवस्युराचके ॥

गङ्गे च यमुने चैव गोदावरि सरस्वति । नर्मदे सिन्धु कावेरि जलेस्मिन् सन्निधिं कुरु ॥

१सर्वोषधीः—ॐ थाऽश्रोषधीः पूर्वाजातादेवेभ्यस्त्रियुगं पुरा ॥ मनैनुवन्नूणामहंशतन्धामानिसप्तच ॥

२पञ्चरत्नानि—हिरण्यगर्भः समवर्तताग्रभूतस्यजातः पतिरेकऽआसीत् ॥ सदाधारपृथिवीन्यामुतेमाङ्कुस्मै देवायहविषाविवधेम ॥

पूगीफलादीनि—ॐ याः फलिनीर्याऽअफलाऽअपुण्यायाश्चपुष्पिणी ॥ बृहस्पतिप्रसूतास्तानोमुञ्चत्वः इति ॥

यवान्—ॐ ओषधयः समवदन्तसोमेनसहराज्ञा ॥ यस्मैकृणोतिब्राह्मणस्तः राजन् पारयामसि ॥

ॐ यवोसि यवयास्मद्वषो यवयारातीर्दिवंत्वान्तरिक्षायत्वापृथिव्यैत्वा ॥

गन्धम्—ॐ गन्धद्वारांदुराधर्षीनित्यपुष्टांकरीषिणीम् ॥ ईश्वरीं सर्वभूतानां तामिहोपह्वयेऽश्रियम् ॥

दूर्वा—ॐ काण्डात्काण्डात्प्ररोहन्तीपरुषः परुषस्परि ॥ एवानोदूर्वेप्रतनुसहस्रेणशतेनच ॥

३सप्तमृदः—ॐ स्योनापृथिवीनोभवानृक्षरानिवेशनि ॥ यच्छानःशर्म्मसप्रथाः ॥

१—मुरा जटामसी वोमो कूट पत्थर कुंकुम । चुञ्चो हलेदो कञ्चूर सस्युं मोथे यथाकम् ॥

२—सुन, चाँदी, मृगा, मोती लाजावर्त भण पनि । या सुन हीरा पञ्चराग नीर मोती विनै भण ॥

३—सपेला गोठ चल्मीक हात्तीसार चतुष्पथ । राजद्वार र दोनानवाट माटो निजु शुभ ॥

पञ्चपल्लवैस्तन्मुखमाच्छादनम्—ॐ अश्वत्थेवोनिषदनं पर्णेवोवसतिष्कृता । गोभाजऽइत्कित्यासथयत्सनवथपूष्पम्
 दध्यश्नतेर्भूषणम्—ॐ प्रजापतेनत्वदेतान्यन्योविश्वारूपाणिपरितावभूव ॥ यत्कामास्तेजुहुमस्तन्नोऽअस्तु
 वय ॐ स्यामपतयोरयीणाम् ॥

वस्त्रयुग्मेनवंप्रनम्—ॐ बृहस्पतेऽअतियदर्योऽअर्हाद्वधुमद्विभातिकृतुमज्जनेषु ॥ बह्वीदयच्छवसऽऋतप्रजातत
 दस्मासुद्रविणन्धेहिचि ॥ उपयामगृहीतोसिबृहस्पतयेत्वैषतेषोनिर्वृहस्पतयेत्वा ॥

आम्रपल्लवैस्तन्मुखमाच्छादनम्—ॐ अम्बेऽअम्बिकेम्बालिकेनमानयतिकश्चन ॥ ससस्त्यश्वकः सुभद्रिकाङ्गा
 म्पीलत्रासिनीम् ॥

वरुणमावाह्य पूजयेत्—ॐ तत्त्वायामित्रह्यणावन्दमानस्तदासास्तेषजमानोहविर्भिः ॥ अहेडमानोवरुणेहवो
 द्रुध्युशः समानऽआयुः प्रमोषीः ॥

गङ्गादितीर्थान्यावाहयेत्—

ॐ सर्वे समुद्राः सरितस्तोर्थानि जलदा नदाः । आयान्तु यजमानस्य दुरितक्षयकारकाः ॥

कलशं स्थाप्याभिमन्त्रयेत्—

ॐ कलशस्य मुखे विष्णुः कण्ठे रुद्रः समाश्रितः । मूले त्वस्य स्थितो ब्रह्मा मध्ये मातृगणाः स्मृताः ॥
कुक्षौ तु सागराः सप्त सप्तद्वीपा वसुधराः । ऋग्वेदोऽथ यजुर्वेदः सामवेदोऽप्यथर्वणः ॥
अंगैश्च सहिताः सर्वे कलशं तु समाश्रिताः ॥

प्रार्थना—

ॐ देवदानवसंवादे मथ्यमाने महोदधौ । उत्पन्नोऽसि तदाकुम्भ विधृतो विष्णुना स्वयम् ॥
त्वत्तोये सर्वतीर्थानि देवाः सर्वे त्वयि स्थिताः । त्वयि तिष्ठन्ति भूतानि त्वयि प्राणाः प्रतिष्ठिताः ॥
शिवः स्वयं त्वमेवासि विष्णुस्त्वं च प्रजापतिः । आदित्या वसवो रुद्रा विश्वेदेवाः सपितृकाः ॥
त्वयि तिष्ठन्ति सर्वेऽपि यतः काम फलप्रदाः । त्वत्प्रसादादिमं पूजां कर्तुमीहे जलोद्भव ॥
सन्निध्यं कुरु देवेश प्रसन्नो भव सर्वदा ॥

१—विष्णुधर्मोत्तरवचनात्—चतुः कलशे चतुः समुद्रपूजनम् ।

गणेशपूजनम्; सङ्कल्पः—ॐ अद्यत्यादि असुकदेवता-पूजन-कथाश्रवणादिकर्म निर्विघ्नपरिसमाप्त्यर्थमादौ
गणेशपूजनमहं करिष्ये ।

आवाहनम्—(ॐ गणानान्त्वागणपतिः हवामहेप्प्रियाणान्त्वाप्प्रियपतिः हवामहेनिधीनान्त्वानिधिपतिः
हवामहेव्वसोमय ॥ आहमजानिगर्भधमात्वमजासिगर्भधम् ॥

सुमुखश्चैकदन्तश्च कपिलो गजकर्णकः । लम्बोदरश्च विकटो विघ्ननाशो विनायकः ॥

धूम्रकेतुर्गणाध्यक्षो भालचन्द्रो गजाननः । द्वादशैतानि नामानि यः पठेच्छृणुयादपि ॥

विद्यारम्भे विवाहे च प्रवेशे निर्गमे तथा । संग्रामे सङ्कटे चैव विघ्नस्तस्य न जायते ॥

आवाहयामि पूजार्थं रक्षार्थं च मम क्रतो । इहागत्य गृहाण त्वं पूजां कर्तुं च रक्ष माम् ॥

ॐ भूर्भुवः स्वः गणपते सिद्धिबुद्धिसहित सायुध सवाहन साङ्गसपरिवार इह आगच्छ इह तिष्ठ मम
(यजमानस्य) पूजां गृहाण यावत् पूजां करोमि तावत् त्वं सुस्थिरो भव सुप्रसन्नो भव वरदो भव ।)

ॐ सहस्रशीर्षापुरुषः सहस्राक्षः सहस्रपात् ॥ सभूमिः सर्वतस्पृत्वात्यतिष्ठद्दशानुलम् ॥

आवाहयामि देवेश रक्ष त्रैलोक्य रक्षक ॥ इहागत्य गृहाण त्वं पूजां कर्तुं च रक्ष माम् ॥

आसनम्—ॐ पुरुषऽएवेदः सर्व्वेषुभूतंषच्चभाव्यम् ॥ उतामृतत्वस्येशानोषदन्नेनातिरोहति ॥

रम्यं सुशोभनं दिव्यं सर्व्वसौख्यकरं शुभम् । आसनं च मयादत्तं गृहाण परमेश्वर ॥ आसनं सम०
पाद्यम्—ॐ एतावानस्यमहिमातो ज्यायाँश्चपुरुषः ॥ पादोस्यव्विश्वाभूतानित्रिपादस्यामृतन्दिवि ॥

उष्णोदकं निर्मलं च सर्व्वसौगन्ध्यसंयुतम् । पादप्रक्षालनार्थाय दत्तं ते प्रतिगृह्यताम् ॥ पाद्यं समर्पयामि
अर्घ्यम्—ॐ त्रिपादूर्ध्वऽउदैत्पुरुषः पादोस्येहाभवत् पुनः ॥ ततोव्विष्णवड्व्यक्रामत्साशनानशनेऽभि ॥

गन्धपुष्पाक्षतोपेतं फलेन च समन्वितम् । अर्घ्यं गृहाण देवेश मया दत्तं हि भक्तितः ॥ अर्घ्यं समर्पयामि
आचमनीयम्—ॐ ततोव्विराडजायतव्विराजोऽधिपुरुषः ॥ सजातोऽत्यरिच्यतपश्चाद्भूमिमथोपुरः ॥

कर्पूरवासितं तोयं मन्दाकिन्याः समाहृतम् । आचम्यतां मया दत्तं प्रसीद परमेश्वर ॥ आचमनीयं सम०
स्नानम्—ॐ तस्माद्यज्ञात्सर्व्वहुतः सम्भृतमृषदाज्यम् ॥ पशुरंताँश्चकेवायव्यानारण्याग्राम्याश्वये ॥

गङ्गा-सरस्वती-रेवा-पयोष्णी-नर्मदाजलैः । स्नापितोऽसि मया देव ततः शान्तिं कुरुष्व मे ॥ स्नानं स०
शुद्धोदकम्—ॐ आयोऽअस्मान् मातरः शुन्धयन्तुघृतेननोघृतप्वः पुनन्तु ॥ विश्वंॐहिरिप्प्रम्वहन्तिदेवी

रुदिदाभ्यः शुचिरापूतऽएमि ॥ शुद्धोदकस्नानं समर्पयामि ॥

(पञ्चामृतस्नानम्-ॐ पञ्चनद्यः सरस्वतीमपिपन्तिसस्रोतसः ॥ सरस्वतीतुपञ्चधासोदेशोभवत् सगित् ॥
पञ्चामृतस्नानं समर्पयामि ।

शुद्धोदकम्—आपोऽञ्जस्मान्मातरः शुन्धयन्तु ० ॥)

यज्ञोपवीतम्—ॐ ब्रह्मब्रह्मानं प्रथमं पुरस्ताद्विस्तीर्णतः सुरुचोव्येनऽनावः ॥

सब्रुह्म्याऽउपमाऽअस्यविविष्टाः सतश्चयोनिमसत्तश्चविवः ॥

नवभिस्तन्तुभिर्युक्तं त्रिगुणं देवतात्रयम् । उपवीतं चोत्तरीयं गृहाण परमेश्वर ॥ यज्ञोपवीतं समः

वस्त्रम्—ॐ तस्मादश्वाऽअजायन्तयेकेचोभयादतः । गायोहजज्ञिरेतस्मात्तस्माज्जाताऽअजावयः ॥

सर्वभूताधिके सौम्ये लोकलज्जानिवारणे । मयोपपादितं तुभ्यं वासमी प्रतिगृह्यताम् ॥ वस्त्रं समर्पः

चन्दनम्—ॐ तं वसं बर्हिषि प्रोक्षन् पुरुषञ्जातमग्रतः । तेन देवाऽअयजन्तसादुध्याऽऋषयश्च ये ॥

श्रीखण्डं चन्दनं दिव्यं गन्धाढ्यं सुमनोहरम् । विलेपनं सुशोभं चन्दनं प्रतिगृह्यताम् ॥

(ॐ गन्धद्वारां दुराधर्षां नित्यपुष्टां करीषिणीम् । ईश्वरीं सर्वभूतानां तामिहोपहृये श्रियम् ॥)

दूर्वापुष्पाक्षतम्—ॐ वत्पुरुषं व्यदधुः कतिधाव्यकल्पयन् ॥ मुखद्विमस्यासीत्किम्वाहू किमूरूपादाऽउच्येते ॥

धान्यराजान् स्वमाङ्गल्यान् कुङ्कुमाक्तान् सुशोभनान् । मया निवेदितं भक्त्या गृहाण परमेश्वर ॥ दूर्वाक्षतान् स०
अक्षतान्—ॐ अक्षन्नमीमदन्तह्यवप्रियाऽअधूषत । अस्तोषतस्वभानवोविप्रानविष्ठयामतीयोजान्विन्द्रतेहरी ॥

दूर्वान्—ॐ काण्डात्काण्डात्प्ररोहन्तीपरुषः परुषस्परि ॥ एवानोदूर्वेप्रतनुसहस्रेणशतेनच ॥

पुष्पम्—ॐ श्रीश्वतेलक्ष्मीश्वपत्न्यावहोरात्रेपार्श्वेनक्षत्राणिरूपमश्विनौव्यात्तम् ॥

इष्णान्निषाणासुम्भऽइषाणसर्वलोकम्मऽइषाण ॥

माल्यादीनि सुगन्धीनि मालत्यादीनि वै प्रभो ! मयाहतानि पुष्पाणि पूजार्थं प्रतिगृह्यताम् ॥

धूपम्—ॐ ब्राह्मणोऽस्यमुखमासीद्बाहूराजन्यः कृतः ॥ ऊरुतदस्यवद्वैश्यः पद्भ्याऽंशूद्रोऽअजायत ॥

वनस्पतिरसोद्भूतो गन्धाढ्यो गन्धवत्तमः । आग्नेयः सर्वदेवानां धूपोऽयं प्रतिगृह्यताम् ॥ धूपं सम०

दीपम्—ॐ चन्द्रमामनसोजातश्चक्षोः सूर्योऽअजायत ॥ श्रोत्राद्वायुश्चप्राणश्चमुखादग्निरजायत ॥

आज्यं च वर्तिसंयुक्तं वह्निना योजितं मया । दीपं गृहाण देवेश त्रिलोक्य तिमिरापहम् ॥ दीपं सम०

नैवेद्यम्—ॐ नावभ्याऽआसीदन्तरिक्षंशीर्ष्णोद्यौः समवर्तत ॥

पद्भ्याम्भूमिर्दिशः श्रोत्रात्तथालोकौ२॥ऽअकल्पयन् ॥

शर्कराघृत संयुक्तं मधुरं स्वादुचोत्तमम् । उपाहारं समानीतं नैवेद्यं प्रतिगृह्यताम् ॥ नैवेद्यं सम०
 आचमनीयम्—ॐ वत्पुरुषेणहविषादेवायज्ञमतन्वत ॥ वसन्तोस्यासोदाज्यङ्ग्रीष्मऽइध्मः शरद्धविः ॥
 एलोशीरलवङ्गादि कर्पूरादि सुवासितम् । प्राशनायाहृतं तोयं गृहाण परमेश्वर ॥

(ताम्बूलं स०, वस्त्रालङ्कारादि स०, ऋतुफलं स०) दक्षिणा—

हिरण्यगर्भगर्भस्थं हेमवीजं विभावसोः ॥ अनन्तपुण्यफलदमतः शान्तिं प्रयच्छ मे ॥
 प्रदक्षिणा—ॐ सत्तास्यासन्परिधयस्त्रिः सप्तसमिधः कृताः ॥ देवायद्यज्ञन्तन्वानाऽअवध्नन्पुरुषम्पशुम् ॥
 यानि कानि च पापानि जन्मान्तर कृतानि च ॥ तानि तानि प्रणश्यन्ति प्रदक्षिण पदे पदे ॥

स्तुतिः—नारिकेलादिकं सवस्त्रं पुरतः शत्रे निधाय—

रक्ष रक्ष गणाध्यक्ष रक्ष त्रैलोक्यरक्षक । भक्तानामभयं कर्ता त्राता भव भवार्णवात् ॥
 द्वैमातुर कृपासिन्धो पाप्मातुर जगत् प्रभो । अनेन फलदानेन फलदोऽस्तु सदा मम ॥ निवेदयेत्
 पुष्पाञ्जलिम्—ॐ यज्ञेनयज्ञमयजन्तदेवास्तानिधर्माणिप्रथमान्यासन् ॥
 तेहनाकम्महिमानः सचन्तयत्रपूर्वसाध्याः सन्तिदेवाः ॥

ॐ नाना सुगन्धि पुष्पाणि देशकालोद्भवानि च । पुष्पाञ्जलिं मया दत्तं गृहाण परमेश्वर ॥

ॐ विघ्नेश्वराय वरदाय सुरप्रियाय लम्बोदराय सकलाय जगद्धिताय ॥

नागाननाय श्रुतियज्ञ विभूषिताय गौरीसुताय गणनाथ नमो नमस्ते ॥

वक्रतुण्ड महाकाय कोटिसूर्यसम प्रभ । निर्विघ्नं कुरु मे देव सर्वकार्येषु सर्वदा ॥

रक्षाबन्धनपूजनम्—यवदूर्वाक्षरपञ्चन्दनगोमयदधिसहितां रक्षां ताम्रपात्रे निधाय पात्रं स्पृशन् नारायणकवचं पठेत्—

पूर्वं रक्षतु गोविन्द आग्नेय्यां धरणीधरः । याम्यां रक्षतु वाराहो नारसिंहस्तु नैऋते ॥

वारुण्यां केशवो रक्षेत् वायव्यां मधुसूदनः । उत्तरे श्रीधरो रक्षेत् ऐशान्यां तु गदाधरः ॥

ऊर्ध्वं गोवर्द्धनो रक्षेदधस्तात् तु महेश्वरः । एवं दशदिशो रक्षेद् वासुदेवो जनार्दनः ॥

यज्ञार्थं रक्षताच्छङ्खः पृष्ठे वै पद्ममुत्तमम् । वामपार्श्वे गदा रक्षेत् दक्षिणे च सुदर्शनम् ॥

उपेन्द्रः पातु ब्रह्माणमाचार्य पातु वामनः । ऋग्वेदमच्युतो रक्षेद् यजुर्वेदमधोक्षजः ॥

कृष्णो रक्षतु सामानमथर्वाणं च माधवः । उपविष्टांश्च विप्रान्स्ताननिरुद्धोऽभिरक्षतु ॥

यजमानं सपत्नीकं पुण्डरीकाक्ष रक्षतु । रक्षाहीनं च यत्स्थानं तत्सर्वं रक्षताद् हरिः ॥

वेदमन्त्रैस्तु कर्तव्या रक्षा शुभ्रेस्तु सर्षपैः । कृत्वा पोटलिकां पूर्वं बध्नीयाद् दक्षिणे करे ॥
 पूजयेत्—ॐ रक्षोहणं बलगहनं वैष्णवीमिदमहन्तं बलगमुत्किरामि यस्मै निष्ठ्यो यममात्यो निचखानेदमहन्तं
 बलगमुत्किरामि यस्मै समानो यमसमानो निचखानेदमहन्तं बलगमुत्किरामि यस्मै स बन्धु र्यमस बन्धु
 निचखानेदमहन्तं बलगमुत्किरामि यस्मै स जातो यमस जातो निचखानोत्कृत्याङ्किरामि ॥ ॐ स्वराडसि
 सपत्नहासत्रराडस्यभिमातिहाजनराडसिरक्षोहासर्वराडस्यमित्रहा ॥ ॐ रक्षोहणो वो बलगहनः प्रो-
 क्षामि च वैष्णवान् रक्षोहणो वो बलगहनो वनयामि च वैष्णवान् रक्षोहणो वो बलगहनो वस्तृणामि च वैष्ण-
 वान् रक्षोहणो वां बलगहनं उपदधामि च वैष्णवी रक्षोहणो वां बलगहनौ पर्यहामि च वैष्णवी च वैष्णवमसि च वै-
 णवाः स्थ ॥ ॐ सप्तऋषयः प्रतिहताः शरीरे सप्त रक्षन्ति स दमप्प्रमादम् ॥ सप्तापः स्वपतो लोकमीयु-
 स्तत्र जागृतोऽश्वप्रजौ सत्रसदौ च देवौ ॥



श्रीरामनवमी-पूजाविधिः

ॐ अद्येहाऽमुकगोत्रस्याऽमुकशर्मणो ममाऽभीष्टसिद्ध्यर्थं आदौ दीप-कलश-गणेशपूजनपूर्वकं श्रीरामचन्द्रपूजनमहङ्गरिप्ये इति सङ्कल्पं कुर्यात् । तथा नाममन्त्रेण षडङ्गन्यासं च कुर्यात् । फलपुष्पाऽक्षत-सहितं जलपूर्णताम्रपात्रं गृहीत्वा पात्रस्थजलं क्षिपेत्—

उपोष्य नवमीं त्वद्य यामेष्वष्टसु राघव ! तेन ग्रीतो भव त्वं मे संसारात् त्राहि मां हरे ! ॥
ततः शक्तितो हेमौ रामप्रतिमां अष्टदलोपरि संस्थाप्य प्राणप्रतिष्ठां कुर्यात्—

ॐ मनोजूतिर्जुषतामाज्यस्यबृहस्ततिर्वज्रमिमन्तनोत्तरिष्टं यज्ञं समिमन्दधातु ॥

विश्वेदेवासऽइहमादयन्तामोरे॥प्रतिष्ठ ॥

ध्यानम्—कोमलाक्षं विशालाक्षमिन्द्रनीलसमप्रभम् ॥ दक्षिणाङ्गे दशरथं पुत्रावेक्षणतत्परम् ॥
पृष्ठतो लक्ष्मणं देवं सछत्रं कनकप्रभम् ॥ पार्श्वे भरत-शत्रुघ्नौ तालवृन्तकरावुभौ ॥
अग्रे व्यग्रं हनूमन्तं रामानुग्रहकाक्षिणम् ॥

आवाहनम्—ॐ सहस्रशीर्षा पुरुषः सहस्राक्षः सहस्रपात् ॥ सभूमिं सर्वतस्पृत्वात्यतिष्ठद्वशाङ्गुलम् ॥

आवाहयामि विश्वेशं जानकीवल्लभं प्रभुम् ॥ कौशल्यातनयं विष्णुं श्रीरामं प्रकृतेः परम् ॥

श्रीरामाऽऽगच्छ भगवन् रघुवीरं नृपेत्तम ॥ जानक्या सह राजेन्द्र सुस्थिरो भव सर्वदा ॥

सन्निधानम्—रामचन्द्र महेन्द्रास रावणान्तक राघव ॥ यावत्पूजां समाप्येऽहं तावत्त्वं सन्निधौ भव ॥

सम्मुखीकरणम्—रघुनायक राजर्षे नमो राजीवलोचन ॥ रघुनन्दन मे देव श्रीरामाऽभिमुखो भव ॥

आसनम्—राजाधिराज राजेन्द्र ! रामचन्द्र ! महीपते ! रत्नसिंहासनं तुभ्यं दास्यामि स्वीकुरु प्रभो ! ॥

पाद्यम्—ॐ पुरुषऽएवेदं सर्वं यदभूतं यच्च भाव्यम् ॥ उतामृतत्वस्येशानो यदन्नेनातिरोहति ॥

त्रैलोक्यपावनानन्त ! नमस्ते रघुनायक ! ॥ पाद्यं गृहाण राजर्षे ! नमो राजीवलोचन ! ॥

अर्घ्यम्—ॐ एतावानस्य महिमानो ज्यार्योश्च पुरुषः ॥ पादोऽस्य विश्वाभूतानि त्रिपादस्यामृतमिदं वि ॥

परिपूर्ण ! शानन्द ! नमो रामाय वेधसे ॥ गृहाणार्घ्यं मया दत्तं कृष्ण विष्णो जनार्दन ॥

आचमनीयम्—ॐ त्रिपादूर्ध्वऽउदेत्पुरुषः पादोऽस्येहाभवत्पुनः ॥ ततो विष्वङ् व्यक्रामत्साशनानशनेऽभि ॥

नमः सत्याय शुद्धाय नित्याय ज्ञानरुग्णिने ॥ गृहाणाऽऽचमनं नाथ ! सर्वलोकैकनायक ! ॥

स्नानम्-ॐ ततो विराड्जायत विराजोऽधिपूरुषः ॥ स जानोऽत्यरिच्यत एश्वाहुभूमिमथोपुगः ॥

गमाय गमभद्राय नमः कारुण्यरूपिणे ॥ गङ्गोदकं मयाऽऽनीतं स्नानार्थं प्रतिगृह्यताम् ॥

मधुपर्कम्-ॐ तस्माद्यज्ञात्सर्वदुतः सम्भृतम्पृषदाज्यम् ॥ पशूँस्तौश्वक्रेवायव्यानाण्याग्राम्याश्रये ॥

नमः श्रीवासुदेवाय तत्त्वज्ञानस्वरूपिणे ॥ मधुपर्कं गृहाणेदं जानकीपतये नमः ॥

पञ्चावृतम्-ॐ पयः पृथिव्याम्पयऽओषधीषुपयोदिव्यन्तरिक्षेपयोधाः ॥ पयस्वतीःप्रदिशःसन्तुमह्यम् ॥

कामधेनुसमुद्भूतं सर्वेषां जीवनं परम् ॥ पावनं सर्वभूतानां पयःस्नानार्थं मानितम् ॥

दध्ना-ॐ दधिक्राव्णोऽअकारिषड्जिष्णोरश्वस्यवाजिनः ॥ सुरभिनोमुखाकरत्प्रणऽआयूँपितारिपत् ॥

पयसस्तु समुद्भूतं मधुगम्लं शशिप्रभम् ॥ दधानीतं मया गम ! स्नानार्थं प्रतिगृह्यताम् ॥

घृतम्-घृतमिमिक्षेघृतमस्योनिर्घृते श्रितो घृतं वस्यधाम ॥ अनुष्वधमावहमादयस्वस्याहाकृतमवशिहव्यम्

नवनीतसमुत्पन्नं सर्वसन्तोषकारकम् ॥ घृतं तुभ्यं प्रयच्छामि स्नानार्थं प्रतिगृह्यताम् ॥

मधुना-ॐ मधुव्याताऽऽहतायतेमधुक्षरन्तिसिन्धवः ॥ माध्वीर्नः सन्त्वोषधीः ॥ मधुनक्तमुतोपसोमधुमत्पा

थिवँरजः ॥ मधुद्यौरस्तुनः पिता ॥ मधुमान्नोवनस्पतिर्मधुमौ२ ॥ अस्तुसूर्यः ॥ माध्वीर्गावोभवन्तुनः ॥

तरुपुष्पसमुद्भूतं सुस्वादु मधुरं मधु ॥ तेजःपुष्टिकरं दिव्यं स्नानार्थं प्रतिगृह्यताम् ॥

शर्करा—ॐ अपांरसमुद्भयसंसृष्येसन्तं समाहितम् ॥ अपांरसस्यथोरसस्तन्वोगृह्णाम्युत्तममुपयाम
गृहीतोसीन्द्रायत्वाजुष्टं गृह्णाम्येषतेयोनिरिन्द्रायत्वाजुष्टतमम् ॥

इक्षुसारसमुद्भूता शर्करा पुष्टिकारिका ॥ मलापहारिका दिव्या स्नानार्थं प्रतिगृह्यताम् ॥

शुद्धोदकस्नानम्—ब्रह्माण्डोदरमध्यस्थैस्तीर्थैश्च रघुनन्दन ! स्नापयिष्याम्यहं भक्त्या त्वं गृहाण जनार्दन ॥
गन्धोदकस्नानम्—मलयाचलसम्भूतं कर्पूरादिमुवासितम् ॥ चन्दनं देवदेवेश ! स्नानार्थं प्रतिगृह्यताम् ॥

ॐ गन्धद्वारां दुराधर्षां नित्यपुष्टां करीषिणीम् ॥ ईश्वरीं सर्वभूतानां तामिहोपह्वये श्रियम् ॥

उद्धर्तनम्—नानासुगन्धिद्रव्यैश्च चन्दनं रजनीयुतम् ॥ उद्धर्तनं मयाऽऽनीतं स्नानार्थं प्रतिगृह्यताम् ॥

शुद्धोदकेन सहस्रशीर्षेति षोडशऋग्भिः स्नायात् ।

वस्त्रम्—तप्तकाञ्चनसंकाशं पीताम्बरमिदं हरे ॥ संगृहाण जगन्नाथ रामचन्द्र ! नमोऽस्तु ते ॥

यज्ञोपवीतम्—ॐ तस्माद्यज्ञात्सर्वहुतऽऋचः सामानि यज्ञिरे ॥ छन्दांस्सिजज्ञिरे तस्माद्यजुस्तस्मादजायत ॥

श्रीरामाऽच्युत यज्ञेश श्रीधरानन्त राघव ! ॥ ब्रह्मसूत्रं सोत्तरीयं गृहाण रघुनन्दन ! ॥

चन्दनम्—ॐ तस्मादश्वाऽअजायन्तयेकेचोभयादतः ॥ गावोहयज्ञिरेतस्मात्तस्माज्जाताऽअजावयः ॥

कुंकुमागुरुकस्तूरि कर्पूरं चन्दनं तथा ॥ तुभ्यं दास्यामि राजेन्द्र श्रीराम स्वीकुरु प्रभो ॥

अक्षतान्—ॐ अक्षन्नमीमदन्तह्यवप्प्रियाऽअधृषत । अस्तोषतस्वभानवोविप्रानविष्ठयामतीथोजान्विन्द्रतेहरी ॥

अक्षताः परमादिव्याः कुंकुमाक्ताः सुशोभनाः ॥ भवदुःखविनाशार्थं गृहाण रघुनन्दन ! ॥

पुष्पाणि—ॐ श्रीश्वतेलक्ष्मीश्वपत्न्यावहोरात्रेपार्श्वेनक्षत्राणिरूपमश्विनौव्यात्तम् ॥

इष्णन्निषाणामुम्मऽइषाणसर्वलोकम्मऽइषाण ॥

तुलसी-कुन्द-मन्दार-जाति - पुन्नाग-चम्पकैः ॥ कदम्बकरवीरैश्च कुसुमैः शतपत्रकैः ॥

विल्वपत्रम्—ॐ नीलाम्बुजैर्विल्वपत्रैरर्चये राघवं विभुम् ॥ पूजयिष्याम्यहं भक्त्या संगृहाण जनार्दन !

तुलसीपत्रम्—ॐ यत्पुरुषं वदधुः कतिधाव्यकल्पयन् ॥ मुखङ्किमस्यासीत्किम्बाहूकिमूरूपादाऽउच्येते ॥

तुलसीं हेमरूपां च रत्नरूपां च मञ्जरीम् ॥ भवमोक्षप्रदां तुभ्यमर्पयामि हरिप्रियाम् ॥

अतः परं कथां श्रुत्वा उत्तराङ्गपूजा—

अङ्गपूजा—श्रीरामचन्द्राय नमः पादौ पूजयामि ॥ राजीवलोचनाय नमः गुल्फौ पू० ॥ रावणान्तकाय

नमः जानुनी पू० ॥ वाचस्पतये० उरू पू० ॥ विश्वरूपाय० जङ्घे पू० ॥ लक्ष्मणाग्रजाय० कटिं पू० ॥
 विश्वमूर्तये० मेढू पू० ॥ विश्वामित्रप्रियाय० नाभिं पू० ॥ परमात्मने० हृदयं पू० ॥ श्रीकण्ठाय० कण्ठं
 पू० ॥ सर्वास्त्रधारिणे नमः बाहू पू० ॥ रघुनाथाय० मुखं पू० ॥ पद्मनाभाय० जिह्वां पू० ॥ दामोदराय
 नमः दन्तान् पू० ॥ सीतापतये० ललाटं पू० ॥ ज्ञानगम्याय० शिरः पू० ॥ सर्वात्मने० सर्वाङ्गं पू० ॥

धूपम्—ॐ ब्राह्मणोऽस्यमुखमासीद्वाहूराजन्यः कृतः ॥ ऊरुतदस्यवद्वैश्यः पद्मघाणं शूद्रोऽग्रजायत ॥

वनस्पतिरसोद्भूतो गन्धाढ्यो गन्धउत्तमः ॥ रामचन्द्र महीपाल ! धूपोऽयं प्रतिगृह्यताम् ॥

दीपम्—ॐ चन्द्रमामनसोजातश्चक्षुः सूर्योऽजयायत ॥ श्रोत्राद्वायुश्चप्राणश्चमुखादग्निरजायत ॥

ज्योतिषां पतये तुभ्यं नमो रामाय वेधसे ॥ गृहाण दीपकं चैतत् त्रैलोक्यतिमिरापहम् ॥

नैवेद्यम्—ॐ नाब्ध्याऽआसीदन्तरिक्षं शोण्णोद्यौः समवर्तत ॥

पद्मघाम्भृमिर्दिशः श्रोत्रात्तथालोकाँः ॥ अकल्पयन् ॥

इदं दिव्यान्नममृतं रसैः षड्भिः समन्वितम् ॥ हे रामचन्द्र ! सीतेश ! नैवेद्यं प्रतिगृह्यताम् ॥

आचमनीयम्—जलं च शीतलं स्वच्छं नित्यं शुद्धमनोहरम् ॥ पानीयं ते प्रयच्छामि गृहाण रघुनायक !

फलम्—इदं फलं मया देव स्थापितं पुरतस्तव ॥ तेन मे सफलावाप्तिर्भवेज्जन्मनि जन्मनि ॥
 ताम्बूलम्—नागवल्लीदलैर्युक्तं पूगीफलसमन्वितम् ॥ ताम्बूलं गृह्यतां राम ! कर्पूरादि समन्वितम् ॥
 दर्पणम्—दर्शनेन त्वमादर्शं नूनं मङ्गलदायकः ॥ पुत्रसौभाग्यसत्कीर्तिर्निर्मलज्ञानदो भव ॥
 चामरम्—शशाङ्ककरसंकाश हेमदण्ड सुपाण्डुर ॥ प्रीत्सारयाशु दुरितं चामरामखल्लभ ॥
 दक्षिणा—हिरण्यगर्भगर्भस्थं हेमव्रीजं विभावसोः ॥ अनन्तपुण्यफलदमतः शान्तिं प्रयच्छ मे ॥
 पुष्पाञ्जलिम्—ॐ यज्ञेनयज्ञमयजन्तदेवास्तानिधर्माणिप्रथमान्यासन् ॥
 तेहनाकम्महिमानः सचन्तयत्रपूर्वेसाध्याः सन्तिदेवाः ॥
 नमो देवादिदेवाय रघुनाथाय शार्ङ्गिणे ॥ चिन्मयानन्तरूपाय सीतायाः पतये नमः ॥
 नोराजनम्—ॐ अग्निर्ज्योतिर्ज्योतिरग्निः स्वाहा सूर्योऽज्योतिर्ज्योतिः सूर्यः स्वाहा ॥
 अग्निर्वर्चोऽज्योतिर्वर्चः स्वाहा सूर्योऽवर्चोऽज्योतिर्वर्चः स्वाहा ॥ ज्योतिः सूर्यः सूर्योऽज्योतिः स्वाहा ॥
 मङ्गलार्थं महीपाल ! नोराजनमिदं हरे ! ॥ संगृहाण जगन्नाथ रामचन्द्र ! नमोऽस्तु ते ॥

प्रदक्षिणा—ॐ सप्तास्यासन्परिधयस्त्रिः सप्तसमिधः कृताः ॥ देवायद्यज्ञन्तन्वानाऽअबध्नन्पुरुषं पशुम् ॥

यानि कानि च पापानि ब्रह्महत्याशतानि च ॥ तानि तानि विनश्यन्ति प्रदक्षिण पदे पदे ॥

अर्घ्यम्—दशाननवधार्थाय धर्मसंस्थापनाय च ॥ राक्षसानां वधार्थाय दैत्यानां निधनाय च ॥

परित्राणाय साधूनां जातो रामः स्वयं हरिः ॥ गृहाणार्घ्यं मया दत्तं भ्रातृभिः सहितोऽनघ ॥

कायेन वाचा मनसेन्द्रियैर्वा बुद्ध्यात्मना वा प्रकृतिः स्वभावात् ॥

करोमि यद्यत्सकलं परस्मै नारायणायेति समर्पये तत् ॥

ॐ यस्य स्मृत्या च नामोक्त्या तपो-यज्ञ-क्रियादिषु ॥ न्यूनं सम्पूर्णतां याति सद्यो वन्दे तमच्युतम् ॥

ॐ अच्युताय नमः ३

इति श्रीरामनवमी पूजाविधिः समाप्ता ॥

श्रीरामनवमी-व्रतकथा

अगस्त्य उवाच—रहस्यं कथयिष्यामि सुतीक्ष्ण मुनिसत्तम ! चैत्रे मासि नवम्यां तु शुक्लपक्षे रघूत्तमः ॥१॥
 प्रादुरासीत् ततो ब्रह्मैस्तत्र ब्रह्मैव केवलम् ॥ तत्र जागरणं कुर्याद्रामस्य पुरतो बुधः ॥२॥
 प्रतिमायां यथाशक्ति पूजा कार्या यथाविधिः ॥ प्रातर्दशम्यां स्नात्वैव कृत्वा सन्ध्यादिकाः क्रियाः ॥३॥
 सम्पूज्य विधिवद्रामं भक्तिवित्तानुसारतः ॥ ब्राह्मणान् भोजयेत् सम्यग् दक्षिणाभिस्तु तोषयेत् ॥४॥
 गो-भृ-तिल-हिरण्यादि वस्त्रालङ्कार-भूषणैः ॥ रामं भक्त्या प्रयत्नेन प्रणमेत् परया मुदा ॥५॥

अथ श्रीरामनवमीकथा प्रारम्भः ॥ कोही एक समयमा सुतीक्ष्ण नाम भएका मुनिले प्रश्न गरिएका अगस्त्य ऋषि भन्दछन्—हे मुनिसत्तम ! हे सुतीक्ष्ण ! मुनिहरूमा श्रेष्ठ भएका तिम्रोलाई अति रहस्य अर्थात् अत्यन्त गोप्य व्रत भन्दछु, मुन—चैत्र महिनाका शुक्लपक्षको नवमीका दिन श्रीरामचन्द्रजी ॥१॥ केवल ब्रह्मस्वरूप उत्पन्न हुनुभयो, त्यसै नवमीका दिन हे सुतीक्ष्ण ! रामचन्द्रका अगाडि रात्रीमा जागरण गरौस् ॥२॥ औ रामका मूर्तिको यथाशक्ति पूजा गरौस् र भोलिपल्ट बिहान स्नान सन्ध्यादि क्रिया गरौस् ॥ ३ ॥ भक्तिपूर्वक धनका अनुसारले श्रीरामचन्द्रका प्रतिमाको पूजा गरी ब्राह्मणहरूलाई यथाशक्ति भोजन गराएर दक्षिणा दिई प्रसन्न गराओस् ॥ ४ ॥ गाई, पृथ्वी, तिल, मुन, वस्त्र, अलङ्कार, भूषण इत्यादि भक्तिपूर्वक बडा यत्नले श्रीरामचन्द्रलाई अर्पण गरेर प्रसन्न गराओस् ॥५॥ यस्ता प्रकारले

एवं यः कुरुते भक्त्या श्रीरामनवमीव्रतम् ॥ अनेकजन्मराशीनि पापानि सुबहून्यपि ॥६॥
 भस्मीभवन्त्यशेषेण याति विष्णोः परम्पदम् ॥ सर्वेषामप्ययं धर्मो भुक्तिमुक्त्यैकसाधनम् ॥७॥
 अशुचिर्वाऽपि पापिष्ठः कृत्वेदं व्रतमुत्तमम् ॥ पूज्यः स्यात् सर्वभूतानां यथा रामस्तथैव सः ॥८॥
 यस्तु रामनवम्यां तु भुङ्क्ते स हि नराधमः ॥ कुम्भीपाकेषु घारेषु पतत्येव न संशयः ॥९॥
 अकृत्वा रामनवमी व्रतं सर्वोत्तमोत्तमम् ॥ व्रतान्यन्यानि कुरुते न तेषां फलभाग् भवेत् ॥१०॥
 महान्त्यपि प्रणश्यन्ति पापानि नवमी व्रतात् ॥ एकामपि ततो भक्त्या श्रीरामनवमीव्रतम् ॥११॥

जो मनुष्य भक्तिपूर्वक रामनवमीको व्रत गर्दछ त्यसका अनेक जन्ममा गरेको पापका राशि धेरै हुन्छन् तापनि ॥ ६ ॥ ती समस्त पाप भस्म हुन्छन् । त्यो मनुष्य विष्णुलोकमा प्राप्त हुन्छ । 'यो व्रत सम्पूर्ण वर्णको भुक्ति-मुक्ति दिने भएको छ' चारै वर्णले यो व्रत गर्न हुन्छ ॥७॥ जो कोही मनुष्य अपवित्र हवस् अथवा पापी हवस् यो रामनवमी व्रत गन्यो भने जस्तै रामचन्द्र सबैको पूज्य हुनुहुन्छ त्यस्तै त्यो मनुष्य पनि पूज्य हुन्छ । रामनवमीको व्रत विधिपूर्वक गर्ने पुरुष रामचन्द्र नै हो ॥८॥ जो मनुष्य रामनवमीका दिन भोजन गर्दछ त्यो अधम मनुष्य हो, त्यो भरेपछि घोर कुम्भीपाक नाउँ गरेको नरकमा पर्छ, यसमा केही सन्देह छैन ॥ ९ ॥ जुन मनुष्य यो सबै व्रतहरूमा उत्तम भएको रामनवमीको व्रत गर्दैन भने अरू व्रतहरू गरेको फल पनि त्यसलाई प्राप्त हुँदैन ॥ १० ॥ यो रामनवमी व्रतका प्रभावले ठूला-ठूला

उपोष्य कृतकृत्यः स्यात् सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ नरो रामनवम्यां तु श्रीरामप्रतिमापरः ॥१२॥
विधानेन नरश्रेष्ठः संयुक्तो नात्रसंशयः ॥

सुतीक्ष्ण उवाच—श्रीरामप्रतिमादानं विधानं वा कथं मुने ! कथयस्व यथा रामभक्तस्य मम विस्तरात् ॥१३॥
अगस्त्य उवाच—कथयिष्यामि ते भक्त्या प्रतिमादानमुत्तमम् ॥ विधानं वाऽपि यत्नेन यतस्त्वं वैष्णवोत्तमः ॥
अष्टम्यां चैत्रमासे तु शुक्लपक्षे जितेन्द्रियः ॥ दन्तधावनपूर्वं तु प्रातः स्नात्वा यथाविधिः ॥१४॥
नद्यां तडागे कूपे वा हृदे प्रसवणेऽपि वा ॥ सन्ध्यादिकाः क्रियाः कुर्यात् संस्मरन् राघवं हृदि ॥१५॥

पाप पनि नष्ट हुन्छन् । जो भक्तिपूर्वक पौटै पनि रामनवमीको घत गर्दछ ॥१२॥ त्यो कृतकृत्य भएको छँदो सबै पापदेखि छुट्दछ, कोही मनुष्यले रामनवमीका दिन रामचन्द्रको प्रतिमा (मूर्ति) को विधानपूर्वक पूजा गरेर दान गर्नु भन्ने त्यो रामचन्द्रमा लीन हुन्छ, यसमा सन्देह छैन ॥१३॥ यस्ता प्रकारको अगस्त्य ऋषिको वचन सुनेर सुतीक्ष्ण मुनि प्रश्न गर्दछन् । सुतीक्ष्ण भन्दछन्—हे मुने ! कस्ता हिंसाको प्रतिमा बनाउनु, कुन विधिले प्रतिमा दान गर्नु ? यो सबै विस्तारपूर्वक भक्त जानी आज्ञा गर्नुहवस् ॥१४॥ सुतीक्ष्णको यस्तो प्रश्न सुनेर अगस्त्य ऋषि भन्दछन्—हे सुतीक्ष्ण ! राम-प्रतिमाको विधान र दान विधिपूर्वक तिमीलाई भन्दछु, सुन—किनकि तिमी वैष्णवहरूमा उत्तम छौ ॥ १४ ॥ चैत्र महीनाको शुक्ल अष्टमीका दिन जितेन्द्रिय भएर दन्तधावन तथा यथाविधि प्रातःस्नान गरी ॥ १५ ॥ नदी या तलाउ

गृहमागत्य विप्रेन्द्र ! कुर्यादौपासनादिकम् ॥ दान्तं कुटुम्बिनं विप्रं वेदशास्त्रविदं सदा ॥१७॥
 श्रीरामपूजानिरतं शुचिं दम्भविवर्जितम् ॥ सर्वज्ञं सर्वमन्त्राणां राममन्त्रैकसाधकम् ॥१८॥
 आहूय भक्त्या सम्पूज्य नृणुयात् प्रार्थयेच्च तम् ॥ श्रीरामप्रतिमादानं करिष्येऽहं द्विजोत्तम ! ॥१९॥
 तत्राऽऽचार्यो भव प्रीतः श्रीरामोऽसि त्वमेव च ॥ इत्युक्त्वा भोक्तुमायान्तं स्नापयित्वा ततः स्वयम् ॥२०॥
 तदैवाभ्यज्य तु स्नायात् चिन्तयन् राघवं हृदि ॥ श्वेताम्बरधरं देवं गन्धमाल्यादिभिस्तदा ॥२१॥
 अर्चितो भूषितश्चैव कृत्वा माध्याह्निकीं क्रियाम् ॥ आचार्यं भोजयेत्पश्चात् सात्विकान्नैः सुविस्तरम् ॥२२॥

अथवा वापि, क्वा वा कुण्डमा गएर श्रीरामको मूर्ति स्मरण गर्दै सन्ध्यादि क्रिया गरोस् ॥ १६ ॥ हे विप्रेन्द्र ! हे सुतीक्ष्ण ! तहाँ उप्रान्त घरमा आएर उपासनादि क्रिया गरोस् औ इन्द्रिय जितेका घेरै कुटुम्ब भएका वेदशास्त्र जान्ने ॥ १७ ॥ श्रीरामको निरन्तर पूजा गर्ने बड़ा शुचि, दम्भले रहित भएका सम्पूर्ण जान्ने राममन्त्रको साधक भएका ॥१८॥ यस्ता उत्तम ब्राह्मणलाई निमन्त्रण गरी भक्तिसाथ पूजा तथा वरण गरोस् फेरि यस्ता हिसाबले प्रार्थना गरोस् कि-हे द्विजोत्तम ! म यो रामचन्द्रको प्रतिमा दान गर्दछु ॥ १९ ॥ यस कार्यमा तपाईं आचार्य हुनुहुवस्, तपाईं नै साक्षात् रामचन्द्र हुनुहुन्छ । यति भनेर भोजन गर्न आउने भएका ती आचार्यलाई आफैले स्नान गराओस् ॥२०॥ त्यस बेला तेल लगाएर रामचन्द्रको स्मरण गर्दै स्नान गराएर श्वेतवस्त्र गन्ध माला धारण गराओस् ॥२१॥ फेरि मध्याह्न संध्यादि

भुञ्जीयात् स्वयमप्येवं हृदि राममनुस्मरन् ॥ एकभक्तव्रतं तत्र सहाचार्यो जितेन्द्रियः ॥२३॥
 शयीत भृतले सम्यक् श्रीरामार्पितमानसः ॥ ततः प्रातः समुत्थाय स्नात्वा सन्ध्यां यथाविधिः ॥२४॥
 प्रातः सर्वाणि कर्माणि शीघ्रमेव समापयेत् ॥ ततः स्वच्छमना भूत्वा विद्वद्भिः सहितोऽनघः ॥२५॥
 स्वगृहस्योत्तरे भागे मण्डपद्वयमुज्ज्वलम् ॥ मण्डपस्य चतुर्द्वारि ध्वजाः कार्याः सुविस्तरैः ॥२६॥
 फलैर्नानाविधैर्युक्तं पुष्पमालासुशोभनम् ॥ कदलीस्तम्भसंयुक्तं पूङ्गीभिः समलङ्कृतम् ॥२७॥
 सुतोरणैर्मनोरम्यं पुष्पाद्यैः समलङ्कृतम् ॥ शङ्खचक्रहनुमद्भिः प्राग्द्वारसमलङ्कृतम् ॥२८॥

क्रिया गरेर आकृ पनि भूषित भएर सात्त्विक अन्नले आचार्यलाई विस्तारपूर्वक भोजन गराओस् ॥२२॥ आफूले पनि भोजन गरेर हृदयमा रामचन्द्रको ध्यान गर्दा छंदो आचार्यले सहित नक्तव्रत गरोस् ॥ २३ ॥ फेरि रामचन्द्रमा मनलाई अर्पण गरोस्, भूमिमा सुतोस्, तहाँ उप्रान्त भोलिपल्ट रामनवमीको दिन प्रातःकालमा उठेर स्नान सन्ध्या विधिपूर्वक गरेर ॥२४॥ विद्वान् गर्नु पर्ने कर्म चाँडै सिध्याएर निर्मल मन भएको छंदो विद्वान्हरूले सहित भएर ॥२५॥ आफ्ना घरका उत्तर भागमा उज्ज्वल रात्रा चार टोका भएको एक मण्डप बनाएर वरिपरि ध्वजाहरू लगाओस् ॥२६॥ औ नाना प्रकारका फल, पुष्प मालाले शोभित गराएर केराका खम्बा गाडेर सुपारोले शोभित गराओस् ॥२७॥ वढिया तोरण, बडा-बडा रम्य पुष्पहरूले अलंकार गरेर शंख, चक्र र हनुमान्हरूको मूर्ति बनाएर पर्वद्वारमा राखो स् ॥२८॥ गरुड,

गरुत्मच्छार्ङ्गवाणैश्च दक्षिणेषु विभूषितम् ॥ गदया खेटकैश्चैव पश्चिमे तु विभूषितम् ॥२९॥
 पद्मस्वस्तिकनीलैश्च कौबेर्यां समलङ्कृतम् ॥ मध्ये हस्तचतुः कार्या वेदिका हस्तमायता ॥३०॥
 विप्रैश्च गीत-नृत्यैश्च वाद्यैश्चापि समन्वितम् ॥ पुण्याहं वाचयेत्तत्र विधिवत् प्रीतमानसः ॥३१॥
 ततस्संकल्पयेद्देवं राममेवमनुस्मरन् ॥३२॥

अस्यां रामनवम्यां तु रामाराधनतत्परः ॥ उपोष्याष्टसु यामेषु पूजयित्वा यथाविधिः ॥३३॥
 इमां स्वर्णमयीं रामप्रतिमां तु प्रयत्नतः ॥ श्रीरामप्रीतये दास्ये रामभक्ताय धीमते ॥३४॥
 प्रीतो रामो हरेदाशु पापानि सुबहूनि मे ॥ अनेकजन्मलग्नानि अभ्यस्तानि महान्ति च ॥३५॥

शार्ङ्गवाण इनीहरूले दक्षिण द्वारमा शोभा गराओस्, गदा खेटकहरूले पश्चिमद्वार शोभायमान गराओस् ॥ २९ ॥ पद्म, स्वस्तिक, नील यिनीहरूले उत्तरद्वारमा सुशोभित गराओस्, मध्यमा चार हात लामू चौतर्फी भएको वेदि बनाओस् ॥ ३० ॥ यही जग्गामा नाच, गान, बजान गराएर ब्राह्मणहरूद्वारा विधिवत् पुण्याहवाचन गराओस् ॥ ३१ ॥ तहाँ उप्रान्त रामचन्द्रको स्मरण गर्दोर्छिँदा यसै प्रकारको सङ्कल्प गरोस् ॥ ३२ ॥ म यो रामनवमीका दिन रामचन्द्रको आराधना गर्नामा तत्पर भएको छु, उपवास गरेर यथाविधि आठ प्रहर पूजा गरेर ॥ ३३ ॥ यो स्वर्णमयो रामचन्द्रको प्रतिमा यत्नसाथ रामचन्द्रका प्रीति निमित्त बुद्धिमान् भएका रामभक्तलाई दिन्छु ॥ ३४ ॥ यो प्रतिमा दान

विलिखेत् सर्वतोभद्रं वेदिकोपरि सुन्दरम् ॥ मध्ये तीर्थादिकैर्युक्तं पात्रं संस्थाप्य चर्चितम् ॥३६॥
 सौवर्णे राजते ताम्रे पात्रे षट्कोणमालिखेत् ॥३७॥
 ततस्स्वर्णमयीं रामप्रतिमां पलमात्रतः ॥ निर्मितां द्विभुजां रम्यां वामाङ्गे स्थितजानकीम् ॥३८॥
 विभ्रतीं दक्षिणे हस्ते ज्ञानमुद्रां महामुने ॥ वामेनाथ करेणैनां देहमालिङ्ग्य संस्थिताम् ॥३९॥
 सिंहासनं राजतं च पलद्वयविनिर्मितम् ॥ पञ्चामृतस्नानपूर्वं सम्पूज्य विधिवत्ततः ॥४०॥
 मूलमन्त्रेण नियतो दद्याच्चैवमतन्द्रितः ॥ एवं सम्पूज्य विधिवद्रात्रौ जागरणं तथा ॥४१॥

गर्नाले प्रसन्न भएका रामचन्द्र जो छन् सो मेरा अनेक जन्ममा गरेका ठूला-ठूला पापहरु चाँडै नाश गरुन्, यो मन्त्र भनेर ॥ ३५ ॥ त्यो वेदि उपर सर्वतोभद्र लेखोस्, त्यसका मध्यमा तीर्थ काजलले युक्त भएको कलश स्थापना गरोस् ॥३६॥ सुवर्ण, चाँदी अथवा ताम्रपात्रमा षट्कोण-यन्त्र लेखेर ॥३७॥ चार तोला सुनको द्विभुज भएका सुन्दर, बायाँतिर जानकी बसेकी, यस्तो रामचन्द्रको प्रतिमा अथवा मूर्ति बनाओस् ॥३८॥ त्यो मूर्ति कस्तो भने दाहिने हातमा ज्ञानमुद्रा लिनुभएको बायाँ हातले सीताजीको देहलाई अंकमाल गर्नुभएको यस्तो मूर्ति होस् ॥३९॥ फेरि आठ तोला चाँदीको सिंहासन बनाउनु र त्यो प्रतिमालाई सिंहासनमाथि राखेर पञ्चामृतले स्नान गराई विधिवत् पूजा गरोस् ॥४०॥ कच्ची आलस्य नगरेर रामचन्द्रको मूलमन्त्रले त्यो प्रतिमा दान गरोस् । यस्ता हिसाबले विधिसाथ पूजा गरेर रात्रिमा

दिव्यां रामकथां शृण्वन् रामभक्तिसमन्वितः ॥ नृत्यगीतादिभिश्चैव रामस्तोत्रैरनेकधा ॥४२॥
 रामाष्टकेन संस्तुत्य गन्धपुष्पाक्षतादिभिः ॥ कर्पूरागुरुकस्तूरीकङ्काराद्यैरलङ्कृताम् ॥४३॥
 सम्पूज्य विधिवद्भक्त्या दिवारात्रं नयेद् बुधः ॥ ततः प्रातः समुत्थाय स्नानसंध्यादिकाः क्रियाः ॥४४॥
 संस्नाप्य विधिवद्रामं पूजयेद्विधिवन्मुने ॥ ततो होमं प्रकुर्वीत मूलमन्त्रेण मन्त्रवित् ॥४५॥
 पूर्वोक्तकुण्डे गृह्योक्ते स्थण्डिले वा समाहितः ॥ लौकिकाग्नौ विधानेन शतमष्टोत्तरं नरः ॥४६॥
 आज्येन पायसेनैव स्मरन् राममतन्द्रितः ॥ ततो भक्त्या सदा तुष्टमाचार्यं प्रार्थयेन् मुने ॥४७॥
 कुण्डलाभ्यां सुवर्णाभ्यामङ्गुलियैरनेकधा ॥ गन्धपुष्पाक्षतैर्वस्त्रैर्विचित्रैस्तु मनोहरैः ॥४८॥

जागरण गरोस् ॥४१॥ रामभक्तिले युक्त भएर नृत्य गीत, रामचन्द्रका अनेक स्तोत्र ॥ ४२ ॥ रामचन्द्रको अष्टक स्तोत्रले स्तुति गरेर गन्ध, पुष्प, अक्षता, कपूर, अगुल, कस्तूरी र कमल इत्यादिले शोभित तुल्याएर ॥४३॥ विधिपूर्वक पूजा गरेर त्यो दिन-रात बितावस् । तहाँपछि सबेरै उठेर आफ्नू सन्ध्या-वन्दनादि सकेर ॥४४॥ रामचन्द्रलाई स्नान गराई विधिवत् पूजा गरोस् । फेरि हे सुतीक्ष्ण ! रामचन्द्रको मन्त्र ज्ञान्ने ब्राह्मणद्वारा मूलमन्त्रले हवन गरोस् ॥४५॥ अघि बनाएको कुण्ड या अर्को शुद्ध भूमिमा कुण्ड बनाएर लौकिक अग्निमा विधानपूर्वक १०८ ॥४६॥ घिउ खोरले हवन गरेर रामचन्द्रलाई सम्झंदो छँदो आलस्य नमानीकन हे सुतीक्ष्ण ! भक्तिसाथ सन्तुष्ट भएर आचार्यको प्रार्थना गरोस् ॥४७॥ मुनका कुण्डल, आँटी, गन्ध, पुष्प, अक्षता र चित्र-विचित्र वस्त्र इत्यादि मङ्गल वस्तुले आचार्यको पूजा गरोस् ॥४८॥

ततो रामं स्वयं दद्यादिमं मन्त्रमुदीरयेत् ॥ इमां स्वर्णमयीं राम-प्रतिमां समलङ्कृताम् ॥४९॥
 चित्रवस्त्रयुगच्छन्नां दासोऽहं राघवाय ते ॥ श्रीरामप्रीतये दास्ये प्रीतो भवतु राघवः ॥५०॥
 इति दत्वा विधानेन दद्याद् वै दक्षिणां भुवम् ॥ अन्येभ्यश्च यथान्यायं गोहिरण्यादि शक्तितः ॥५१॥
 दत्वा वासो धनं धान्यं यथालङ्करणानि च ॥ अगस्त्य उवाच—
 एवं यः कुरुते रामप्रतिमादानमुत्तमम् ॥ ब्रह्महत्यादि पापेभ्यो मुच्यते नात्र संशयः ॥५२॥
 तुलापुरुषदानेन फलमाप्नोति सुव्रत ! ॥ अनेकजन्मसंसिद्ध पापेभ्यो मुच्यते ध्रुवम् ॥५३॥
 बहुनात्र किमुक्तेन मुक्तिस्तस्य करे स्थिता ॥ तुलापुरुषदानेन समं यल्लभते फलम् ॥५४॥

त्यहाँपछि यो मन्त्र पढेर त्यो प्रतिमा दान गरोस् । 'इमां स्वर्णमयीं' देखि 'प्रीतो भवतु राघव' यहाँसम्म प्रतिमा दान गर्ने मन्त्र हो ॥४९॥
 यो विधानले सोही अघि वर्ण गरेका आचार्यलाई प्रतिमा दिएर दानप्रतिष्ठाका निमित्त यथाशक्ति भूमिदान गरोस् ॥५०॥ अरू ब्राह्मणलाई
 पनि यथाशक्ति गाई, सुन ॥ ५१ ॥ वस्त्र, धन, धान, भूषण देओस् ॥ ५२ ॥ यति भनेर फेरि अगस्ति अपि भन्दछन्—हे सुतीक्ष्ण ! यस्ता
 प्रकारले जो मनुष्य रामचन्द्रको प्रतिमा दान गर्दछ, त्यो पुरुष ब्रह्महत्यादि गरिएका पापदेखि पनि मुक्त हुन्छ, यसमा केही सन्देह छैन
 ॥५३॥ तुलापुरुष दान गरेको फल तुल्य प्रतिमा दान गरेको फल प्राप्त हुन्छ, अनेक जन्मदेखि रहेको जो पाप छ त्यो सब निश्चय छुट्दछ

तत्फलं लभते मर्त्यो दानेनानेन सुव्रत ॥५५॥ सुतीक्ष्ण उवाच—

प्रायेण हि जनास्सर्वे दरिद्राः कृपणा मुने ! ॥ कथञ्च महतीम्पूजां करिष्यन्ति वद प्रभो ! ॥५६॥
अगस्त्य उवाच—दरिद्रस्य महाभाग ! स्वस्ववित्तानुसारतः ॥ पलाद्धेन तदर्द्धेन तदर्द्धेऽर्द्धेन वा पुनः ॥५७॥
वित्तशाठ्यमकृत्यैव कुर्यादेवं व्रतं मुने ! ॥ अपि घोरतरो पापो न स्पृशत्येव तं क्वचित् ॥५८॥
अकिञ्चनोऽपि यत्नेन उपोष्य नवमीदिनम् ॥ एकचित्तेन विधिवत् सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥५९॥

॥५४॥ धेरै भनेर के हुन्छ त्यसको मुक्ति हातैमा रहन्छ, तुलापुरुष दान गर्नाले जो फल पाइन्छ, हे सुतीक्ष्ण ! त्यो फल रामचन्द्रको मूर्ति दान गर्नाले पाइन्छ ॥५५॥ यस्ता प्रकारको विधान सुनेर सुतीक्ष्ण फेरि प्रश्न गर्दछन् । सुतीक्ष्ण भन्दछन्—हे अगस्त्य ! बहुधा मनुष्यहरू दरिद्री र कृपण हुन्छन्, यस्तो यो ठूलो प्रकारसँग कसरी पूजा गर्न सक्छन् सो मलाई आज्ञा गर्नुहवस् ॥५६॥ यस्तो सुतीक्ष्णको प्रश्न सुनेर अगस्ति भन्दछन्—हे सुतीक्ष्ण ! सुन, यदि दरिद्र छ भने आफ्नू धन अनुसार चार तोला या एक तोला अथवा एक तोला नमए आधा, त्यति पनि गर्न सकेन भने त्यसको पनि आधाको प्रतिमा बनावस् ॥५७॥ परन्तु विच (धन) भई-भईकन पनि नगर्ने शाख नगरोस् धनका अनुसार यो व्रत गरोस् किनकि यो व्रत गन्यो भने ठूलो दुष्ट पातक छ तापनि त्यसलाई त्यो पाप लाइन ॥५८॥ यदि अति निर्धन छ तापनि कस्तै हिसाबले पनि यो व्रत एकचित्त भएर गन्यो भने सम्पूर्ण पापदेखि मुक्त हुन्छ ॥ ५९ ॥ प्राङ्कालमा उठेर आचमन स्नान

प्रातः स्नात्वा च ह्याचम्य कृत्वा सन्ध्यादिकाः क्रियाः ॥ गोभूतिलहिरण्यादीन्दद्याद्वित्तानुसारतः ॥६०॥
 श्रीरामचन्द्रभक्तेभ्यो विद्वद्भ्यः श्रद्धयान्वितः ॥ पारणं त्वथ कुर्वीत ब्राह्मणैश्च स्वपंक्तिः ॥६१॥
 एवं यः कुरुते भक्तः सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ प्राप्ते श्रीरामनवमीदिने मर्त्यो विमूढधीः ॥६२॥
 उपोषणं वा कुरुते कुम्भीपाकेषु पच्यते ॥ यत् किञ्चिद्राममुद्दिश्य क्रियते न स्वशक्तिः ॥६३॥
 रौरवे सु तु मूढात्मा पच्यते नात्र संशयः ॥६४॥ सुतीक्ष्ण उवाच—

यामाष्टकेषु पूजा वै तत्र नोक्ता महामुने ! ॥ मूलमन्त्रेण संयुक्तस्तत्कथं वद सुव्रत ! ॥६५॥

अगस्त्य उवाच-सर्वेषां राममन्त्राणां मन्त्रराजः षडक्षरः ॥६६॥ स्कन्दे. मोक्ष. श्रीरामम्प्रति रुद्रगीतायां रुद्रवाक्यम्
 सन्ध्यादि सकेर गाई, सुन, तिल, आपन् धनका अनुसार दान देओस् ॥६०॥ तहाँ उप्रान्त श्रीरामचन्द्रका भक्तहरूले र अरु विद्वान् ब्राह्मण-
 हरुले सहित भई श्रद्धापूर्वक व्रत गरौस् ॥६१॥ त्यो पुरुष जो छ सो सम्पूर्ण पापदेखि मुक्त हुन्छ । जो मनुष्य रामनवमीको व्रत गर्दैन्
 ॥६२॥ त्यो मूढात्मा भएको पुरुष कुम्भीपाक नाउँ गरेका नरकमा पर्दछ, जो किञ्चित् मात्र पनि त्यो दिन रामचन्द्रको उद्देश्य गरे दान
 गर्दैन् ॥६३॥ त्यो रौरव नरकमा पर्दछ, हे सुतीक्ष्ण ! यसमा केही सन्देह छैन ॥६४॥ यस्तो आश्चर्यदायक व्रतको प्रभाव सुनेर सुतीक्ष्ण प्रश्न
 गर्दछन्-हे मुने ! आठ प्रहरमा मूलमन्त्रले पूजा गर्नु भन्ने आज्ञा गर्नुभयो, त्यसमा कसो गर्नु, आज्ञा हवस् ॥६५॥ यस्तो प्रश्न सुनेर फेरि
 अगस्त्य भन्दछन्-हे सुतीक्ष्ण ! सुन, सम्पूर्ण रामचन्द्रका मन्त्रमा षडक्षर चाहिने मन्त्रराज हो ॥६६॥ हेर ! रामचन्द्रको महिमा स्कन्द-

मुद्रूर्ध्वोर्मणिकर्ण्यन्ते अर्द्धोदकनिवासिनः ॥ अहं दिशामि ते मन्त्र तारकस्योपदेशतः ॥६७॥
 श्रीरामरामरामेति एतत्तारकमुच्यते ॥ अतस्त्वं जानकीनाथ ! परं ब्रह्माभिधीयसे ॥६८॥
 तारकं ब्रह्म चेत्युक्तं तेन पूजा प्रशस्यते ॥ पीठाङ्गदेवतानां तु आवृत्तीनां तथैव च ॥६९॥
 आदावेव प्रकुर्वीत देवस्य प्रीतमानसः ॥ उपचारैः षोडशभिः पूजा कार्या यथाविधिः ॥७०॥
 आवाहनं स्थापनञ्च सम्मुखीकरणं तथा ॥ एवं मुद्रा प्रार्थना च पूजा मुद्रा प्रयत्नतः ॥७१॥
 शङ्खपूजां प्रकुर्वीत पूर्वोक्त विधिना ततः ॥ कलशं वामभागे च पूजाद्रव्याणि चादरात् ॥७२॥

पुराणको मोक्षखण्डमा रामचन्द्रलाई महादेवले भन्नुभएको मणिकर्णिकामा मर्नेलाई इच्छा गरेर अर्धजलमा रहेको मनुष्यलाई तपाईंको षडक्षरी तारक मन्त्रको उपदेश गर्दछु । काशीमा मणिकर्णिकामा मर्नेलाई तपाईंको मन्त्र सुनाउँदछु ॥ ६७ ॥ “श्रीराम राम राम” यही नै तारक मन्त्र हो । हे जानकीनाथ ! यसै कारण तपाईं परब्रह्म हुनुहुन्छ ॥ ६८ ॥ तपाईं तारक ब्रह्म हुनाले पीठाङ्गदेवता अरु आवृत्ति देवताको त्यही तारक मन्त्रले पूजा गर्नु योग्य छ ॥६९॥ यी पीठाङ्गदेवताहरूको अगाडि नै पूजा गरेर रामचन्द्रको षोडशोपचारले विधिपूर्वक पूजा गरौस् ॥७०॥ आवाहन, स्थापन, सम्मुखीकरण, प्रार्थना, मुद्रा पूजा यत्नपूर्वक गरौस् ॥ ७१ ॥ तहाँ उपरान्त पूर्वोक्त विधिले शंखस्थापन गरेर कलश-पूजाको सामग्री बायाँतिर स्थापन गरेर ॥७२॥ पीठको यत्नपूर्वक पूजा गरौस् । तहाँ उपरान्त बराबर राममन्त्रको उच्चारण गर्दौंदो

अपि सम्पूज्य यत्नेन आत्मना मन्त्रमुच्चरन् ॥ पात्रासादनमप्येवं कुर्याद्यामेष्वतन्द्रितः ॥७३॥
 पीताम्बराय देवाय प्रार्थयन्नर्चयेत् सुधीः ॥ स्वणयज्ञोपवीतानि दद्याद्देवाय भक्तितः ॥७४॥
 नानारत्नविचित्राणि दद्यादाभरणानि च ॥ हिमाम्बुघृष्टरुचिरं घनसारसमन्वितम् ॥७५॥
 क्रमात् तु मूलमन्त्रेण उपचारान् प्रकल्पयेत् ॥ कङ्कारैः केतकैर्जात्यैः पुन्नागाद्यैः प्रपूजयेत् ॥७६॥
 चम्पकैः शतपत्रैश्च सुगन्धैः सुमनोहरैः ॥ पाद्य-चन्दन-धूपैश्च तत्तन्मन्त्रैः प्रपूजयेत् ॥७७॥
 भक्ष्यभोज्यादिकं भक्त्या देवाय विधिनार्पयेत् ॥ येन सोपस्करं देवं दत्त्वा पापैः प्रमुच्यते ॥७८॥
 जन्मकोटिकृतैर्घोरैर्नानारूपैश्च दारुणैः ॥ विद्युक्तस्तु क्षणादेव राम एव भवेन्मुने ॥७९॥

प्रहर-प्रहरमा पात्रासादन गरोस् । यद्वा क्रमले प्रहर-प्रहरमा मुद्रादिहस्त कलश अंश स्थापन गरेर पूजा गरोस् ॥७३॥ औ रामचन्द्रको प्रार्थना गरेर पीताम्बर र सुवर्णको यज्ञोपवीत चढाओस् ॥ ७४ ॥ नाना प्रकारका रत्न, चित्र-विचित्र गहना, शीतल जलमा घोटका कस्तूरीले युक्त भएको चन्दन हवस् ॥७५॥ क्रमपूर्वक मूल मन्त्रले सबै चढाएर कमल, जाति, पुष्पमा पुष्पले पूजा गरोस् ॥७६॥ फेरि चम्पक, शतपत्र, पाप चन्दन, धूप आदि चढाउने वेदमन्त्रले पूजा गरोस् ॥७७॥ भक्तिपूर्वक विधियुक्त समस्त नैवेद्यादि भक्ष्य-भोज्य अर्पण गरोस् । त्यो अर्पण गरेको फलले समस्त पापदेखि छुट्छ ॥७८॥ सामान्य पाप मात्र होइन कि कोटियौं जन्ममा गरेका नाना प्रकारका भयानक पापदेखि

श्रद्धाधानस्य दातव्यं श्रीरामनवमीव्रतम् ॥ सर्वलोकहितायेदं पवित्रं पापनाशनम् ॥८०॥
 लौहेन निर्मितं वापि शिलया दारुणापि वा ॥ एकेनैव प्रकारेण यस्मै कस्मै च वा मुने ॥८१॥
 कृतं सर्वं प्रयत्नेन यत्किञ्चिदपि भक्तिः ॥ जपेदेकान्तवासीनो यावत्सदशमीदिनम् ॥८२॥
 अग्नेन स्यात्पुनः पूजां दशम्यां भोजयेद्द्विजः ॥ भक्ष्यभोज्यैर्वहुविधैर्दद्यात् शक्त्या सदक्षिणाम् ॥८३॥
 कृतकृत्यो भवेत्तेन सद्यो रामः प्रसीदति ॥ तूष्णीं तिष्ठन्नरो यानि पुनरावृत्तिर्जितः ॥८४॥
 द्वादशाब्दकृतेनापि पापेनापि विमुच्यते ॥ विलयं यान्ति तत्सर्वं श्रीरामनवमीदिने ॥८५॥

पनि छुटेर उसै बखतमा रामरूप हुन्छ ॥७६॥ यो रामनवमीको व्रत समस्त पापको नाशक छ, तस्मात् श्रद्धावान् पुरुषलाई मात्र दिनु ॥८०॥
 फलाम या पत्थर अथवा काठको एक प्रकारको मूर्ति बनाएर कसैलाई त्यो मूर्ति देखोस् ॥८१॥ सम्पूर्ण भक्तिसाथ जो गर्दछ, त्यो एकान्तमा बसेर यत्नपूर्वक दशमी हुञ्जेलसम्म स्मरण गरोस् ॥८२॥ यस्तै प्रकारले दशमीका दिन फेरि पूजा गरेर विविध भक्ष्यले ब्राह्मणहरूलाई भोजन गराएर भक्तिसाथ दक्षिणा पवि देखोस् ॥८३॥ यसैले मनुष्य कृतकृत्य हुन्छ, तत्कालैमा त्यसका उपर रामचन्द्र प्रसन्न हुनुहुन्छ । यस्ता हिसाबले खान मएर रहेको पुरुष जो छ सो वैकुण्ठधाममा जान्छ, फेरि त्यो पुण्यले जन्मनु पर्दैन ॥८४॥ वर्षपर्यन्त गरेका धोर पाप छन् तापनि एक रामनवमीको व्रत गर्नाले ती सबै पाप नष्ट हुन्छन् ॥८५॥ जो मनुष्य रामभन्त्र जप गर्न जान्दैन, त्यसले रामनवमीको

जपं च राममन्त्राणां यो न जानाति तस्य वै ॥ उपोष्य संस्मरन् नाम न्यासपूर्वमनन्यधीः ॥८६॥
गुरुलब्धमथोमन्त्रं न्यसेन्न्यासपुरस्सरः ॥ यामे यामे च विधिना कुर्यात् पूजां समाहितः ॥८७॥
सुमुक्षुश्च सदा कुर्याच्छ्रीरामनवमीव्रतम् ॥ तस्मात् सर्वात्मना सर्वैः कर्तव्यं नवमीव्रतम् ॥८८॥

इति श्रीरामनवमी कथा समाप्ता ।

व्रत गरेर 'राम' मन्त्रे यो नाउँमात्र जप गरोस् ॥८६॥ गुरुबाट मन्त्र पाएको छ भने वा त्यसले न्याससहित मन्त्र जपोस् । विधिपूर्वक प्रहर-
प्रहरमा पूजा गरोस् ॥८७॥ हे सुतीक्ष्ण ! भोगको इच्छा गर्नेको त के कुरा मुक्तिको इच्छा गर्ने पुरुषले पनि यो रामनवमीको व्रत गर्नु
पर्दछ, सबै तरहले यो रामनवमी व्रत गर्नामा योग्य छ भनेर सुतीक्ष्णलाई अगस्ति ऋषिले भनेको कथा यहाँ पनि यथामति
विस्तार मयो ॥ ८८ ॥

इति श्रीस्कन्दपुराणे अगस्त्यसुतीक्ष्णसंवादे श्रीरामनवमी व्रतकथा समाप्ता ॥



श्रीकृष्णाष्टमी-पूजाविधिः

आचम्य प्राणानायम्य भृशुद्धिं भृतशुद्धिं च कृत्वा सङ्कल्पं कुर्यात् । मम सकुटुम्बस्य क्षेमस्यैर्यविज-
याभयायुरारोग्यैश्वर्याभिवृद्धयर्थं धर्मार्थकाममोक्षचतुर्विधपुरुषार्थसिद्धयर्थं निशीथे सपरिवारो यथाविभव-
नियमेन यथामिलितोपचारैर्जन्माष्टम्यां श्रीकृष्णपूजनमहं करिष्ये । तथा आदौ दीपकलशगणेशपूजनञ्चाहं
करिष्ये । स्वर्णमयीं वा रौप्यमयीं कृष्णप्रतिमां कृत्वा ॐ मनोजूतिरिति मन्त्रेण प्राणप्रतिष्ठां कुर्यात् ।
अथ ध्यानम्—गायद्भिः किन्नराद्यैः सततपरिवृता वेणुवीणानिनादैः शृंगारादर्शान्तप्रवरकृतकरैः किन्नरैः
सेव्यमाना ॥ पर्यङ्के स्वास्तृता या मुदिततरमुखी पुत्रिणी सम्यगास्ते सा देवी देवमाता जयति सुवदना
देवकी दिव्यरूपा ॥ मञ्चके बालकं सुप्तं पर्यङ्के स्तनपायिनम् । श्रीवत्सवक्षसं शान्तं नीलोत्पलदलच्छविम् ॥
(एवं देवक्या सह कृष्णं ध्यात्वा) देवकीसहितं वसुदेवं, यशोदासहितं नन्दं, कृष्णसहितं बलदेवं, चण्डिकां
च नमोन्तैर्नाममन्त्रैः पूजयेत् । तत्र मन्त्रः—योगेश्वराय देवाय योगिनां पतये विभो ! योगोद्भवाय नित्याय
गोविन्दाय नमो नमः ॥ आवाहनम्—ॐ सहस्रशार्षेति ॥ ॐ आगच्छ भगवन् देव ! स्थाने चात्र स्थिरो

भव । यावत्पूजां करिष्यामि तावत्त्वं सन्निधो भव ॥ आसनम्—ॐ पुरुषऽएवेदमिति । नानारत्नसमायुक्तं कार्त्तस्वरविभूषितम् । आसनं तव देवेश गृहाण पुरुषोत्तम ॥ पाद्यम्—ॐ एतावानस्येति ॥ गङ्गादिसर्व-
तीर्थेभ्यो मयाऽऽनीतं सुशोभनम् । तोयमेतत् सुखस्पर्शं पाद्यं ते प्रतिगृह्यताम् ॥ अर्घ्यम्—ॐ त्रिपादूर्ध्वमिति
गन्धपुष्पसमायुक्तं नानासौगन्ध्यशीतलम् । गृहाणार्घ्यं मया दत्तं देवकीनन्दन प्रभो ! ॥ आचमनीयम्—
ॐ ततोविराडिति । गङ्गाजलं मयाऽऽनीतं पवित्रं सुमनोहरम् । आचम्यतां सुरश्रेष्ठ ! कृपां कुरु ममोपरि ॥
स्नानम्—ॐ तस्माद्यज्ञादिति । गङ्गा-सरस्वती-रेवा-पयोष्णी-नर्मदाजलम् । प्रभो स्नानार्थमानीतं गृहाण
शिशिरं शुभम् ॥ मधुपर्कम्—ॐ घृतं दधि मधु चैव एकीकृत्य समर्पितम् । मधुपर्कं मया देव स्नानार्थं
प्रतिगृह्यताम् ॥ मधुपर्कान्ते शुद्धोदकम्—ॐ आपोऽअस्मानिति ॥ पञ्चामृतस्नानं, तत्रादौ दुग्धम्—ॐ
पयः पृथिव्यामिति ॥ कामधेनुसमुद्भूतं सर्वेषां जीवनं परम् । क्षीरेण स्नापितो देव ! नित्यं शोकहरो
भव ॥ तदन्ते शुद्धोदकेन—ॐ आपोऽअस्मानिति ॥ दध्ना—ॐ दधिक्रावण इति ॥ कामतोऽकामतो वाऽपि
यन्मया पूर्वसंचितम् । तत्सर्वं विलयं यान्तु दधिस्नानेन केशव ! ॥ पुनः शुद्धोदकेन—ॐ आपोऽअस्मा-
निति ॥ घृतेन—ॐ घृतम्मिमिक्ष इति ॥ रसानामुत्तमं त्वार्ज्यं देवानां च सदा प्रियम् । पावनं यज्ञहेतुश्च

स्नानार्थं प्रतिगृह्यताम् ॥ पुनः शुद्धोदकेन—ॐ आपोऽस्मानिति ॥ मधुना—ॐ मधुच्वाता इति ॥ तद्-
 पुष्पसमुद्भूतं सुस्वादु मधुरं मधु । स्नापितोऽसि मया तेन नित्यं शोकहरो भव ॥ पुनः शुद्धोदकेन—ॐ
 आपोऽस्मानिति ॥ शर्करया—ॐ अपां रसमिति ॥ यमलोक भयात्रस्तः शरणं त्वां गत प्रभो ! खण्ड-
 स्नानेन देवेश मां कुरुष्व सुखान्वितम् ॥ पुनः शुद्धोदकेन—ॐ आपोऽस्मानिति ॥ दध्नाम्—ॐ तस्मा-
 द्यज्ञात्सर्वदुःखतः ऋच इति ॥ कौशेयतन्तुरचितं कार्तस्वरविभूषितम् । वस्त्रं गृहाण देवेश ! वासुदेव नमोस्तु
 ते ॥ यज्ञोपवीतम्—ॐ तं यज्ञमिति । ब्रह्माद्यैः कल्पितं ह्येतद् ब्रह्मसूत्रं सुशोभनम् । त्रिगुणीकृत्य देवेश !
 गृहाण मम भक्तिः ॥ गन्धम्—ॐ यत्पुरुषमिति । श्रीखण्डं चन्दनं दिव्यं गन्धाढ्यं सुमनोहरम् । विलेपनं
 सुरश्रेष्ठ ! गृहाण परमेश्वर ! ॥ अक्षताः—ॐ अक्षन्नमीमदन्त इति ॥ यज्ञश्वराय देवाय तथा यज्ञोद्भवाय
 च । योगीनां पतये नाथ ! गोविन्दाय नमः नमः ॥ तिलयवाक्षता—ॐ ओषधय इति । धान्यराजाः स्वमा-
 द्भृत्या विष्णुप्रीतिकरा यवाः । तस्मादेषां प्रदानेन ममास्वविकलं फलम् ॥ पुष्पम्—ॐ श्रीश्वते इति ॥
 नानाविधानि पुष्पाणि नानारक्षोद्भवानि च । तुलसीदलमिश्राणि अर्पितानि रमायते ! ॥ धूपम्—ॐ
 ब्राह्मणोऽस्येति । वनस्पति रसो दिव्यो गन्धाढ्यो गन्ध उत्तमः । आग्नेयः सर्वदेवानां धूपोऽयं प्रतिगृह्यताम् ॥

दीपम्—ॐ चन्द्रमा इति । पञ्चवर्तिसमायुक्तं गोघृतेन च पूरितम् । दीपं गृहाण देवेश ! त्रैलोक्यतिमिरा-
 पहम् ॥ नैवेद्यम्—ॐ नाभ्याऽआसीदिति ॥ अन्नं चतुर्विधं स्वादु रसैः षड्भिः समन्वितम् । भूतानां जीवनं
 चैव नैवेद्यं प्रतिगृह्यताम् ॥ आचमनीयम्—ॐ वत्पुरुषमिति ॥ कर्पूरवासितं तोयं मन्दाकिन्याः समाहृतम् ।
 आचम्यतां जगन्नाथ ! मया दत्तं हि भक्तितः ॥ करोद्धर्तनम्—हरिद्रा कुंकुमं चैव कर्पूराऽगुरुमिश्रितम् ॥
 करोद्धर्तनकं देव ! गृहाण परमेश्वर ! ॥ फलम्—इदं फलं मया देव स्थापितं पुरतस्तव ॥ तेन मे सफला-
 वाप्तिर्भवेज्जन्मनि जन्मनि ॥ ताम्बूलम्—नागवल्लीदलं ह्येतत् खदिरेण समन्वितम् । चूर्णया सहितं देव !
 ताम्बूलं प्रतिगृह्यताम् ॥ अङ्गपूजा—ॐ गोविन्दाय नमः पादौ पूजयामि । ॐ माधवाय० जङ्घे पूज० ।
 ॐ मधुसूदनाय० कटि पू० । ॐ पद्मनाभाय० नाभिं पू० । ॐ हृषीकेशाय० हृदयं पू० । ॐ सङ्कर्षणाय०
 स्तनौ पू० । ॐ वामनाय० बाहू पू० । ॐ दैत्यसूदनाय० हस्तौ पू० । ॐ हरिकेशाय० कण्ठं पू० । ॐ चारु-
 सुखाय० मुखं पू० । ॐ त्रिविक्रमाय० नासिकां पू० । ॐ पुण्डरीकाक्षाय० नेत्रे पू० । ॐ उपेन्द्राय० ललाटं
 पू० । ॐ हरये० शिरः पू० । ॐ श्रीकृष्णाय० सर्वाङ्गं पूजयामि ॥ अथ दक्षिणा—ॐ हिरण्यगर्भः समवर्त-
 ताग्रे० इति ॥ हिरण्यगर्भगर्भस्थं हेमवीजं विभावसो ॥ अनन्तपुण्यफलदमतः शान्तिं प्रयच्छ मे ॥

चामरम्-ॐ शशाङ्ककरसंकाश हेमडिण्डिमपाण्डुर । प्रोत्सारयाशु दुरितं चामरामरवल्लभ ॥ आदर्शम्-
 ॐ दर्शनेन त्वमादर्श ! नूनं मङ्गलदायकः । शौर्य-सौभाग्य-सत्कीर्तिर्निर्मलज्ञानदो भव ॥ प्रदक्षिणा-ॐ
 यानि कानि च पापानि ब्रह्महत्या शतानि च । तानि तानि प्रणश्यन्तु प्रदक्षिण पदे पदे ॥ नमस्कारः-
 ॐ यज्ञेनयज्ञमिति ॥ ॐ विश्वेश्वराय देवाय तथा विश्वोद्भवाय च । विश्वानां पतये तुभ्यं गोविन्दाय
 नमो नमः ॥ ततो गोघृतेन वसोर्धारां कुर्यात् ॥ जातकर्म-नालच्छेदन-घृष्टीपूजा-नामकर्म संक्षेपेण
 कुर्यात् ॥ ततश्चन्द्रोदये रोहिणीसहितं चन्द्रं स्थण्डिले प्रतिमायां वा नाममन्त्रेण सम्पूज्य ॥ सोमाय
 सोमेश्वरायेत्यादि चन्द्रपूजायां मन्त्रा उक्ताः ॥ शङ्खतोयं समादाय सपुष्पफलचन्दनम् । जानुभ्यामवनिं
 गत्वा चन्द्रायार्घ्यं निवेदयेत् ॥ क्षीरोदारणवसम्भूत ! अत्रिगोत्रसमुद्भव ! ॥ गृहाणार्घ्यं शशाङ्केदं रोहिणी-
 सहितो मम ॥ ज्योत्स्नायाः पतये तुभ्यं ज्योतिषां पतये नमः ॥ नमस्ते रोहिणी तन्त ! सुधावास !
 नमोऽस्तु ते ॥ नमो मण्डलदीपाय शिरोरत्नाय धूर्जटे ॥ कलाभिर्वर्द्धमानाय नमश्चन्द्राय वारवे ॥ इति
 प्रणमेत् ॥ वद्धाञ्जलिः पठेत्-ॐ त्राहि मां सर्वलोकेश ! हरे संसारसागरात् ॥ त्राहि मां सर्वपापघ्न
 दुःखशोकार्णवात् प्रभो ! ॥ सर्वलोकेश्वर ! त्राहि पतितं मां भवार्णवे ॥ देवकीनन्दन ! श्रीश ! हरे !

संसारसागरात् । त्राहि मां सर्वपापघ्न रोगशोकार्णवात् हरे ! ॥ यद्बाल्ये यच्च कौमारे यौवने यच्च
 वार्द्धके ॥ तत् पुण्यं वृद्धिमाप्नोतु पापं हर हृत्पायुध ! ॥ ततः स्तोत्रं पठन् कथा श्रवणादिना जागरणं
 कुर्यात् ॥ प्रातःकाले स्नानादिकं कृत्वा पूर्ववदेव पूजयित्वा ब्राह्मणान् भोजयेत्, तेभ्यः सुवर्णं धेनुं च
 दत्त्वा दक्षिणां दद्यात् ।

इति श्रीकृष्णजन्माष्टमी पूजाविधिः समाप्तः ।



श्रीकृष्णाष्टमी-व्रतकथा

व्यास उवाच—निवृत्ते भारते युद्धे कृतकार्यो युधिष्ठिरः ॥ उवाच वाक्यं धर्मात्मा कृष्णं देवकिनन्दनम् ॥१॥
युधिष्ठिर उवाच—त्वत्प्रसादेन गोविन्द निहताश्शत्रवो रणे । कर्णश्च निहतः सोऽपि त्वत्प्रसादात् किरीटिना ॥
जेता को युधि भीष्मस्य यस्य मृत्युर्न विद्यते । अजेयोऽपि जितः सोऽपि त्वत्प्रसादाज्जनार्दन ! ॥३॥
प्राप्तं निष्कण्टकं राज्यं कृत्वा कर्म सुदुष्करम् । आचारो दण्डनीतिश्च राज्यधर्माः क्रियान्विताः ॥४॥

श्रीकृष्णाष्टमी व्रतकथा प्रारम्भः ॥ नैमिषारण्य क्षेत्रना ८८ हजार शौनकादि ऋषिहरूले प्रश्न गरियाका सुतनामा पौराणिक अधि
व्यासजीबाट मैले सुनेको जो कृष्णाष्टमीको कथा हो सो कथा म भन्दछु, सुन भनी भन्दछन् । व्यासजी भन्दछन्—महाभारतको लडाईं
भइसकेपछि कृतकार्य अर्थात् आफू राजा भएपछि धर्मात्मा युधिष्ठिरले भगवान् कृष्णचन्द्रका हजूरमा यो विन्ती गर्दाभए ॥१॥ युधिष्ठिर
भन्दछन्—हे गोविन्द ! केवल हजूरका कृपाले सम्पूर्ण शत्रुहरू युद्धमा मारिए, हजूरकै दयाले कर्णजस्तो बलवान् पुरुषलाई पनि अर्जुनले
मारे ॥२॥ हेरिचक्सन्तु हवस्—जसको भरख नै छैन यस्ता भीष्मपितामहलाई को जित्न सक्थ्यो, अजेर अर्थात् कसैले जित्न नसकिने त्यस्ता
थिए तापनि हजूरका कृपाले ती पनि जितिए ॥३॥ भगवन् ! हजूरकै दयाले बडा कठिन-कठिन कर्म गरेर निष्कण्टक राज्य, आचार, दण्ड-

अधुना श्रोतुमिच्छामि व्रते जन्माष्टमीव्रतम् । जन्माष्टमीव्रतं ब्रूहि विस्तरेण ममाच्युत ! ॥५॥
 कस्मिन्काले समुत्पन्नं किं पुण्यं को विधिः स्मृतः ॥६॥ श्रीकृष्ण उवाच—
 शृणु राजन् ! प्रवक्ष्यामि व्रतानामुत्तमं व्रतम् । यतः प्रभृति विख्यातं फलेन विधिनान्वितम् ॥७॥
 राजवंशसमुत्पन्नैर्दत्यैः कैश्चित् सुपीडिता । धरा भारभराक्रान्ता ब्रह्माणं शरणं ययौ ॥८॥
 ज्ञात्वा तदा प्रभुर्ब्रह्मा भूमिं भारसमाहिताम् । श्वेतद्वीपं समागत्य सर्वदेवैः समन्वितः ॥९॥
 समाहितमतिर्ब्रह्मा मां तुष्टाव विशाम्पते । स्तुत्या तयाहं सम्प्रीतस्तेषां दृग्गोचरोऽभवम् ॥१०॥

नीति इत्यादि क्रियाहरूले युक्त भएको राजधर्म पाएँ ॥४॥ अब यस बखतमा जन्माष्टमी-व्रत सुन्नाको इच्छा गर्दछु सो विस्तारपूर्वक आज्ञा हवस् ॥५॥ हे अच्युत ! कुन कालमा त्यो व्रत उत्पन्न भएको हो, त्यो व्रत गर्नाले के पुण्य पाइन्छ औ त्यो व्रत गर्नाको विधि पनि आज्ञा हवस् ॥६॥ यस्तो युधिष्ठिरको प्रश्न सुनेर भगवान् कृष्णचन्द्र आज्ञा गर्नुहुन्छ—हे राजन् ! महाराज युधिष्ठिर ! सुन, सम्पूर्ण व्रतहरूमा उत्तम भएको यो व्रत जहिलेदेखि प्रख्यात भयो, सो र पुण्य तथा विधिसमेत कहन्छु ॥७॥ राजाहरूका वंशमा उत्पन्न भएका अनेक दैत्य-हरूले पीडित भएकी पृथ्वी भारले युक्त भएर ब्रह्माजीका शरणमा प्राप्त हुँदि भइन् ॥८॥ भारले युक्त भएर आएकी हुन् भन्ने पृथ्वीलाई जानेर सम्पूर्ण देवताहरूलाई समेत साथमा लिई प्रभु मालिक भएका ब्रह्माजी श्वेतद्वीप जाँदा गए ॥९॥ हे विशाम्पते ! हे महाराज युधिष्ठिर !

दृष्ट्वा मां प्रणिपत्याशु भक्तिभावसमन्विताः । ब्रह्माणमग्रतः कृत्वा तुष्टाः सर्वे दिवौकसः ॥११॥
 विजिज्ञपुर्महाभूमेस्तथा भारानुपत्तये । उपधार्य तदा लेखान् वचनञ्चार्चचिन्तयम् ॥१२॥
 केनोपायेन हन्तव्या दानवाः क्षत्रियोद्भवाः । स्वधर्मनिरताः सर्वे महाबलपराक्रमाः ॥१३॥
 ततो निश्चित्य मनसा ब्रह्माणञ्चाहमब्रुवम् । वसुदेवो देवकी च प्रजाकामौ पुरा नृप ! ॥१४॥
 भक्त्या मां भजमानौ तौ तप्तवन्तौ महत्तपः । ततः प्रसन्नः सुप्रीतो याचतं वरमुत्तमम् ॥१५॥
 अब्रुवन् तावपि ततो वरमायासतुः किल । यदि देव ! प्रसन्नोऽसि त्वादृशो नो भवेत् सुतः ॥१६॥

मन एकाग्र पारेर ब्रह्माजीले मेरो स्तुति गर्दाभए । ती ब्रह्माका स्तुतिले प्रसन्न भएर मैले दर्शन दिएँ ॥१०॥ ती सम्पूर्ण देवताहरूले पनि मेरो दर्शन जब पाएथे तब ऋद्ध नग्न भएर भक्तिपूर्वक दण्डवत् प्रणाम गरेर देवताहरू पनि सन्तुष्ट हुँदा भए ॥ ११ ॥ तहाँ उपरान्त ब्रह्माजीलाई अगाडि राखेर भूमिको भार उतार्नाका निमित्त मसँग प्रार्थना गरेको तिनीहरूको प्रार्थना सुनेर मैले मनमा विचार गर्दो भएँ कि ॥ १२ ॥ क्षत्रियदेखि जन्मेका र क्षत्रिय-धर्ममा निरत भएका, शस्त्रास्त्रमा पार भएका बडा-बडा वीर महारथी दानवहरू छन्, इनीहरूको कुन-कुन उपायले नाश गर्ने हो ॥१३॥ तहाँ उपरान्त मनमा यो निश्चय गरेर ब्रह्माजीलाई भनो—हे ब्रह्मन् ! पहिले वसुदेव र देवकीले छोरा पाउँ भन्ने इच्छाले ॥१४॥ भक्तिपूर्वक मेरो भजन गरेर ठूलो तपस्या गर्दा भए, ती दुइका तपस्याले प्रसन्न भएर 'वर माँग' भन्दो भएँ ॥१५॥ मेरो वचन सुनेर दुवै जनाले यो वर माग्दा भए—हे भगवन् ! यदि हजूर प्रसन्न होइवक्सन्तु मयो भनेदेखि हजूर जस्तै छोरो हामीलाई हवस् ॥ १६ ॥

तथेति च मया ताभ्यामुक्तं प्रीतेन सेवया । तत्कामपूरणार्थाय सम्भविष्याम्यहं तयोः ॥१७॥
 दिवौकसोऽपि स्वांशेन सम्भवन्तु सुरस्त्रियः । योगमाया च नन्दस्य यशोदायां भविष्यति ॥१८॥
 देवक्या जठरे गर्भं नयन्तं धाममामकम् । तन्निष्कास्य ततस्तूर्णं रोहिण्या जठरे कुरु ॥१९॥
 इति सन्दिश्य तान्सर्वान् नमन्नन्तर्हितोऽभवम् । ततो देवैः समं ब्रह्मा तां दिशं प्रणिपत्य च ॥२०॥
 आश्वास्य च महीं देवीं परं धाम जगाम ह । ततोऽहं देवकीगर्भमाविशं स्वेन तेजसा ॥२१॥
 हतेषु षट्सु बालेषु देवक्या औग्रसेनिना । कारागृहस्थितायाश्च वसुदेवेन वै सह ॥२२॥

यस्ता प्रकारका वसुदेव देवकीका वचन सुनेर तिनीहरूका तपस्याले प्रसन्न भएको छँदो 'हुन्छ' भनेर वर दिएको छु, त्यो पूर्ण गर्नाका निम्ति तिनीहरूदेखि म जन्म लिनेछु ॥१७॥ सम्पूर्ण देवता र देवताका स्त्रीहरू पनि आफ्ना अंशले युक्त भएर पृथ्वीतलमा जन्म लिउन्, योगमाया पनि नन्ददेखि यशोदामा जन्म लिनेछन् ॥१८॥ मेरो अनन्तधाम भएका बलभद्र देवकीका गर्भमा छन्, तिनीलाई झट्ट भिकेर रोहिणीका गर्भमा राख् ॥१९॥ यस्ता हिसाबले तो ब्रह्मादि गरिएका देवताहरूलाई सन्देश दिएर म अन्तर्धान हुँदो भएँ । तहाँ उपरान्त ब्रह्माजी देवताहरूले सहित भएका छँदा मलाई प्रणाम गरेर ॥२०॥ औ पृथ्वीलाई सम्झाई आफ्ना धाममा जाँदाभए । तहाँ उपरान्त म आफ्ना तेजले युक्त भएर देवकीका गर्भमा प्रवेश गर्दो भएँ ॥२१॥ जब कंसले वसुदेव देवकीलाई बन्दीखानामा पुगेर ६ पुत्रलाई मारेप्यो ॥२२॥ तब आधा

गतेऽर्द्धरात्रसमये सुप्ते सर्वजने निशि । भाद्रमासे कृष्णपक्षेऽष्टम्यां ब्रह्मर्क्षसंयुजि ॥२३॥
 सर्वग्रहशुभे काले प्रसन्नहृदयाशये । आविरासं निजेनैव स्वरूपेणाऽवनीपते ! ॥२४॥
 वसुदेवोऽपि मां दृष्ट्वा हर्षशोकपरिप्लुतः । भीतः कंसादतितरस्तुष्टोवाच कृताञ्जलिः ॥२५॥
 वसुदेव उवाच-अत्यद्भुतमिदं रूपं दुर्दर्शं योगिनामपि । त्वत्तेजसारिष्टगृहमभवत् सम्प्रकाशितम् ॥२६॥
 उद्विजे भगवन् कंसाद् योमे बालानघातयत् । उपसंहर तस्मात्त्वमेतद्रूपमलौकिकम् ॥२७॥
 शङ्ख-चक्र-गदा-पद्म लसत् कौस्तुभमालिनम् । किरीट-हार-मुकुट-कर्पूर-वलयोद्भितम् ॥२८॥

रातका समयमा सबै मनुष्य सुतेपछि भाद्र महीनाका कृष्णपक्षको अष्टमी फेरि त्यो कस्तो भने रोहिणी नक्षत्रले युक्त भएको ॥ २३ ॥ सबै शुभ ग्रहले युक्त समयमा स्वरूपले प्रादुर्भाव हुँदोभएँ ॥२४॥ वसुदेवले जब मलाई देखेथे हर्ष र शोक दुवैले युक्त भएर कंसदेखि डराएका छँदा अञ्जलि बाँधेर मेरो स्तुति गर्न लाग्दा भए । वसुदेव स्तुति गर्दछन्- ॥२५॥ योगीहरूलाई पनि बडा कठिनले दर्शन पाउनामा योग्य हजूरको यो अति अद्भुत रूप छ, हजूरको तेजले यो सूतिकागृह पनि सबै प्रकाशमान भयो, अहो तेज ! अहो स्वरूप ! ॥ २६ ॥ भगवन् ! जुन कंसले मेरा छ पुत्र मान्थो त्यसैदेखि म बहुत डराएको छु, यस कारण यो (अलौकिक) दिव्य स्वरूप संहरण गरिबक्सनु हवस् ॥२७॥ शङ्ख, चक्र, गदा, पद्म र कौस्तुभ, माला, किरीट, हार, मुकुट, कर्पूर इत्यादिले शोभित ॥२८॥ विजुली समान वस्त्र र शब्दायमान यस्तो जो (क्षुद्रषष्टिका)

तडिद्वसनसंवीतं कणत् काञ्चनमेखलम् । स्फुरद्राजीवताम्राक्षं स्निग्धाञ्जनसमप्रभम् ॥२९॥
 महामरकतस्वच्छं कोटिसूर्यसमप्रभम् ॥३०॥ श्रीकृष्ण उवाच—
 एवं सम्प्रार्थितो राजन् ! वसुदेवेन वै तदा । तेनैव निजरूपेण भूत्वाह प्राकृतः शिशुः ॥३१॥
 नय मां गोकुलमिति वसुदेवमचोदयम् । स मां सम्प्रापयामास नन्दगोकुलमञ्जसा ॥३२॥
 द्वाराण्युपावृतान्यासन् स्वप्रभावात् स्वयं प्रभो ! । ददौ मार्गञ्च कालिन्दी जलकल्लोलमालिनी ॥३३॥
 ततो यशोदा शयने न्यस्य चानकदुन्दुभिः । तत्राप्येकां स्थितां गृह्य दारिकामगमत्पुनः ॥३४॥

भएको घुँघुरा धारण गरेका, प्रकुल कमलतुल्य लाल नेत्र, कोमल (अञ्जन) कजल तुल्य श्यामवर्ण ॥२९॥ महामरकत नाम मणितुल्य स्वच्छ कोटिसूर्य समान तेज इत्यादि युक्त भएका यस्ता प्रकारका हजूरलाई नमस्कार छ, हाँप्रो रचा गरिवक्सनु हवस् र यो दिव्य स्वरूप लुकाई बक्सनु हवस् भनी वसुदेवले स्तुति गरे ॥३०॥ कृष्णजी आज्ञा गर्नुहुन्छ—हे महाराज युधिष्ठिर ! जब यस्ता हिसाबले वसुदेवले मेरो प्रार्थना गरेथे सोही बखतमा (प्राकृत) अर्थात् लौकिक समानको बालक भएर यो वचन बोल्दो भएँ ॥३१॥ मलाई गोकुल लैजाऊ, मेरा यस्ता वचन सुनेर वसुदेवले मलाई गोकुल पुन्याउँदा भए ॥३२॥ वसुदेवजी जब मलाई लिएर जान लागेथे त्यो कारागृहको ढोका आफैं खुले, जलको (कल्लोल) तरङ्ग भएकी अर्थात् वर्षाकाल हुनाले अत्यन्त बढेकी यमुनाजीले पनि बाटो दिइन् ॥३३॥ तहाँ उपान्त (आनकदुन्दुभिः) वसुदेवले

द्वाराण्यपिहितान्यासान् पूर्ववन्निगडं ततः । विन्यस्य पादयोरस्ते शयने न्यस्य दारिकाम् ॥३५॥
 ततो रुरोद महता स्वरेणाऽऽपूर्य सा दिशः । यस्या रुदितशब्देन उत्थिता यामिका गृहात् ॥३६॥
 कंसमागत्य चाचक्षुः प्रसूता देवकीति च । सोऽपि तल्पात्समुत्थाय भयेनातीवविह्वलः ॥३७॥
 जगाम सूतिकागेहे देवक्याः प्रखलन्नपि । दारिकां शयनाद् गृह्य रुदन्त्याश्चैव स्वस्वसुः ॥३८॥
 अपोथयच्छिलापृष्ठे सापि तस्य कराच्छ्रुता । उवाच कंसमाभाष्य देवी ह्याकाशगामिनी ॥३९॥
 किम्मया हतया मन्द ! जातः कुत्रापि ते रिपुः । इत्युक्तः सोऽप्यभूत् कंसः परमोद्विग्नमानसः ॥४०॥

यशोदाजीका शैयामा मलाई राखेर योगमायालाई लिएर फेरि मधुरा आउँदा भए ॥३४॥ जब आफ्नु (स्थान) कारागृहमा पुगेथे अगाडि जस्तै ढोकाहरू बन्द भए । योगमायालाई शयनमा राखेर तहाँ उप्रान्त अत्यन्त ठूलो शब्द गरेर ती योगमाया रुँदी भइन्, ती रोएका शब्दले तहाँ रहेका पहरा पालेहरूले बाह्यो पाएर ॥३६॥ देवकी (प्रसूता) सुत्केरी भइन् भनेर कंसलाई विस्तार गर्दा भए । त्यो कंस पनि सुन्नासाथ शयनस्थलबाट उठेर ढरले अत्यन्त विह्वल भएको लँदो ॥३७॥ यही गर्भदेखि अत्यन्त मय हुनाले लट्पटिदै सोही ठाउँमा आएर लने भएकी ती आम्नी बहिनी देवकीका शैयाबाट ती योगमायालाई लिएर ॥३८॥ पत्थरमा पट्कँदो भयो, सोही बखतमा योगमाया पनि कंसका हातबाट उम्केर आकाशमा गई यो वचन बोल्दिमइन्- ॥३९॥ हे अज्ञानी ! मुख ! मलाई मारेर के गर्नु ? तँलाई मार्ने तेरो शत्रु कहीं उत्पन्न

आज्ञापयामास ततो बालानां कदनाय वै । दानवा अपि बालानां कदनं चक्रुर्यताः ॥४१॥
 वनेषूपवनेष्वेव पुरग्रामव्रजेषु च । अहं च गोकुले स्थित्वा पूतनां बालघातिनीम् ॥४२॥
 स्तनं दातुं प्रवृत्तां च प्राणैरसममशोषयम् । तृणावर्तं वकारिष्टं धेनुकं केशिनं तथा ॥४३॥
 अन्यान्पि खलान् हत्वा स्वप्नभावमदर्शयम् । ततश्च मथुरां गत्वा हत्वा कंसादिदानवान् ॥४४॥
 ज्ञातीनां परमं हर्षं कृतवानस्मि सादरम् । देवकी वसुदेवश्च परिष्वज्य सुदा मम ॥४५॥
 आनन्दजैर्जलैर्मूर्ध्नि सेचयामासतुर्नृप । तस्मिन् रङ्गवरे मल्लान् हत्वा चाणूरमुख्यकान् ॥४६॥

इसकेको छ । यस्तो योगमायाको वचन सुनेर कंस अति खिन्न मन भएको छँदो ॥४०॥ मन्त्रीहरूलाई डाकेर सम्पूर्ण बालकहरूलाई आज्ञा-
 दिखि नाश गर्नु भन्ने आज्ञा गर्दो भयो । त्यसको त्यो आज्ञा सुनेर दानवहरू बालकहरूलाई मार्नाका निमित्त उद्योग गर्नलाम्दा भए ॥४१॥
 इन, उपवन, पुर, ग्राम, व्रज इत्यादि स्थलमा गएर ती दैत्यहरू बालकहरूलाई मार्नलान्ने । गोकुलमा बसेर बालकलाई दूध पियाएर घात गर्ने
 हुना थिई ॥४२॥ मलाई पनि जब दूध रुवाउन आइथी त्यसलाई मारें औ तृणावर्त, वकारिष्ट, केशी ॥४३॥ इत्यादि यस्ता अनेक असुर-
 हूलाई मारेर आफ्नो प्रभाव देखाएँ । तहाँ उपरान्त मथुरामा गएर कंस आदि दानवहरूलाई मारें ॥४४॥ औ आफ्ना ज्ञाति भएका यदुवंशी-
 हूलाई आइतपूर्वक हर्ष गराएँ । देवकी वसुदेवसँग आनन्दपूर्वक भेट गरें ॥४५॥ हे महाराज युधिष्ठिर ! देवकी, वसुदेवले आनन्द र हर्षले
 उत्पन्न भएका नेत्रका जलले मेरा शिरमा सेचन गर्दाभए औ त्यो रङ्गभूमिमा चाणूर आदि गरिएका मुख्य (मल्ल) पहलमानहरूलाई मारें

गजं कुवल्यापीडं कंसभ्रातृननेकशः । एवं हतेऽसुरे कंसे सर्वलोकैककण्ठके ॥४७॥
 अन्येषु दुष्टदैत्येषु सर्वलोकमहोत्सवे । लोकाः समुत्सुकाः सर्वे मां समेत्योचुरावृताः ॥४८॥
 कृष्ण ! कृष्ण ! महायोगिन् ! भक्तानामभयप्रद । प्रलयात् पाहि नो देव ! शरणागतवत्सल ! ॥४९॥
 अनाथनाथ ! सर्वज्ञ ! सर्वभूतहिते रत ! । किञ्चिद्विज्ञामहे देव ! तन्नो वक्तुं त्वमर्हसि ॥५०॥
 तव जन्मदिनं लोके न ज्ञातं केनचित् क्वचित् । ज्ञात्वा च तद्दिनं सर्वे कुर्मो जन्मदिनोत्सवम् ॥५१॥
 तेषां दृष्ट्वा तु तां भक्तिश्रद्धामपि सुसौहृदम् । मया जन्मदिनं तेभ्यः ख्यातं निर्मलचेतसाम् ॥५२॥

॥४६॥ औ कुवल्यापीड हात्ती औ कंसका अनेक भाइसमेत मारेर, समस्त लोकको कंटक भएको कंसलाई पनि मारे ॥ ४७ ॥ यस्तै हिसाबले अरू पनि अनेक दुष्ट दैत्यहरूलाई मार्नाले सम्पूर्ण मनुष्य हर्षले युक्त भएर मसँग यो प्रार्थना गर्दा भए- ॥ ४८ ॥ हे कृष्ण ! हे महायोगिन् ! भक्तहरूका डरको नाश गर्ने, शरणमा प्राप्त भएकालाई प्रिय गर्ने, हामीहरूलाई (प्रलय) पापदेखि रक्षा गर्नुहवस् ॥ ४९ ॥ अनाथका नाथ ! सम्पूर्ण जान्ने औ सम्पूर्ण (भूत) प्राणीहरूको हित गर्नामा तत्पर भएका हे देव ! केही कुरा हामीहरू हजूरमा बिन्ती गर्दछौं, सो हामीलाई आज्ञा गर्नामा योग्य होइवक्सिन्छ ॥५०॥ के भने, हजूरको जन्मदिन लोकमा कोही जान्दैनन्, त्यस दिनलाई जानेर हामीहरू (वार्षिकोत्सव) जन्मोत्सव गन पाउ, हे भगवन् ! यही हाओ प्रार्थना छ ॥५१॥ हे महाराज युधिष्ठिर ! तिनीहरूको भक्ति, श्रद्धा, सौहृद र तिनीहरूको निर्मल

श्रुत्वा तेऽपि तथा चक्रुर्विधिना येन तच्छृणु । पार्थ ! तद्विवसे प्राप्ते दन्तधावनपूर्वकम् ॥५३॥
 स्नात्वा पुण्यजले शुद्धं वाससी परिधाय च । निर्वर्त्याऽऽवश्यकं कार्यं व्रतसङ्कल्पमारभेत् ॥५४॥
 अद्य स्थित्वा निराहारः श्वो भूते तु परेऽहनि । भोक्त्यामि पुण्डरीकाक्ष ! शरणं मे भवाऽव्यय ॥५५॥
 गृहीत्वा नियमं चैव संस्थाप्यार्चनसाधनम् । मण्डपं शोभनं कृत्वा फलपुष्पादिसंयुतम् ॥५६॥
 तस्मिन् मां पूजयेद् भक्त्या गन्धपुष्पादिभिः पृथक् । उपचारैः षोडशभिर्द्वादशाक्षरविद्यया ॥५७॥
 सद्यः प्रसूतां जननीं वसुदेवं च पूजयेत् । बलदेवसमायुक्तां रोहिणीं गुणशोभिनीम् ॥५८॥

हृदय देखेर मैले तिनीहरूलाई मेरो जन्मदिन भन्दोभएँ ॥५२॥ तिनीहरूले सुनेर जुन विधिले गरे त्यो सुन-हे पार्थ ! हे युधिष्ठिर ! त्यो जन्माष्टमीको दिन दन्तधावनपूर्वक ॥५३॥ पवित्र जलमा गएर स्नान गरेर श्वेतवस्त्र पहिरो आफ्नू नित्यकर्म जो छ सिध्याएर यस हिमाचले व्रतको सङ्कल्प गर्नु ॥५४॥ हे पुण्डरीकाक्ष ! आज निराहार गरेर भोलि अर्को दिन भोजन गरूँला, हे अव्यय ! हाम्रो शरण लिनुहवस् ॥५५॥ नियमपूर्वक व्रत लिएर पूजाको सामग्री तयार पारी फल, पुष्प, चन्दनले शोभायमान भएको मण्डप बनाउनु र ॥५६॥ त्यो मण्डपका मध्य भक्तिपूर्वक गन्ध, धूप, नैवेद्य इत्यादि षोडशोपचारले मेरो पूजा गर्नु, सबै वस्तुहरू चढाउँदा द्वादशाक्षरी जो मन्त्र छ (ॐ नमो भगवते वासुदेवाय) यसैले चढाउनु ॥५७॥ (सद्यः प्रसूता) भरखर सुत्केरी भएकी देवकी र वसुदेव, बलराम, रोहिणी ॥५८॥ नन्द-यशोदा, गोपिनी,

नन्दं यशोदां गोपीश्च गोपान् गाश्चैव सर्वशः । गोकुलं यमुनां चैव योगमायां च दारिकाम् ॥५९॥
 यशोदाशयने सुप्तां सद्योजातां दिगम्बराम् । सर्वान् सम्पूजयेत्सम्यक् नाममन्त्रैः पृथक् पृथक् ॥६०॥
 सुवर्णरूप्यताम्रारमृत्स्नादिभिरलङ्कृताः । प्रतिमाः विविधाः प्रोक्तास्तासु चान्यतमं यजेत् ॥६१॥
 रात्रौ जागरणं कुर्याद् गीतनृत्यादिभिः सह । पुराणैः स्तोत्रपाठैश्च जातनामादिषूत्सवैः ॥६२॥
 श्वोभूते पारणं कुर्याद् द्विजान्सम्भोजयेत्ततः । एवं कृते महाराज ! व्रतानाव्रतमुत्तमम् ॥६३॥
 सर्वान् कामनवाप्नोति विष्णुलोके महीयते । मोहान्न कुरुते यस्तु याति संसारगह्वरे ॥६४॥

गाई, गोकुल, यमुना नदी, योगमायाको पनि ॥ ५९ ॥ कस्तो ती योगमाया भने यशोदाजीका शयनमा (सद्योजाता) भरखर जन्मेकी, दिगम्बर दिशा नै बस्न लगाएकी, यो सबैको पृथक्-पृथक् मन्त्रले, जस्तै-श्रीकृष्णाय नमः, देवक्यै नमः इत्यादि क्रमले पूजा गर्नु ॥ ६० ॥ पूजा गर्दा सुवर्ण, चाँदी, तामा, पीतल, मृत्तिका इत्यादि अनेक प्रकारका धेरै प्रतिमा छन्, तिनमा जुनसुकै भए पनि प्रतिमा बनाएर अलङ्कारहरूले सहित पूजा गर्नु ॥६१॥ श्री गान-बजान, नाच, पुराण-श्रवण, स्तोत्र-पाठ, श्रीकृष्णजीको नाममा उत्सव गरेर रात्रिमा जागरण गर्नु ॥६२॥ तहाँ उप्रान्त प्रातःकाल भएपछि व्रतको पारण गर्नु र ब्राह्मण-भोजन गराउनु, हे महाराज ! कुरुराज ! यस्ता हिसाबले व्रतमा उत्तम व्रत भएको यो गरे ॥६३॥ सम्पूर्ण चिताएको फल पाई विष्णुलोकमा प्राप्त हुन्छ, यदि मोहले यो व्रत गरेन भने त्यो पुरुष संसाररूपी

अङ्गदेशोद्भवो राजा मित्रजिन्नामनामतः । तस्य पुत्रो महातेजः सत्यजित् सत्पथे स्थितः ॥६५॥
पालयामास धर्मज्ञो विधिवद्भ्रज्यन् प्रजाः । तस्यैवं वर्तमानस्य कदाचिद्दैवयोगतः ॥६६॥
पाखण्डैस्सह संवासो बभूव बहुवासरम् । तत्संसर्गात् स नृपतिरधर्मनिरतोऽभवत् ॥६७॥
वेदशास्त्रपुराणानि विनिन्द्य बहुशो नृपः । ब्राह्मणेषु तथा धर्मे विद्वेषं परमं गतः ॥६८॥
एवं बहुतिथे काले गते भरतसत्तम ! । कालेन निधनं प्राप्तो यमदूतवशंगतः ॥६९॥
बद्ध्वा पाशैर्नोयमानो यमदूतैर्यमान्तिकम् । पीडितस्ताड्यमानोऽसौ दुष्टसङ्गवशात्ततः ॥७०॥

(गहीरो) गुफामा गिर्दछ ॥ ६४ ॥ तस्मात् यत्नपूर्वक यो व्रत गरोस् किनकि यो व्रत गर्नाले मनुष्य जो छ पापले रहित भएको हुन्छ । यसैमा यौटा पुरानु इतिहास छ, सुन-हे महाराज युधिष्ठिर ! भनेर भगवान् कृष्णचन्द्र आज्ञा गर्नुहुन्छ—अङ्गदेशमा मित्रजित् नाम गरेका राजा थिए, तिनका सत्यजित् नाउँ गरेका बड़ा सज्जन एक पुत्र थिए ॥६५॥ धर्म जाने भएका विधिपूर्वक प्रजाहरूलाई आनन्द गराएर राज्यको पालन गर्दथे । यस्तै हिसाबले प्रजाको पालन गरेर बसेका थिए । कदाचित् दैवयोगले गर्दा ॥६६॥ ती राजाको धेरै कालशुभ पाखण्डीहरूसँगको सहवास भयो र त्यही कुसङ्गको फलले गर्दा ती राजा अधर्ममा रत भए ॥ ६७ ॥ तहाँ उप्रान्त वेद-शास्त्र पुराणहरूको अत्यन्त निन्दा गर्ने औ ब्राह्मणका धर्मको द्वेष गर्न लागे ॥ ६८ ॥ हे युधिष्ठिर ! यस्तै प्रकारले ती राजाको धेरै दिन बित्यो । तहाँ उप्रान्त कालले गर्दा ती राजा मर्दामए । अधर्मा हुनाले ती यमदूतका वशमा परे ॥ ६९ ॥ यमदूतहरूले तिनलाई पाखले बाँधेर घिसाउँ यमराजका

नरके पतितः पापो यातनां बहुवत्सरम् । भुक्त्वा पापस्य शेषेण पैशाचीं योनिमास्थितः ॥७१॥
 तृष्णा-क्षुधा-समाक्रान्तो भ्रमन् समरुधन्वसु । कस्यचिदथ वैश्यस्य देहमाविश्य संस्थितः ॥७२॥
 सह तेनैव संयातो मथुरां पुण्यदां पुरीम् । समीपे रक्षकैस्सोऽथ तस्माद्देहाद्बहिष्कृतः ॥७३॥
 बभ्राम विपिने सोऽपि ऋषीणामाश्रमेषु च । कदाचिद् दैवयोगेन मम जन्माष्टमीदिने ॥७४॥
 क्रियमाणां महापूजां व्रतिभिर्मुनिभिर्द्विजैः । रात्रौ जागरणेनैवं नामसंकीर्तनादिभिः ॥७५॥
 ददर्श सर्वं विधिवच्छुश्राव च हरेः कथाः । निष्पापो दर्शनादेव शुद्धनिर्मलमानसः ॥७६॥

लोकमा लगेर दाखिल गर्दा भए । दुष्टका सङ्गले पापो भएका ती राजा ताडनाले दुःखो भए ॥ ७० ॥ ती पाप-रूप राजा जो छन् नरकमा परेर घेरै वर्ष त्रुलो यातनाको भोग गरेर त्यही पापका शेषपछि पिशाच-योनिमा प्राप्त भए ॥ ७१ ॥ भोक-व्यासले आकुल भएर घुम्दा छँदा निर्जल देखमा प्राप्त भए । त्यहाँ कोही एक वैश्यको देहमा प्रवेश गरेर बस्ता भए ॥ ७२ ॥ तहाँ उप्रान्त त्यो वैश्य जो छ बडो पुण्यदायक भएको मथुरामा जाँदोभयो । ती पिशाच पनि सँग लागेकै थिए । जब त्यो वैश्य मथुराका नजोकमा पुगेथ्यो, त्यहाँका रक्षकहरूले ती पिशाचलाई वैश्यका देहबाट निकालीदिए ॥७३॥ ती पिशाच पनि त्यो वनमा ऋषिहरूको आश्रमहरूमा घुम्न लागे । कदाचित् दैवयोगले गर्दा जन्माष्टमीको दिन ॥७४॥ दिनभर व्रत गरेर ऋषि ब्राह्मणहरूले रात्रिमा जागरण र पूजा गरेको तथा 'कृष्ण-कृष्ण' भन्ने यो नामको कीर्तन ॥७५॥ इत्यादि विधिपूर्वक गरेको, हरिको कथा सुन्नाले र त्यो पूजा गरेको दर्शन गर्नाले शुद्ध आँ निर्मल मन भयो ॥ ७६ ॥ सोही

प्रेतदेहं समुत्सृज्य विष्णुलोकं विमानगः । मम दूतैः समानीतो दिव्यभोगसमन्वितः ॥७७॥
मम सान्निध्यमापन्नो व्रतस्यास्य प्रभावतः । नित्यमेव व्रतञ्चैतत् पुराणे सार्वकालिकम् ॥७८॥
गीयेत विधिवत् सम्यक् मुनिभिस्तत्त्वदर्शिभिः । सर्वं कामिकमेवैतत् कृत्वा कामानवाप्नुयात् ॥७९॥
एतत्ते सर्वमाख्यातं व्रतानामुत्तमं व्रतम् । मम सान्निध्यकृद्वाजन् किम्भूयः श्रोतुमिच्छसि ॥८०॥

इति श्रीकृष्णजन्माष्टमी व्रतकथा समाप्ता ।

बखतमा त्यों प्रेत-देहलाई त्याग गर्दा भए । तहाँ उप्रान्त विष्णुलोकवाट विमान आयां र मेरा दूतहरूले दिव्यभोगले युक्त भएका छँदा ती राजालाई ल्याए ॥७७॥ यो व्रतको प्रभावले मेरा समीपमा प्राप्त भए । यो व्रत सदा पुराणमा ॥७८॥ विधिपूर्वक बढिया प्रकारले तत्त्वदर्शी ऋषिहरूले गाएको सम्पूर्ण काम दिने, यो व्रत गर्नले समस्त कामना प्राप्त हुन्छ ॥७९॥ हे राजन् ! महाराज युधिष्ठिर ! समस्त व्रतमा उत्तम यो व्रत तिमीलाई भर्ने, कस्तो भने (मम सान्निध्यकृत्) मेरा लोकमा प्राप्त गराउने, अरु फेरि तिमीलाई के सुन्नाको इच्छा छ भनेर महाराज युधिष्ठिरलाई मगवान् कृष्णचन्द्रले आज्ञा गर्नुभएको नैमिषारण्य क्षेत्रविषे स्रतनामा पौराणिकले ८८ हजार श्रौनकादि ऋषिलाई बताएको यथामति यहाँ विस्तार गरियो ॥ ८० ॥

इति श्रीकृष्ण जन्माष्टमी व्रतकथा समाप्ता ।



हरितालिका-व्रत पूजाविधिः

भाद्रशुक्लपक्षतृतीयायां प्रातः गङ्गायां वा नद्यादौ तडागे गत्वा तिलामलककल्केन स्नात्वा पट्टवस्त्रं परिधाय आचम्य तत्रादौ सङ्कल्पः—ॐ पूर्वसङ्कल्पसिद्धिरस्तु, इति मास-पक्ष-वारादीन् उल्लिख्य मम समस्तपापक्षयपूर्वकसौभाग्यादिकविवृद्धये उमामहेश्वरप्रीत्यर्थं हरितालिकाव्रतमहं करिष्ये । इति सङ्कल्पं कृत्वा व्रतं चरेत् । ततः पुनः सायङ्काले गङ्गायां नद्यां तडागे कूपे वा दन्तधावनपूर्वकं यथाविधि स्नात्वा शुभ्रपट्टवस्त्रं परिधाय पूजास्थानमागत्य कदलीस्तम्भध्वजतोरणादिभिर्मण्डपं मण्डयित्वा आसने उपविश्य ईशान्याभिमुखो भूत्वा बालुकामयं गौरीसहितं शिवलिङ्गं निर्माय स्वकुलगृहोक्तविधिना प्राणप्रतिष्ठादिकं कृत्वा पूजासङ्कल्पं कुर्यात् । आचम्य पूर्वसङ्कल्पसिद्धिरस्तु मम सकलजन्मजन्मनि कृतानेकमहापातकोपपातकनिरसनपूर्वकमस्मिंल्लोके समस्तश्रियाऽभिजुष्टनानाविधैश्वर्यसुखप्राप्तिपूर्वक-स्वर्णविमानाधिरोहणोर्वश्यादिदेवाङ्गनासह नन्दनवनोद्यानविहरणाद्यनेकस्वर्गभोगोत्तरं शिवसायुज्यप्राप्तिकामो आदौ दीपकलश-गणेशपूजनपूर्वकं यथामिलितोपचारैः उमामहेश्वरपूजनमहं करिष्ये । ततो दीपकलशगणेशादीन्

सम्पूज्य गौरीसहितमहेश्वरमावाहनादिक्रमेण पूजयेत् । ध्यानम्—मन्दारमालाकुलितालकायै कपालमालाङ्कितशेखराय । दिव्याम्बरायै च दिगम्बराय नमः शिवायै च नमः शिवाय ॥ उमामहेश्वराभ्यां नमः आवाहनम् । देव देव ! महादेव प्रार्थयेऽहं जगन्मय ! इमां मया कृतां पूजां गृहाण सुरसत्तम ! । उमामहेश्वराभ्यां नमः । आसनम्—हर ! शम्भो ! महादेव ! विश्वेशामरवल्लभ । अनेकरत्नसंयुक्तमासनं प्रतिगृह्यताम् । उमामहेश्वराभ्यां नमः । पाद्यम्—जलं सुशीतलं चारु नानागन्धसमन्वितम् । पाद्यं गृहाण देवेश महादेव ! नमोऽस्तु ते ॥ उमाम० नमः । अर्घ्यम्—गङ्गाजलं मयाऽनीतं सुवर्णकलशे स्थितम् । आचम्यतां महादेव उमया सहितोऽनघ ॥ उमाम० नमः । पञ्चामृतम्—पयो दधि घृतं चैव शर्करामधुसंयुतम् । पञ्चामृतं मयानीतं प्रीत्यर्थं प्रतिगृह्यताम् ॥ उमाम० नमः । स्नानम्—गङ्गा-सरस्वती-रेवा-पयोष्णी-नमदा-जलैः । स्नापितोऽसि मया देव ! तथा शान्तिं कुरुष्व मे ॥ उमाम० नमः । वस्त्रम्—सर्वभूषादिके सौम्ये लोकलज्जानिवारणे । मयोपपादिते तुभ्यं वाससी प्रतिगृह्यताम् ॥ उमाम० नमः । यज्ञोपवीतम्—सुवर्णतन्तुग्रथितं कार्तस्वरविभूषितम् । यज्ञोपवीतं देवेश ! गृहाण जगदीश्वर ! उमाम० नमः । गन्धम्—कुङ्कुमागुरुकस्तूरी-चन्दनं घनमिश्रितम् । विलेपनं महादेव ! गन्धं दास्यामि भक्तितः ॥ उमाम० नमः ।

अक्षताः—रञ्जिताः कुंकुमौघेन अक्षताश्चातिशोभनाः । भक्त्या समर्पितास्तुभ्यं प्रसन्नो भव शङ्कर !
 उमाम० । उमायै कञ्चुक्यादि सौभाग्यद्रव्यं समर्पयेत्—कञ्चुकीमुपवस्त्रं च नानारत्नसमन्वितम् । गृहाण
 त्वं मया दत्तं पार्वती ! च नमोऽस्तु ते ॥ उमायै नमः । सौभाग्यद्रव्याणि—हरिद्रां कुंकुमं चैव सिन्दूरं
 कज्जलान्वितम् । सौभाग्यद्रव्यसंयुक्तं गृहाण जगदीश्वर ! उमायै नमः । पुष्पाणि—सेवन्तिका-वकुल-
 चम्पक-पाटलाब्जैः पुन्नाग-जाति-करवीर-रसाल-द्रोणैः । विल्व-प्रवाल-तुलसीदल-मालतीभिस्त्वां पूज-
 यामि जगदीश्वर ! मे प्रसीद ॥ उमाम० नमः ।

अङ्गपूजा—पुष्पाक्षतान् गृहीत्वा—ॐ शंकराय नमः जङ्घे पूजयामि । ॐ शम्भवे नमः, जानुनी० ।
 ॐ भूतेशाय नमः, उरू० । ॐ नीललोहिताय नमः, कटिम्० । ॐ उग्राय नमः, नाभिम्० । ॐ कृष्णा-
 नुरेतसे नमः, उदरम्० । ॐ हराय नमः, स्तनौ० । ॐ नीलकण्ठाय नमः, कण्ठम्० । ॐ शिवाय नमः,
 मुखम्० । ॐ त्रिनेत्राय नमः, नेत्रे० । ॐ रुद्राय नमः, कर्णौ० । ॐ ललाटाक्षाय नमः, ललाटम्० । ॐ
 शर्वाय नमः, शिरः० । धूपम्—ॐ वनस्पतिरसोद्भूतः कृष्णागुरुसमन्वितः । आनीतोऽयं मया धूपो
 गृहाण परमेश्वर ! उमाम० नमः । दीपम्—ॐ ज्योतिः सर्वदेवानां तेजसां तेज उत्तमम् । आत्मज्योतिः

परं धाम दीपोऽयं प्रतिगृह्यताम् ॥ उमाम० नमः । नैवेद्यम्—अन्नं चतुर्विधं स्वादु रसैः षड्भिः समन्वितम् । भक्षभोज्यसमायुक्तं नैवेद्यं प्रतिगृह्यताम् ॥ उमाम० नमः । आचमनीयम्—मलयाचलसम्भूतं कर्पूरेण समन्वितम् । आचम्यतां जलस्वच्छं प्रसन्नो भव सर्वदा ॥ उमाम० नमः । करोद्धर्तनम्—नानासुगन्धिद्रव्यं च चन्दनं रजनीयुतम् । उद्धर्तनं मया दत्तं गृहाण जगदीश्वर ! करोद्धर्तनं समर्पयामि उमामहेश्व० नमः । फलम्—इदं फलं मया देव ! स्थापितं पुरतस्तव । तेन मे सफलावाप्तिर्भवेज्जन्मनि जन्मनि ॥ उमाम० नमः । ताम्बूलम्—पूगीफलं महद्दिव्यं नागवल्लीदलैर्युतम् । एलाचूर्णादिसंयुक्तं ताम्बूलं प्रतिगृह्यताम् ॥ उमाम० नमः । दक्षिणाम्—हिरण्यगर्भगर्भस्थं हेमवीजं विभावसोः । अनन्त पुण्यफलदमतः शान्तिं प्रयच्छ मे । उमाम० नमः । भूषणम्—वज्रमाणिक्यवैदूर्य-मुक्ताविद्रुम-समण्डितम् । पुष्परागसमायुक्तं भूषणं प्रतिगृह्यताम् । उमाम० नमः । नीराजनम्—चन्द्रादित्यौ च धरणी विद्युदग्निस्त्वमेव च । त्वमेव सर्वज्योतीषि-आर्तिक्यं प्रतिगृह्यताम् । उमाम० नमः ॥ नामपूजा—ॐ उमायै नमः । ॐ गौयै० । ॐ पार्वत्यै० । ॐ जगद्धायै० । ॐ जगत्प्रतिष्ठायै० । ॐ शान्तिरूपिण्यै० । ॐ हराय० । ॐ महेश्वराय० । ॐ शम्भवे० । ॐ शूलपाणये० । ॐ पिनाकहस्ताय० । ॐ शिवाय० । ॐ पशुपतये० । ॐ महादेवाय० ।

पुष्पाञ्जलिम्—ॐ मन्दारमालाकुलितालकायै कपालमालांकितशेखराय । दिव्याम्बरायै च दिगम्बराय
 नमः शिवायै च नमः शिवाय ॥ उमामहेश्वर० नमः । प्रदक्षिणा—यानि कानि च पापानि ब्रह्महत्याशतानि
 च । तानि तानि विनश्यन्तु प्रदक्षिणपदे पदे ॥ उमामहेश्वराभ्यां नमः । नमस्कारः—अन्यथा शरणं नास्ति
 त्वमेव शरणं मम । तस्मात् कारुण्यभावेन रक्ष मां त्रिदशेश्वर ॥ उमा० नमः । प्रार्थना—पुत्रान् देहि धनं
 देहि सौभाग्यं देहि सुव्रत ! अन्यांश्च सर्वकामांश्च देहि देव ! नमोऽस्तु ते ॥ उमाम० नमः । ततः वाय-
 नानि ब्राह्मणाय दद्यात्—अन्नं सुवर्णपात्रस्थं सवस्त्रफलदक्षिणाम् । वायनं गौरि ! विप्राय ददामि प्रीतये
 तव ॥ सौभाग्यारोग्यकामाय सवसम्पत्समृद्धये । गौरी-गौरीश-तुष्ट्यर्थं वायनं ते ददाम्यहम् ॥ उमाम०
 नमः । क्षमापनम्—मन्त्रहीनं क्रियाहीनं विधिहीनं च यद्भवेत् । तत्सर्वं क्षम्यतां देव ! परिपूर्णं तदस्तु
 मे ॥ इति विसर्जयेत् ।

इति हरितालिका-व्रत-पूजाविधिः समाप्ता ।



श्रीहरितालिका-व्रतकथा

(चन्दन, अक्षता, फूल लिएर हात जोर्नुहोस्) पुष्पाञ्जलिः—

मन्दारमालाकुलितालकायै कपालमालाङ्कितशेखराय ।

दिव्याम्बरायै च दिगम्बराय नमः शिवायै च नमः शिवाय ॥

सूत उवाच—कैलासशिखरे रम्ये गौरी पृच्छति शंकरम् । गुह्याद्गुह्यतरं गुह्यं कथयस्व महेश्वर ! ॥१॥

सर्वेषां धर्मसर्वस्वमल्पायासान् महत् फलम् । प्रसन्नोऽसि यदा नाथ ! तथ्यं ब्रूहि ममाग्रतः ॥२॥

कोही एक समयमा नैमिषारण्य नामक पुण्य क्षेत्रविषे शौनकादि ८८ हजार मुनिहरूले प्रश्न गरिएका पुराणहरूमा पारङ्गत भएका यस्ता सतजी पहिले श्रीपार्वतीजीले प्रश्न गर्दा श्रीमहादेवले जुन कथा आज्ञा गर्नुभएभ्यो सोही कथा बिस्तार गर्दछन्—हे ऋषि हो ! एक समय अत्यन्त रमणीय यस्तो कैलास पर्वतका शिखरमा श्रीमहादेव पार्वती रहनु भएका थियो, त्यस बखत असल एकान्त मौका पाएर शङ्करसँग पार्वती बिन्ती गर्नुहुन्छ—हे स्वामी ! यस बखत असल एकान्त मौका छ । अतः आज्ञासम्मत कसैले नबानेको, नसुनेको यस्तो अत्यन्त गुह्य धर्म, धर्महरूको सर्वस्वरूप भएको, थोरै परिश्रमले ज्यादा फल मिल्ने यस्तो कथा मेरा उपर कृपा राखी—हे नाथ ! आज्ञा गरिबक्सनुदवस्

७० केन त्वं हि मया प्राप्तस्तपोदानव्रतादिना । अनादिमध्यनिधनो भर्ता चैव जगत् प्रभुः ॥३॥
ईश्वर उवाच—शृणु देवि ! प्रवक्ष्यामि तवाग्रे व्रतमुत्तमम् । यद्गोप्यं मम सर्वस्वं कथयामि तव प्रिये ! ॥४॥
यथा चोडुगणे चन्द्रो ग्रहाणां भानुरेव च । वर्णानाञ्च यथा विप्रो देवानां विष्णुरुत्तमः ॥५॥
नदीषु च यथा गङ्गा पुराणानां तु भारतः । वेदानाञ्च यथा साम इन्द्रियाणां मनो यथा ॥६॥
पुराणं वेदसर्वस्वं आगमेन यथोदितम् । एकाग्रेण शृणुष्वैतत् यथादृष्टं पुरातनम् ॥७॥

॥१॥२॥ हे प्रभो ! कुन दान, व्रत, धर्म गर्नाले आदि, मध्य, अन्तर्गते रहित भएका जगत्-प्रभु यस्ता हजुरलाई मैले पाएँ ॥ ३ ॥ हे शौनक हो ! पार्वतीको यस्तो प्रश्न सुनी अत्यन्त प्रसन्न भई श्रीमहादेव आज्ञा गर्न लाग्नुभयो—हे पार्वती ! व्रतहरूमा जो उत्तम व्रत हो आजसम्म जसलाई मैले गोप्य राखेको थिएँ, हे प्रिये ! जो मेरो सर्वस्वरूप व्रत हो सो आज म तिम्रा अगाडि मन्दछु, सुन ॥४॥ हे पार्वती ! कस्तो व्रत भनीलो भने जस्तै नक्षत्र ताराहरूमा चन्द्रमा ठूला छन्, ग्रहहरूमा सूर्य ठूला छन्, चार वर्ण अर्थात् ब्राह्मण, क्षत्रिय, वैश्य, शूद्र चारै वर्णमा ब्राह्मण ठूला छन्, देवताहरूमा विष्णु ठूला छन् ॥५॥ नदीहरूमा गङ्गा ठूलो छन्, पुराणहरूमा महाभारत ठूलो छ, वेदहरूमा सामवेद ठूलो छ, इन्द्रियहरूमा मन ठूलो छ ॥६॥ त्यस्तै समस्त व्रतहरूमा यो मुख्य पुराण वेदहरूको सर्वस्व कहिएको यस्तो पुरानो यो व्रत म कहन्छु, एकाग्रचित्तले सुन भनी महादेवले पार्वतीसित भन्नुभयो । तथा हे शौनक हो ! तिम्रीहरू पनि एकाग्र भएर सुन ॥ ७ ॥ महादेव

येन पुण्यप्रभावेण प्राप्तमर्द्धासनं मम । सर्वस्वं कथयिष्येऽहं त्वं मम प्रेयसी यतः ॥८॥
 भाद्रे मासि सिते पक्षे तृतीया हस्त सोमयुक् । तदनुष्ठानमात्रेण सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥९॥
 शृणु देवि ! त्वया पूर्वं यद्व्रतं चरितं महत् । तत्सर्वं कथयिष्यामि यथावृत्तं हिमाचले ॥१०॥
 पार्वत्युवाच—कथं कृतं मया नाथ ! व्रतानामुत्तमं व्रतम् । तत्सर्वं श्रोतुमिच्छामि त्वत्सकाशान्महेश्वर ॥११॥
 ईश्वर उवाच—आसीत्तत्र महादिव्यो हिमवान्नग उत्तमः । नानाभूतसमाकीर्णो नानाद्रुमसमाकुलः ॥१२॥

मन्नुहुन्छ—हे पार्वती ! जुन व्रतका प्रभावले मेरो अर्द्धासन तिमीले पायो, त्यो एक-एक गरी खोली बताउँछु किनकि तिमी अत्यन्त मेरी प्यारी छौ ॥८॥ हे पार्वती ! भाद्र महीनाका शुक्लपक्षको हस्त नक्षत्र औ सोमवार युक्त भएकी तृतीयाको व्रत मात्रले समस्त पापबाट छुटेर मुक्त हुन्छ ॥९॥ हे देवि ! हिमालय पर्वतमा रही पैखे तिमीले जुन व्रतको पुण्यले मलाई पायो सो भन्दछु, सुन ॥ १० ॥ पार्वती फेरि सोच्नुहुन्छ—हे ईश्वर ! हे नाथ ! कुन त्यस्तो उत्तम व्रत मैले गर्ने, हे प्रभो ! हजुरका सम्मुख समस्त ऐल्ले सुन्न चाहन्छु, आज्ञा होस् ॥ ११ ॥ पार्वतीले सोधिवक्सनु हुँदा महादेव आज्ञा गर्नुहुन्छ—हे देवि ! नानाप्रकारका पक्षीहरूले युक्त भएको, नानाप्रकारका जन्तुहरूले चित्र-विचित्र भएको, नानाप्रकारका वृक्षहरूले शोभित हिमालय नामक एक पर्वत थियो, जहाँ देवता, सिद्ध, चारण, गन्धर्व, गुह्यकहरू मनवांछित आनन्द गर्दथे, जहाँ गन्धर्वहरूको नाच-गान-बजानको शब्द नित्य सुनिन्थ्यो, अरू नाना मणि वैदूर्य आदि गरेका रत्नहरूले देदीप्यमान औ स्फटिक

नानापक्षिसमायुक्तो नानामृगविचित्रितः । यत्र देवाः सगन्धर्वाः सिद्धचारणगुह्यकाः ॥१३॥
 विचरन्ति यथा देवि ! गन्धर्वध्वनिसंकुलम् । स्फाटिकैः काञ्चनैः शृंगैर्मणिवैदूर्यमृषितैः ॥१४॥
 भुजैर्लिखन्निवाकाशं सुहृदो मन्दिरं यथा । हिमेन सहितो नित्यं गङ्गाध्वनिविनादितः ॥१५॥
 पार्वती त्वं तत्र बाल्ये परमञ्चाचरत् तपः । श्रद्धद्वादशकं देवि ! धूम्रपानमधोमुखी ॥१६॥
 संवत्सरं चतुष्पष्टिं पक्वपर्णाशनं कृतम् । दृष्ट्वा कष्टं तव पिता चिन्तया दुःखितोऽभवत् ॥१७॥
 कस्मै देया मया कन्या एवं चिन्तातुरोऽभवत् । तदैवाम्बरतः प्राप्तो ब्रह्मपुत्रस्तु धर्मवित् ॥१८॥
 नारदो मुनिशार्दूलः शैलपुत्रीं दिदृक्षया । दत्त्वार्घ्यं विष्टरं पाद्यं नारदायोक्तवान् गिरः ॥१९॥

सुवर्णका टाकुराले भूषित अति उद्या मानो आकाश स्पर्श गर्लान् कि भने जस्ता, फेरि हिमले युक्त त्यसमाथि गङ्गाजीका प्रभावले शब्दायमान
 यस्तो पुण्यदायक सुन्दर त्यस हिमालयका कन्दरामा रहेर हे पार्वती ! तिमीले बालक अवस्थामा अधोमुख गरी बाह वर्षसम्म धूम्रपान गरेर
 तपस्या गर्न्या ॥१२॥१३॥१४॥१५॥१६॥ तर्होपछि ६४ वर्षपर्यन्त सुकेका, पाकेका घाँस-पात खाएर तपस्या गर्न्या, यस्तो तिम्रो कष्ट तिम्रा
 बाबा हिमालयले देखेर अत्यन्त दुःखी हुँदामए ॥१७॥ मन-मनमा यी कन्या मैले कसलाई दिने हो भन्ने चिन्ताले आतुर भएका छँदा सोही
 बखत धुम्दै आकाश मार्ग लिएर ब्रह्मपुत्र धर्मज्ञ ॥१८॥ नारद मुनि पार्वतीको दर्शन गर्न भनी त्यसै ठाउँमा प्राप्त हुँदामए । हिमालयले

शैल उवाच—किमर्थमागतः स्वामिन् ! वदस्व मुनिसत्तम ! महद्भाग्येन सम्प्राप्तं त्वदागमनमुत्तमम् ॥२०॥
 नारद उवाच—शृणु शैलेन्द्र मह्नाक्यं विष्णुना प्रेषितोऽस्म्यहम् । योग्यं योग्याय दातव्यं कन्यारत्नमिदं त्वया ॥
 वासुदेवसमो नास्ति ब्रह्मा-विष्णु-शिवादिषु । तस्मै देया त्वया कन्या अत्रार्थे तु मतं मम ॥२२॥
 गिरिरुवाच—वासुदेवः स्वयं देवः कन्यां प्रार्थयते यदि । तदा मया प्रदातव्या त्वदागमनगौरवात् ॥२३॥
 इत्येवं गदितं श्रुत्वा तस्य त्वन्तर्दधे मुनिः । ययौ पीताम्बरधरं शङ्ख-चक्र-गदाधरम् ॥२४॥

नारद मुनिलाई देखनासाथ झटपट उठेर अर्घ्य, पाद्यहक दिए । भक्तिपूर्वक पूजा गरी आसनमा बसाऊँ यस्तो वचन बोल्दामए ॥ १९ ॥
 हे धर्मज्ञ ! कति कार्यले हजुर आज यहाँ पाबलुभयो, यथार्थ आज्ञा हवम्, हजुरको यो काममन ठूलो भाग्यले मलाई प्राप्त भयो ॥ २० ॥
 हिमालयले अति आदरपूर्वक सोझा नारदजी भन्नुहुन्छ—हे शैलराज ! म जति कामले यहाँ आएँ सबै भन्दछु, सुन—मलाई श्रीविष्णु रगवान्ले पठाएर आएको हुँ । हेर उत्तम उत्तमै ठाउँमा परे मात्र शोभा पाउँछ तसर्थ यी तिम्री कन्या (पार्वती) विष्णु भगवान्लाई दिनु योग्य छ ॥ २१ ॥
 किनभने सारा तीव्रसकोटि देवताहरूमा विष्णुभन्दा ठूला कोही छैनन् । अतः यी कन्या विष्णुलाई देऊ, यसमा मेरो पनि पूरा सम्मति छ ॥ २२ ॥
 नारदजीका यस्ता वचन सुनी शैलराज हिमालय भन्दछन्—हे नारदजी ! यदि स्वयं वासुदेव कन्या भागनुहुन्छ र हजुर जस्ता धर्मज्ञ अपि कन्यार्थी भएर आउनु भयो भने हजुरको-आज्जैको गौरवले पनि मेरी कन्या पार्वती विष्णुलाई दिनु बहुतेर योग्य छ, दिएँ ॥ २३ ॥
 यस्ता किसिमको हिमालयको वाग्दान पाएर त्यसै बखत नारदजी अन्तरध्यान भै जहाँ पीताम्बरधारी, शङ्ख-चक्र-गदा-पद्मधारी श्रीविष्णु

कृताञ्जलिपुटो भूत्वा मुनीन्द्रस्तमभाषत । नारद उवाच-शृणु देव भवत्कार्यं विवाहो निश्चिनन्मत्तव ॥२५॥
 हिमवांस्तु तदा गौरीमुवाच वचनं मुदा । दत्तासि त्वं मया पुत्रि ! देवाय गरुडध्वजे ॥२६॥
 श्रुत्वा वाक्यं पितुर्देवी सखीभिः सहिता वने । सिंहव्याघ्रमृगैर्व्याप्ते तत्र सुप्ता च निर्व्रणे ॥२७॥
 सख्युवाच-किमर्थं दुःखिता देवि ! कथयस्व ममाऽग्रतः । यत्ते भवत्यभिहितं करिष्येऽहं न संशयः ॥२८॥
 पार्वत्युवाच-सखि प्रिये ! शृणुष्वद्य मनोभिलषितं मम । कपर्दिनं च भर्तारं करिष्येऽहं न संशयः ॥२९॥

रहनु हृन्ध्यो वहाँ पुगेर ॥२४॥ हात जोड़ी नारदजी विन्ती मर्दछिन्-हे भगवन् ! हनुको कार्य सिद्ध भयो, हिमालयले आग्री प्रोरी पर्वतो हनु-लाई दिए, विवाह हुने निश्चय भयो मनी सुनाए । यतातिर जब नारद विदा भई विष्णुकाहाँ गए, तब छोरी पार्वतीयिन पटो सुनी व प्रेमका साथ यस्तो वचन हिमालयले मने-हे पुत्रि ! पार्वति ! तिमिलाले मैले गरुडध्वज विष्णु भगवानलाई दिदोभए ॥२५॥२६॥ यत्ना किमिमको आपना गाथा हिमालयको वचन सुनासाथ आग्री पिता-मातालाई बाहँ नदिई आग्री सखीहरू लिएर सिंह-व्याघ्रादिकले व्याप भएकी निर्व्रण वनमा गई सुत्तियौ ॥२७॥ यस्ता तवरले सुतेकी तिमिलाले देखेर सखी भन्दछिन्-हे पार्वति ! हे देवि ! तिमो किन दुःखी भएकी छौ सो मेरा अगाडि सवै मन, जे मनले तिमी यो दुःख जान्छु सो म अवश्य गर्नेछु, यसमा संशय नमान भनी तिमी सखीले भन्दा ॥२८॥ हे शौनक हो ! श्रीपार्वती भन्दछिन्-हे सखि ! हे प्रिये ! अहिले मेरा मनको झुरा कदन्छु मुन-के भनीली मने श्री मातादेवलाई

एतन्मे चिन्तितं कार्यं तातेन कृतमन्यथा । तस्माद्देहपरित्यागं करिष्येऽहं सखि ! प्रिये ! ॥३०॥
 पार्वत्या वचनं श्रुत्वा सखी वचनमब्रवीत् । पिता यत्र न जानाति गमिष्यामो हि तद्वनम् ॥३१॥
 इत्येवं सम्मतं कृत्वा नीतासि त्वं महद्वनम् । पिता निरीक्षयामास हिमवांस्तु गृहे गृहे ॥३२॥
 केन नीतासि मे पुत्रि देव-दानव-किन्नरैः । नारदाय कृतं सत्यं किं दास्ये गरुडध्वजम् ॥३३॥
 इत्येवं चिन्तयाविष्टो मूर्च्छितो निपपात ह । हा हा कृत्वा प्रधावन्ति लोकास्ते गिरिपुङ्गवम् ॥३४॥
 ऊर्चुर्गिरिवरं सर्वं मूर्च्छां हेतुं गिरे वद । दुःखस्य हेतुं शृणुत कन्यारत्नं इतं मम ॥३५॥

पति गहड़ा मन्ने निधय मेरा मनमा थियो ॥३५॥ सो मैले चिताएको कार्य मेरा बाबा हिमालयले अन्यथा गरी बिष्णुलाई दिनुमयो, सो
 मलाई भन्नु छैन । तस्मान् हे सखि ! अब म देह त्याग गर्दछु ॥ ३० ॥ मन्ने यस्तो वचन सुनेर सखी मन्दडिन्-हे पार्वति ! यदि त्यस्तो
 भए गिया पिताले कसै गरे पनि नजान्ने यस्ता ठाउँमा जाउँ, हिँड ॥३१॥ मन्ने सझाह गरी ती सखीले अर्कै ठूलो वनमा लिएर औदीभरन् ।
 तहाँबाट तिआ बाबाले तिमीलाई नदेखी घरमा यत्र-तत्र खोज्न लाग्दा भए ॥३२॥ अब तिमीलाई कहाँ पार्नन् अनि आशिर्ष मेरी छोरी-
 लाई कसले लान्छो अबवा देव-दानव-किन्नरहरूले पो लगे कि नारदजीका साथ बिष्णुलाई छोरी दिएँ मनी जो सत्य बाचा गरे, अब मैले के
 दिने हो ? ॥३३॥ यस्ता तरहले चिन्तामा डुबेका छँदा मूर्छा भएर गिर्दा भए । गिर्नासाथ सम्पूर्ण लोकहरू हाहाकार गरी तिनका नजोकमा
 गएर भन्दामए ॥३४॥ हे गिरिराज ! तपाईं मूर्छा पर्नुभएको कारण के हो ? मनी ती सम्पूर्ण जनहरूले सोझा हिमालय भन्दछन्—हे लोक

दष्टा वा कालसर्पेण सिंहव्याघ्रेण वा हता । न जाने क्व गता पुत्री केन दुष्टेन वा हता ॥३६॥
 चकम्पे शोकसन्तप्तो वातेनेव महत्तरुः । गिरिर्वनादुवनं यातस्तदालोकनकारणात् ॥३७॥
 सिंहव्याघ्रैश्च भल्लूकैरहिभिः सहितं वनम् । त्वं चापि विपिने घोरे व्रजन्ती सखिभिः सह ॥३८॥
 तत्र दृष्ट्वा नदीं रम्यां तत्तीरे च महागुहाम् । तां प्रविश्य सखीसार्द्धमन्नभोगविवर्जिता ॥३९॥
 संस्थाप्य बालुकापिण्डं पार्वत्या सहितं मम । या तृतीया भाद्रपदे हस्तनक्षत्रसंयुता ॥४०॥
 तत्र वादित्र गीतेन रात्रौ जागरणं कृतम् । तेन व्रतप्रभावेण आसनं चलितं मम ॥४१॥

हो ! मेरा दुःखको कारण सुन—मेरी कन्या पार्वतीलाई यहाँपाट कसले हरण गरी लग्यो ॥ ३५ ॥ कालसर्पले निम्नो कि अबवा सिंह-
 व्याघ्रादिले खाए कि कहाँ गइन्, कुन दुष्टले हरण गन्थो, कता छन् केही गता छैन मनो ॥ ३६ ॥ जस्तै हावाले रुखहरूलाई हल्लाउँछ त्यही
 किसिमसँग चिन्ताले व्याकुल भएर काँदै 'हे पार्वती !' भन्दै खोजनाका निम्ति सर्वत्र वन-वनमा जाँदामए ॥ ३७ ॥ तिमी पनि सिंह, बाघ,
 भालू र सर्पहरूले व्याप्त भएको अघोर जंगलमा सखीहरूले युक्त भएर हिँड्दथ्यौ ॥ ३८ ॥ त्यसै घोर जंगलमा एक रमणीय नदी बग्दथ्यो,
 त्यसका किनारमा एक गुफा थियो, त्यही गुफामा सखीले सहित भएको तिमी अन्न-जल त्यागेकी छँदै पार्वतीले सहित भएको मेरो
 बालुवाको लिङ्ग बनाएर स्थापन गरी शुक्रपक्ष हस्त नक्षत्रले युक्त भएको तृतीयाको दिन व्रत गरेर सायंकालमा पूजा गन्थौ ॥ ३९-४० ॥
 तहाँपछि त्यस रात्रिमा नाच-गान-बजान इत्यादि गरी रातभर जागरण गन्थौ, त्यस व्रतका प्रभावले गर्दा मेरो आसन डगमगायो ॥ ४१ ॥

सम्प्राप्तोऽहं तदा तत्र यत्र त्वं सखिभिः सह । प्रसन्नोऽस्मि भया प्रोक्तं वरं ब्रूहि वरानने ॥४२॥
 पार्वत्युवाच—यदि देव प्रसन्नोऽसि भर्ता भवतु मे हर । तथेत्युक्त्वा तु तां देवीं कैलाशं पुनरागतः ॥४३॥
 ततः प्रभाते सम्प्राप्ता नद्यां सर्वं विसर्जितम् । पारणं तु कृतं तत्र सख्या सार्द्धं त्वया शुभम् ॥४४॥
 हिमवानपि तं देशमाजगाम घनं वनम् । चतुराशा निरीक्षंस्तु विह्वलः पतितः पुनः ॥४५॥
 तत्र दृष्ट्वा नदीतीरे प्रसुप्तं कन्यकाद्वयम् । उत्थाप्योत्सङ्गमारोप्य रोदनं कृतवान् गिरिः ॥४६॥
 सिंहव्याघ्रादि भल्लूकैर्वने दुष्टे कुतः स्थिताः ॥४७॥

र जहाँ आपना सखीहरूका साथ तिमी रहेकी थियौ, त्यहाँ आएर बहुत प्रसन्न भएको छँदो—‘हे वरानने ! वर माँग’ भनी भन्दो भएँ ॥४२॥
 त्यसपछि तिमीले यस्तो वर माग्दी भयो—हे देव ! यदि हजुर भदेखि प्रसन्न होइयक्सनु हुन्छ भने हजुर मेरो पति होइयक्सनु हवत्, मेरो
 यही इच्छा छ मन्यौ र ‘तथास्तु’ त्यस्तै होला भनी म फर्कंदो भएँ ॥४३॥ प्रभातकाल भएपछि पूजाको सरजाम नदीमा सेलाएर व्रतको
 पारणा गर्दी भयो ॥४४॥ त्यसै बखत तिम्ना पिता हिमालय तिमी हराएकी हुनाले सुतां फिक्रीले विह्वल भएका छँदा चारै दिशातर्फ हेर्दै
 खोज्दै लड्दै त्यही घोर जंगलमा जाहृगुदा भए ॥४५॥ त्यही नदीका तीरमा सखीले सहित सुतेकी तिमीलाई जब देखे भट्पट उठाएर
 तिमीलाई काखमा राखी रुन भाल्दाभए ॥४६॥ त्यसपछि हे पार्वती ! तिमीदेखि रिसाएर तिम्ना पिता हिमालयले भने—हे दुष्टे ! यो

पार्वत्युवाच—शृणु तात मया ज्ञातं त्वं दास्यसीश्वराय माम् । तदन्यथा कृतं तात तेनाहं वनमागता ॥४८॥
 ददासि तात ! यदि मां गिरीशाय तदा गृहम् । आगमिष्यामि नैवञ्चेदिह स्थास्यामि निश्चितम् ॥४९॥
 तथेत्युक्त्वा हिमवता नीतासि त्वं गृहं प्रति । पश्चाद्गता त्वमस्माकं कृत्वा वैवाहिकीं क्रियाम् ॥५०॥
 तेन व्रतप्रभावेण सौभाग्यं साधितं त्वया । अद्यापि व्रतराजस्तु न कस्यापि निवेदितः ॥५१॥
 नामस्य व्रतराजस्य शृणु देवि ! यथाभवम् । आलिभिर्हरिता यस्मात्तस्मात्सा हरितालिका ॥५२॥

बाबू, मालू, हात्ती, गैंडा आदि लान्ने यस्तो अघोर जंगलमा कसरी आइस् ? किन आइस् ॥ ४७ ॥ यस्तो आफ्ना बाबा हिमालयको बचन सुनी तिमीले भन्यौ—बाबा ! तपाईंले मलाई विष्णुलाई दिनुभयो, मैले बाबा पाएँ । जो बाबू मलाई मंजूर भिएन सोही काम तपाईंले गर्दा म भागी यस जंगलमा आएर लुकेकी हुँ ॥४८॥ हे बाबा ! अब पनि यदि मलाई महादेवलाई दिनुहुन्छ भने म घर जान्छु, नत्र निश्चय जान्नुहोस्, म घर जानेछैन, यही वनमै रहन्छु ॥४९॥ भन्ने यस्तो तिम्रो बचन सुनेर तिम्रा बाबा हिमालयले 'हुन्छ, म तिम्रो महादेवकै साथमा विवाह गरिदिउँछु' भनेर तिमीलाई त्यस जंगलबाट घर लैजाँदा गए । तहाँपछि तिम्रो मेरा साथमा विधिपूर्वक विवाह गरी दिँदा गए ॥५०॥ हे पार्वती ! यो सब सोही मात्र शुक्र र्तुयाका दिनका व्रतको प्रभावले यत्रो सौभाग्यको साधना तिमीमा प्राप्त हुँदोम्यो । हे पार्वती ! सम्पूर्ण व्रतहरूको राजा यो 'व्रतराज' मैले अद्यापि कसैलाई पनि भनेको थिइन ॥ ५१ ॥ हे पार्वती ! यो व्रतराजको नाम पनि मन्दछु, सुन—सखीले हरण गरेर लगेका अवस्थामा तिमीले व्रत गरेको हुनाले यस व्रतको नाम (हरितालिका) रह्यो ॥ ५२ ॥ सप्तजी

पार्वत्युवाच—नामेवं कथितं तस्य विधिं वद मम प्रभो ! किं पुण्यं किं फलं चास्य केन च क्रियते व्रतम् ॥५३॥
 ईश्वर उवाच—शृणु देवि ! व्रतं वक्ष्ये नारीणां व्रतमुत्तमम् । करिष्यसि प्रयत्नेन यदि सौभाग्यमिच्छसि ॥५४॥
 तोरणादिप्रकर्तव्यं कदलीस्तम्भमण्डितम् । आच्छाद्य पट्टवस्त्रैस्तु नानावर्णविचित्रितैः ॥५५॥
 चन्दनेन सुगन्धेन लेपयेद् गृहमण्डलम् । शङ्खभेरीमृदङ्गैश्च कारयेद् बहुनिःस्यनैः ॥५६॥
 नानामङ्गलगीतैश्च कर्तव्यं मम सद्मनि । स्थापयेद्बालुकालिङ्गं पार्वत्या सहितं मम ॥५७॥

भन्तुहुन्छ—हे शौनक हो ! यस्ता किसिमको व्रतको विस्तार महादेवबाट मुनेर पार्वती विन्ती गर्दछिन्—हे प्रभो ! हजुरले यमका नाम ता कहनुमयो परन्तु यो व्रतको विधि के हो ? यो व्रत गर्नले के पुण्य मिल्दछ ? के फल पाइन्छ ? कसरी गरिन्छ ? कसले गर्ना ? यो सब कहिबक्सनु हवस् ॥५३॥ भन्ने यस्तो पार्वतीको प्रश्न सुनी महादेव आज्ञा गर्नुहुन्छ—हे पार्वती ! नारीहरूको मुख्य उत्तम जो व्रत हो सो मन्दछु, सुन—यदि तिमी पनि निरन्तर सौभाग्य चाहन्छ्यौ भने अवश्य यो व्रत गर्न नछोडे ॥ ५४ ॥ हे पार्वती ! अब म निर्मालाई विधि पनि बताउँछु, सुन—चारैतिर केलाका खम्बा राखी त्यसमा तोरणादिले बेढो नाना किसिमका चित्र-विचित्र रेशमी बस्त्रहरूले छाटन गर्नु ॥५५॥ तहाँ उप्रान्त सुगन्ध आउने कसूर चन्दन आदिले मसृप लेपन गर्नु, शङ्ख, घण्ट, मृदङ्ग आदि बाजाहरू बजाई ॥ ५६ ॥ मङ्गलदायक गान भजनादि गरी त्यस मण्डपमा त्यस दिन ठूलो उत्सव गरेर पार्वतीले सहित बालुवाको मेरो लिङ्ग बनाएर ॥ ५७ ॥ किमिम-किमिमका

पूजयेद् बहुपुष्पैश्च गन्धधूपादिभिर्नवैः । नानाप्रकारैर्नैवेद्यैः पूजयेज्जागरश्चरेत् ॥५८॥
 नारिकेलैः पूगिफलैर्जम्बीरैर्वकुलैस्तथा । बीजपूरैः सनारंगैः फलैश्चान्यैश्च भूरिशः ॥५९॥
 ऋतुकालोद्भवैर्भूरिप्रकारैः कन्दमूलकैः । धूपदीपैर्गन्धपुष्पैर्मन्त्रेणानेन पूजयेत् ॥६०॥
 नमः शिवाय शान्ताय पञ्चवक्त्राय शूलिने । नन्दि-भृङ्गि-महाकालगणयुक्ताय शम्भवे ॥६१॥
 शिवायै हरकान्तायै प्रकृत्यै सृष्टिहेतवे । शिवायै सर्वमाङ्गल्यै शिवरूपे जगन्मये ॥६२॥
 शिवे कल्याणदे ! नित्यं शिवरूपे नमोऽस्तु ते । शिवरूपे नमस्तुभ्यं शिवायै सततं नमः ॥६३॥
 नमस्ते ब्रह्मरूपिण्यै जगद्धात्र्यै नमो नमः । संसारभयसन्तापात् त्राहि मां सिंहवाहिनि ॥६४॥

नैवेद्यहरू, धूप, दीप, चन्दन, अक्षताहरूले पूजा गरी रातभर जागरण गरोस् ॥५८॥ उप्रान्त नरिवल, सुपारी, ज्यामिर, मौलसिरी, विमिरो, सुन्दला इत्यादि प्रशस्त फलहरूले अरू पनि ऋतुअनुसार फलेका अनेक जातिका फल, पुष्प, धूप, दीप, चन्दनादिले यो मन्त्र पढेर चढावस् ॥५९॥६०॥ शिवाय नमः । शान्ताय नमः । पञ्चवक्त्राय नमः । शूलिने नमः । नन्दि-भृङ्गि-महाकालगणयुक्ताय नमः । शम्भवे नमः ॥६१॥ शिवायै नमः । हरकान्तायै नमः । प्रकृत्यै नमः । सृष्टिहेतवायै नमः । शिवायै नमः । सर्वमाङ्गल्यै नमः । शिवरूपायै नमः । जगन्मयायै नमः ॥६२॥ यस मन्त्रले पूजा गरेर फेरि यी मन्त्रले प्रार्थना गर्नु-शिवे, कल्याणदे ! ० ॥६३॥६४॥६५॥ यस मन्त्रले म सहित तिम्रो पूजा गरी

येन कामेन देवेशि ! पूजितासि महेश्वरि ! राज्यसौभाग्यसम्पत्तिं देहि मामम्ब पार्वति ॥६५॥
 मन्त्रेणानेन देवि ! त्वां पूजयित्वा मया सह । कथां श्रुत्वा विधानेन दद्यादन्नश्च भूरिशः ॥६६॥
 ब्राह्मणेभ्यो यथाशक्त्या देया वस्त्र-हिरण्य-गाः । अन्येभ्यो दीयते भूरि स्त्रीणां वा भूषणादिकम् ॥६७॥
 भर्त्रा सह कथां श्रुत्वा भक्तियुक्तेन चेतसा । कृत्वा व्रतेश्वरं देवि ! सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥६८॥
 सप्तजन्म भवेद्राज्यं सौभाग्यञ्चैव वर्द्धते । तृतीयायां तु या नारी आहारं कुरुते यदि ॥६९॥
 सप्तजन्म भवेद्बन्ध्या वैधव्यं जन्म-जन्मनि । दारिद्र्यं पुत्रशोकश्च कर्कशा दुःखभागिनी ॥७०॥
 पच्यते नरके घोरे नोपवासं करोति या । राजते काञ्चने ताम्रे वैणवे चाथ मृण्मये ॥७१॥

विधिपूर्वक कथा सुनी यथाशक्ति ब्राह्मणहरूलाई र सौभाग्यवती स्त्रीलाई अन्न-वस्त्र-भूषणादिहरू दिई ॥६६॥६७॥ आफ्ना पतिले सहित भक्तिपूर्वक कथा सुनी व्रतहरूमा श्रेष्ठ भएको यो व्रत गर्नाले सम्पूर्ण पापदेखि रहित भई स्त्रीको सप्त जन्मसम्म राज्य औ सौभाग्यको वृद्धि हुन्छ अर्थात् सात जन्मसम्म रानी हुनेछ । यदि यो व्रत जुन स्त्रीले गर्दिन सबै थोक खान्छे ॥६८॥६९॥ त्यो स्त्री सात जन्मसम्म बाँकी हुन्छे, दरिद्री हुन्छे, पुत्रशोकी, कर्कशा, दुःखी भइरहन्छे ॥७०॥ हे पार्वती ! जुन स्त्री यस व्रतको दिन उपवास गर्दिन त्यो मरेपछि पनि घोर नरकमा पर्दछे भनी यति विस्तार गरी महादेव पारणाको विधि भन्नुहुन्छ—हे पार्वती ! सुवर्ण, चाँदी, तामा, चाँस, मृत्तिका यतिमा जो शक्तिले पुग्दछ ॥७१॥

भाजने विन्यसेदन्नं सवस्त्र-फल-दक्षिणाम् । वायनं द्विजवर्याय दद्याद्दन्नं च पारणम् ॥७२॥

एवं विधिं या कुरुते च नारी त्वया समाना रमते स्वभर्त्रा ।

भोगाननेकान् भुवि भुज्यमाना सायुज्यमन्ते लभते नरेण ॥७३॥

अश्वमेध सहस्राणि वाजपेय शतानि च । कथा श्रवणमात्रेण तत्फलं प्राप्यते नरैः ॥७४॥

एतत्ते कथितं देवि ! तवाऽग्रे व्रतमुत्तमम् । कोटियज्ञकृतं पुण्यं यस्याऽनुष्ठानमात्रतः ॥७५॥

इति हरितालिका-व्रत-पूजाविधिः समाप्ता ।

सो भौंडामा चामल गरेर ब्रह्म, फूल, द्रव्य सहित पूर्णपात्र दिएर व्रतको साङ्गे गर्नु ॥७२॥ यस्ता किसिमको विधि कहेर फेरि महादेव भन्नु हुन्छ—हे पार्वती ! यो मैले कहेको व्रत विधिपूर्वक जो नारी गर्दछे, सो तिमोले समान आफ्ना पतिका साथ रमण गरेर अनेक सुखभोग गरी अन्त्यमा पतिले सहित सायुज्य मुक्ति पाउँछे ॥७३॥ यो कथा श्रवण गर्नाले मात्र पनि हजार अश्वमेध र सय वाजपेय यज्ञ गरेका फल प्राप्त हुन्छ ॥७४॥ हे देवि ! यो उत्तम व्रत तिम्रा अगाडि बयान गरेँ, यो व्रत गर्नाले मात्र कोटि यज्ञ गरेको फल प्राप्त हुन्छ ॥७५॥ भनी महादेवले पार्वतीलाई कहेको हरितालिका व्रत पूजाविधि कथा हे शौनकादि हुनि हो ! मैले तिम्रीहरूलाई सुनाएँ, सोही कथा हे भोगाजन हो ! मैले तपाईंहरूलाई यथामति विस्तार गरेँ । इति मविष्णोत्तरपुराणे हरितालिका व्रतकथा समाप्ता ।

ऋषिपञ्चमी पूजाविधिः

ऋषिपञ्चमीपूजा मध्याह्नव्यापिनी ग्राह्या । गङ्गायां वा नद्यादौ तडागे गत्वा पूर्वाऽभिमुखी भूत्वा
आचारात् अपामार्गकाण्ठेन ३६० दन्तधावनं कुर्यात् । प्रथमतः प्रार्थना-आयुर्वलं यशोवर्चः प्रजापशु-
वसूनि च । ब्रह्मप्रज्ञां च मेधां च त्वन्नो देहि वनस्पते ! ॥ इति मन्त्रेण संप्रार्थ्य अनेन मन्त्रेण दन्त-
धावनम्-सुखदौर्गन्धिनाशाय दन्तानां च विशुद्धये । ग्रीवनाय च गात्राणां कुर्वेऽहं दन्तधावनम् ॥ अनेन
मन्त्रेण दन्तान् संशोध्य ३६० मृत्तिकालेपनस्नानादिकं च कृत्वा पञ्चगव्यं प्राश्य पूजां कृत्वा तत्रादौ
सङ्कल्पम् । आचम्य-ॐ पूर्वसङ्कल्पसिद्धिरस्तु इति मास-पक्ष-चारादीन् उल्लिख्य मम ऋतुसम्पर्क-जनित
दोषपरिहारार्थं दीप-कलश-गणेशपूजनपूर्वकं अरुन्धतीसहितकश्यपादिसप्तऋषिप्रीत्यर्थं ऋषिपूजनमहं
करिष्ये । ततो दीप-कलश-गणेशादीन् सम्पूज्य अष्टदलं विलिख्य अष्टदलोपरि आवाहनादिक्रमेण
पूजयेत् । आवाहनम्-आगच्छत महाभागाश्चतुर्वेदपरायणाः । यावत् पूजामहं कुर्वे यूयं भवत सुस्थिराः ॥
ध्यानम्-मूर्तिब्रह्मण्यदेवस्य ब्रह्मण्यं तेजमुत्तमम् । सूर्यकोटिप्रतीकाशं ऋषिवृन्दं विचिन्तये ॥ आसनम्-

ऋग्यजुः सामवेदानां स्वरूपेभ्यो नमो नमः । पुराणपुरुषेभ्यो हि देवर्षिभ्यो नमो नमः ॥ पाद्यम्-गन्ध-
 पुष्पाक्षतैर्युक्तं पाद्यं गृह्णन्तु भो द्विजाः । प्रसादं कुरुतः प्रीत्या तुष्टाः सन्तु सदा मम ॥ अर्घ्यम्-नभस्ये
 शुक्लपञ्चम्यामर्चिता ऋषिसत्तमाः । दहन्तु पादं मे सर्वं गृह्णन्त्वर्घ्यं नमो नमः ॥ आचमनीयम्-लोकानां
 तुष्टिकर्तारो यूयं सर्वे तपोधनाः । नमो वो धर्मविज्ञेभ्यो महर्षिभ्यो नमो नमः ॥ पश्चामृतम्-पयो दधि
 घृतं चैव शर्करा मधुसंयुतम् । पश्चामृतेन स्नपनं करिष्ये ऋषिसत्तमाः ॥ स्नानम्-मन्दाकिन्याः समा-
 नीतं यमुनागौतमीजलम् । कृष्णानर्मदयोस्तोयं तेभ्यः स्नानार्थमर्पितम् ॥ वस्त्रम्-सर्वे नित्यं तपोनिष्ठा
 ब्रह्मज्ञा सत्यवादिनः । वस्त्राणि प्रतिगृह्णन्तु मुक्तिदाः सन्तु मे सदा ॥ यज्ञोपवीतम्-नाना मन्त्रैः समुद्भूतं
 त्रिवृतं ब्रह्मसूत्रकैः । प्रत्येकं च प्रयच्छामि ऋषयः प्रतिगृह्यताम् ॥ गन्धम्-कुंकमागस्तुर्पूरं सुगन्धैर्मि-
 श्रितं शुभम् । गन्धाढ्यं चन्दनं दिव्यं गृह्णन्तु ऋषिसत्तमाः ॥ अक्षताः-शुभ्राक्षताश्च सम्पूर्णाः प्रक्षाल्य
 च नियोजिताः । शोभायै च मया दत्ता गृह्यतां मुनिसत्तमाः ॥ पुष्पाणि-मालतीचम्पकादीनि नानापुष्पाणि
 वै द्विजाः । मयाहृतानि पूजार्थं गृह्णन्तु मुनिपुङ्गवाः ॥ धूपम्-वनस्पतिरसोद्भूतो गन्धाढ्यः सुमनोहरः ।
 आत्रेयः सर्वदेवानां धूपोऽयं प्रतिगृह्यताम् ॥ दीपम्-आज्यं च वर्तिसंयुक्तं वह्निना योजितं मया । गृह्णन्तु

ऋषयः सर्वे दीपोऽयं प्रतिगृह्यताम् ॥ नैवेद्यम्—नानापक्वान्नसंगुक्तं रसैः षड्भिः समन्वितम् । गृह्णन्तु
 ऋषयः सर्वे नैवेद्यं सुमनोहरम् । नैवेद्यान्ते जलम् । उत्तरापोशानं हस्तप्रक्षालनं करोद्धर्तनं च—‘ॐ सप्तविंभ्यो
 नमः’ इति मन्त्रेण दद्यात् । फलम्—नमो वेदविदः श्रेष्ठा ऋषयः सूर्यसन्निभाः । गृह्णन्त्विदं फलं तुष्टा मया
 दत्तं हि भक्तितः ॥ पूगीफलं ताम्बूलञ्च ‘ॐ सप्तविंभ्यो नमः’ इति मन्त्रेण समर्पयेत् । दक्षिणाम्—हिरण्य-
 गर्भगर्भस्थं हेमवीजं विभावसोः । अनन्तपुण्यफलदमतः शान्तिं प्रयच्छ मे ॥ प्रदक्षिणा—यानि कानि च
 पापानि ब्रह्महत्या कृतानि च । तानि तानि विनश्यन्ति प्रदक्षिण पदे पदे ॥ नमस्कारः—नमोस्तु ऋषिदेव्यो
 देवर्षिभ्यो नमो नमः । सर्वपापहरेभ्यो हि वेदविदभ्यो नमो नमः ॥ प्रार्थना—एते सप्तर्षयः सर्वे भक्त्या संपू-
 जिता मया । सर्वपापं व्यपोहन्तु ज्ञानतोऽज्ञानतः कृतम् ॥ वायनम्—वायनं फलसंगुक्तं सष्टतं दक्षिणान्वितम् ।
 द्विजवयाय दास्यामि व्रतसम्पूर्णहेतवे ॥ ऋषयः प्रतिगृह्णन्तु ज्योतिरूपास्तपोधनाः । उभयोस्तारकाः सन्तु
 वायनस्य प्रदानतः ॥ विसर्जनम्—न्यूनातिरिक्तकर्माणि मया यानि कृतानि च । क्षमध्वं तानि सर्वाणि पूयं
 सर्वे तपोधनाः ॥ एवं विधिवत् संपूज्य यथाशक्ति ब्राह्मणान् भक्ष्यभोज्य-दक्षिणादिभिः पूजयित्वा कथां
 श्रुत्वा स्वयमपि हविष्याऽन्नं भुक्त्वा समापयेत् । इति ऋषिपञ्चमी-पूजाविधिः समाप्ता ।

ऋषिपञ्चमी-व्रतकथा

युधिष्ठिर उवाच—श्रुतानि देवदेवेश व्रतानि सुबहूनि च । साम्प्रतं मेऽन्यदाचक्ष्व व्रतं पापप्रणाशनम् ॥१॥

श्रीकृष्ण उवाच—अथान्यदपि राजेन्द्र ! पञ्चमी ऋषिसंज्ञिता । कथयिष्यामि यत्कृत्वा नारी पापात्प्रमुच्यते ॥

युधिष्ठिर उवाच—कीदृशी पञ्चमी कृष्ण ! कथञ्च ऋषिसंज्ञिता । पातकान्मुच्यते कस्मान्नारी यद्विकृत्योद्भवा ॥२॥

एक समयमा नैमिषारण्य नामक पुण्यक्षेत्रमा शौनक आदि ८८००० अष्टासी हजार हुनिहरूले प्रश्न गरिएका पौराणिक सतजी जो छन् पहिले युधिष्ठिर महाराजले प्रश्न गर्दा श्रीकृष्ण परमात्माको जो कथा आज्ञा मण्ड्यो सोही कथा मन्दछन् । श्रीकृष्ण परमात्मासँग युधिष्ठिर महाराज प्रश्न गर्दछन्—हे देवताहरूका पनि देवता ! हे प्रभो ! हजुरका मुखारविन्दबाट अनेक प्रकारका कथा र व्रतहरू सुनें, तथापि हे परन्तप ! यस वखत मलाई नारीहरू रजस्वला भई ज्ञान अज्ञानले जो भाण्डादि स्पर्श गर्छन् अथवा छुआछुत गर्छन् त्यस पापबाट कसरी मुक्त हुन्छन् ? त्यो सबै यद्यार्थ सुन्ने इच्छा भयो, म उपर अनुग्रह गरी आज्ञा हवम् ॥१॥ श्रीकृष्ण आज्ञा गर्नुहुन्छ—हे युधिष्ठिर महाराज ! तिमिले बहुत असल कुरा सोध्नु, तिमिलार्थ म अर्को एक ऋषिपञ्चमीको व्रतकथा सुनाउँदछु, सुन—जुन व्रत गर्नाले र जुन कथा श्रवण गर्नाले नारी-जातिहरू सम्पूर्ण पापदेखि मुक्त हुन्छन् ॥२॥ यस्तो वचन सुनी महाराज युधिष्ठिर विन्तो गर्दछन्—हे कृष्ण ! ती पञ्चमी कस्तो छन्, कसरी

पापानि च बहून्यत्र विद्यन्ते किल केशव ! ॥४॥ श्रीकृष्ण उवाच—

अज्ञानात् ज्ञानतो वापि नारी जाता रजस्वला । दुष्टा स्पृशति भाण्डानि गृहकर्मणि संस्थिता ॥५॥

प्राप्नोति सा महापापं सर्वं नारी रजस्वला । शृणुष्व कारणं यस्माद् वज्जनीया रजस्वला ॥६॥

प्रोत्सार्था गृहतश्वापि चातुर्वर्ण्येन भारत ! ब्रह्महत्यां पुरा शक्रो वृत्रं हत्वा समाप्तवान् ॥७॥

तथा वै राजशार्दूल ! व्रीडितो वृत्रसूदनः । ब्रह्माणं समुपागच्छद्रात्मनः शुद्धिकारणान् ॥८॥

शुद्धिं शकस्य राजेन्द्र ! प्रहृष्टेनान्तरात्मना । विभज्य ब्रह्महत्यां तु चतुर्धा च चतुर्मुखः ॥९॥

श्रृपिपञ्चमी भट्टन्, तिनको व्रत गर्नाले नारीहरू कसरी मुक्त हुन्छन् ? सो आझाहोस् ॥३॥ हे केशव ! संसारमा पापहरू पनि अनेक तरहका छन्, यस व्रतले कुन पाप नाश हुने हो ? ॥४॥ यस्तो प्रश्न सुनेर श्रीकृष्ण आज्ञा गर्नुहुन्छ—हे युधिष्ठिर महाराज ! जो स्त्री अज्ञानले रजस्वला भएका बस्छन् गृह-कार्य गरौस् अथवा भाँडाहरू छुआछुत गरौस्, त्यो स्पर्श गरेको हेतुले नारीहरूलाई ठूलो पाप लाग्दछ । रजस्वला भएका स्त्रीहरू जुन कारणले अयोग्य छन्, सो म भन्दछु मुन ॥५॥ हे राजन् ! ब्राह्मण, श्रृषिय, वैश्य, शूद्र सबै वर्गले स्त्री रजस्वला हुनासाथ पर सार्नु उचित छ । पहिले एक कोही वृत्रासुर नाम गरेको दैत्य थियो, इन्द्रले त्यसलाई मारे, त्यो ब्रह्मणको कारणले ॥७॥ त्यस ब्रह्महत्याले लजित भएर शूद्र हुनाका निम्ति इन्द्र ब्रह्माजीका शरणमा गए ॥ ८ ॥ हे राजेन्द्र ! ब्रह्माजीका शरणमा गरी

प्राक्षिपद्राजशार्दूल ! चतुःस्थानेषु वै तदा । वह्नेः प्रथमजातासु ज्वालासु च नदीषु च ॥१०॥
 पर्वतेषु च राजेन्द्र ! नारीरजसि पार्थिव ! अतो रजस्वला नारी प्रोत्सार्या च प्रयत्नतः ॥११॥
 ब्रह्मणः शासनात् पार्थ ! चातुर्वर्ण्येन सर्वदा । प्रथमेऽहनि चाण्डाली द्वितीये ब्रह्मघातिनी ॥१२॥
 तृतीये रजकी प्रोक्ता चतुर्थेऽहनि शुद्धयति । अज्ञानाऽज्ञानतोवापि जातसंसर्गपातकम् ॥१३॥
 तत् पापसंक्षयार्थं हि कार्येयं ऋषिपञ्चमी । सर्वपापप्रशमनो सर्वोपद्रवनाशिनी ॥१४॥
 ब्रह्मक्षत्रियविट्शूद्रस्त्रीभिः कार्या विशेषतः ॥१५॥ श्रीकृष्ण उवाच—

आफ्नू दुःख विन्ती गर्दा ब्रह्माजी प्रसन्न भई इन्द्रलाई शुद्ध गराउनाका निमित्त त्यो ब्रह्महत्यालाई चार भाग गरेर ॥ ९ ॥ चार स्थानमा पर्यावृत्त भए । हे राजशार्दूल ! पहिलो अधिमा, दोस्रो नदीमा ॥ १० ॥ तेस्रो पर्वतमा र चौथो नारीहरूको रजमा । यसै कारण रजस्वला नारीहरूलाई यत्नपूर्वक अलग राख्नु ॥११॥ हे पार्थ ! ब्रह्माजीले यस्तो आज्ञा गरेको छ कि चारै वर्णले सदा-सर्वदा रजस्वला स्त्रीलाई चार दिनसम्म त्याग गर्नु । किनभने पहिला दिन (चाण्डाली) समान हुन्छे, दोस्रो दिन (ब्रह्महत्यारिनी) हुन्छे ॥१२॥ तेस्रो दिन (घोबिनी) समान हुन्छे र चौथो दिनमा (स्नानादिले) शुद्ध हुन्छे । त्यस अवस्थामा कस्तै गरौस् तापनि ज्ञानाऽज्ञानले अवश्य संसर्गजन्य पाप हुन्छ ॥१३॥ हे पार्थ ! सोही पाप निवारण गर्नाका निमित्त सम्पूर्ण पाप नाश गर्ने भएकी तथा सबै उपद्रव नाश गर्ने भएकी, यी ऋषिपञ्चमी हुनाले यिनको व्रत गर्नु बहुतेर योग्य छ ॥१४॥ ब्राह्मण, क्षत्रिय, वैश्य, शूद्र यी चारै वर्णका स्त्रीहरूले विशेषतः यो व्रत गर्नु योग्य छ ॥१५॥

अथान्यदपि राजेन्द्र ! प्रवक्ष्यामि कथानकम् । पुरा कृतयुगे राजन् ! विदर्भायां बभूव ह ॥१६॥
 श्येनजिह्वायाम् राजर्षिश्चतुर्वर्णानुपालकः । तस्य देशेऽवसद्विप्रो वेदवेदाङ्गपारगः ॥१७॥
 सुमित्रो नाम राजेन्द्र ! सर्वभूतहिते रतः । कृषिवृत्या समासीनः कुटुम्बपरिपालकः ॥१८॥
 तस्य भार्या सुसाध्वी च पतिशुश्रूषणे रता । जयश्री नाम विख्याता बहुभृत्यसुहृज्जना ॥१९॥
 क्षेत्रादिषु रता साध्वी व्याकुलीकृतमानसा । एकदा सात्मनः प्राप्तमृतुकालं व्यलोकयत् ॥२०॥
 रजस्वलाऽपि सा राजन् ! गृहकर्म चकार ह । भाण्डानि सा स्पृशद्वाजन् ! ऋतौ प्राप्तेऽपि भामिनी ॥२१॥

श्रीकृष्ण परमात्मा महाराज युधिष्ठिरलाई आज्ञा गर्नुहुन्छ—हे युधिष्ठिर ! तिमिलाले म'यौटा अर्को कथा मन्दछु, सुन-पहिले सत्ययुगमा विदर्भ नाम भएको शहरमा ॥१६॥ चारै वर्णका पालक यस्ता श्येनजित राजर्षि थिए । त्यो शहरमा एउटा चारै वेद र पटशास्त्रमा पारङ्गत सुमित्र नाम गरेका ब्राह्मण समस्त प्राणीहरूको हित गरी आक्रा कुल-कुटुम्बहरूकन कृषि अर्थात् खेतीले पालन गरिरहन्थे ॥१७॥१८॥ तिनकी पति-व्रता स्त्री पतिको सेवा-शुश्रूषामा रत भएकी छोरा, नाती, नोकर-चाकरहरूले संयुक्त भएकी यस्ती 'जयश्री' नाउँ गरेको ब्राह्मणी थिइन् ॥१९॥ तिनलाई सधैं खेती कमाईकै धन्धा रहन्थ्यो, सधैं खेतीकै पछि व्याकुल रहन्थिन । एक दिन त्यस्तै अवस्थामा आफू रजस्वला भएकी देखिन् ॥२०॥ हे राजन् ! त्यस्तो देखेर पनि त्यस अवस्थामा तिनले आफ्नो गृह-कार्य, भाँडा-बरतनहरूको स्पर्शस्पर्श छाड्दि भइनन्

कालेन बहुना साध्वी पञ्चत्वमगमत् तदा । तस्य भार्याऽपि विप्रोऽसौ कालधर्ममुपेयिवान् ॥२२॥
 एवं तौ दम्पती राजन् स्वकर्म वशागौ तदा । भार्या तस्य जयश्री सा साक्षात्सम्पर्कदोषतः ॥२३॥
 शुनीयोनिमनुप्राप्ता सुमित्रोऽपि नरेश्वर ! तस्याः सम्पर्कदोषेण बलीवर्दो बभूव सः ॥२४॥
 तद्दोषेण महाराज दुर्गतिं तौ गतौ तदा । सुमित्रस्य च पुत्रोऽभूत् पितृशुश्रूषणे रतः ॥२५॥
 सुमतिर्नाम धर्मज्ञो देवतातिथिपूजकः । तस्य तौ पितरौ पार्थ ! ऋतुसम्पर्कदोषतः ॥२६॥
 तिर्यग्योनिमनुप्राप्तावुभौ जातिस्मरौ नृप ! उच्छिष्टमोजिनी साऽभूत्स्मरन्ती पूर्वपातकम् ॥२७॥

॥२१॥ वहाँ उप्रान्त हे राजन् ! कालगतिले केही दिनपछि ती जयश्री ब्राह्मणी र सुमित्र ब्राह्मण दुवै जना मर्दा भए ॥२२॥ यस्ता प्रकारले ती दुवै दम्पति मरेपछि आफूले अधिष्ठा जन्ममा गरेका रजस्वलामा स्पर्शास्पर्श संसर्ग दोषका पापले कर्मानुसार ती दुवै ब्राह्मणी अधिको आफ्नो घरमा कुहुर्ना भएर जन्मदिमर्हन् । सुमित्र ब्राह्मण पनि त्यै संसर्गका दोषले गरीकन सोही पूर्वका घरमा गोत्र जन्ममा भए ॥२३॥२४॥ हे राजन् ! जानी-जानी रजस्वला भएका समयमा स्पर्श गरेका दोषले त्यस्ता खराब योनिमा ती दुवै जना ब्राह्मणी जाँदाभए । तिनका छोरा सुमित्रका पुत्र बह्रुदै सपूत पितृ-भक्तिमा रत थिए ॥२५॥ ओ ती सुमित्रका पुत्र बडा धर्मात्मा, श्रद्धालु, देवता-हरूको पूजा सम्मान गर्ने यस्ता धर्मज्ञ थिए । हे पार्थ ! ती सुमतिको आमा-बाबु त्यस्ता योनिमा थिए तापनि ती दुवैलाई पूर्वजन्ममा यस्तो थियीं मन्ने र यस्तो कर्म गर्नाले यो नीच योनिमा आउनुपन्थो मन्ने सम्झना थियो । हे राजन् ! ती ब्राह्मणी आफ्नू पूर्वकर्म सम्झन्विन्

सुमित्रोऽपि पिता तस्य बलीवर्दी बभूव ह । अथ क्षयाहे सम्प्राप्ते पितृशुश्रूषणे रतः ॥२८॥
 भार्या चन्द्रावतीं प्राह सुमतिः श्रद्धयान्वितः । अथ संवत्सरदिनं पितुर्मे चारुहासिनि ! ॥२९॥
 भोजनीया मया विप्राः पाकशुद्धिर्विधीयताम् । तथा कृता पाकशुद्धिः सुमतेर्भर्तुराजया ॥३०॥
 मुक्तं पयसि भाण्डेऽस्याः सर्पेण गरलं ततः । दृष्ट्वा ब्रह्मवधान्द्रीता शुनी भाण्डानि सा स्पृशत् ॥३१॥
 द्विजभार्या च तां दृष्ट्वा उल्मुकेन जघान ताम् । भोजिता ब्राह्मणास्तत्र श्राद्धं कृत्वा प्रयत्नतः ॥३२॥

तापनि कर्म-भोग के गरुन् ! घर-घर अर्काको जूठो इत्यादि खोजी खाएर प्राण-रक्षा गर्दथिन् ॥ २६ ॥ २७ ॥ ती सुमतिका पिता पनि गोह भएका हुनाले नित्यप्रति जोतिहन्थे । यही रीतसँग केही काल बितेपछि एक दिन आफ्नू पिताको तिथि अर्थात् आठ आश्विनको ९ पितृ-मक्तिमा रत भएका ॥२८॥ सुमति पुत्र श्रद्धाश्रित भएर आफ्नी भार्या चन्द्रावतीलाई भन्दा भए—हे स्त्री ! आज बाबाको आठको दिन हो ॥२९॥ आज मैले ब्राह्मण भोजन गराउनु पर्दछ, तरह-तरहका भोजन बनाऊ भन्ने पतिको आज्ञा सुनेर ती चन्द्रावतीले पतिका आज्ञा-बशोजिम अनेक प्रकारका मिष्ट वस्तु तैयार गरिन् ॥३०॥ त्यसै बखत एक विवाह सप्रेम आएर खीरका भाँडामा हुन्छ हाली दुध पिएर विप उकेली जाँदो भयो । त्यो सधै बाहिर बसेकी कुकुरीरूप (जयश्री) ले देखी । जब यो खीर अलिखेरमा ब्राह्मणहरू खानेछन्, विप परेको हुनाले खाने जति ब्राह्मणहरू सधै मर्नेछन् भन्ने भएले दुयुर्दै गएर भान्सा छोडिदिई गई ॥३१॥ हे राजन् ! जब त्यस जयश्री कुकुरीले भान्सा छोड्यो, सुमतीको भार्या चन्द्रावतीले रिसले चूर भएर त्यस कुकुरीलाई बस्दो अकुटाले कम्मरमा बेसरी ठोक्ती गईन् । ठोक्नासाथ साँढे

ततो भुक्तेषु चोच्छिष्टं कोपेन न ददौ बहिः । द्वारस्थायास्तदा शुन्या उपवासस्तदाऽभवत् ॥३३॥
 ततो रात्र्यां प्रवृत्तायां सा शुनी श्रुधिता नृप ! बलीवर्दमुपागत्य भर्तारमिदमब्रवीत् ॥३४॥
 बुभुक्षिताऽथ नाथाऽहं न दत्तं भोजनं तु मे । ग्रासादिकं च न प्राप्ता क्षुधा मां बाधते बलात् ॥३५॥
 अन्यस्मिन् दिवसे पुत्रो मम लेह्यं ददात्यसौ । अथ मह्यं किमप्येष उच्छिष्टमपि नो ददौ ॥३६॥
 पायसाऽन्ने पपाताथ गरलं सर्पसम्भवम् । मया विचिन्त्य मनसा मरिष्यन्ति द्विजोत्तमाः ॥३७॥

चोट पर्न गएकाले 'काई-काई' गर्दै बाहिर माम्दीभई । तहाँ उप्रान्त चन्द्रावतीले फेरि भटपट पाकहरू तयार पार्दीभइन् र यत्पूर्वक ब्राह्मण-
 भोजन गराउँदा भए ॥३२॥ हे राजन् ! भान्सा छोइदिएका रीसले त्यस दिन उच्छिष्ट अर्थात् जठोहरू पनि त्यस छुट्ठोलाई दिँदा भएनन् ।
 सधैं ढोकामा रहने त्यो छुट्ठो त्यस दिन उपवासमै रहँदी भई ॥३३॥ तहाँ उप्रान्त हे राजन् ! जप रात्रि भएथ्यो दिनमर खान नपाएको
 हुनाले भोकले आकुल-व्याकुल भएर आफ्नू पूर्वपति (बलीवर्द) गोरूका समीपमा गएर यस्तो दीन वचन बोल्दीभई ॥३४॥ हे नाथ ! आज
 मलाई छोरा-बुढारीहरूले एक गाँस पनि खान दिएनन् । मलाई भोकले साइँ पीडा दियो ॥३५॥ अरु दिन ता खान दिन्थे आज ता
 ब्राह्मणहरूले खाएर बचेको उच्छिष्ट पात समेत चाट्न दिएनन् ॥३६॥ हे स्वामी ! धर्म गर्दा पाप आइलागेको हो, आज तपाईंको आइ-दिधि
 भनी ब्राह्मण-भोजनका निमित्त बनाएको (पायस) खीरका माँडाया यौटा विषालु सर्प आएर दूध पिई पछिबाट विष उकेली गएको देखें र

संसृष्टं पायसं रोषाद्बध्वाऽहं ताडिता भृशम् । दुःखितं तेन गात्रं मे कटिर्भग्ना करोमि किम् ॥३८॥
 बलीवर्द उवाच-ततः ग्राह स वै भर्ता भद्रे ! तत्पायसङ्ग्रहात् । किं करोमि ह्यसत्करतु भारवाहनमागतः ॥३९॥
 अद्याहमात्मजक्षेत्रे वाहितः सकलं दिनम् । मारितश्चात्मजेनाऽहं मुखं बध्वा बुभुक्षितः ॥४०॥
 वृथा श्राद्धं कृतं तेन जाताऽप्य मम कष्टता । श्रीकृष्ण उवाच—
 तयोः संवदतोरेवं माता-पित्रोश्च भारत ! श्रुत्वा पुत्रस्तदा वाक्यं यदुक्तं च तदोभयोः ॥४१॥

यो खाने सबे भनैछन् भनी गएर छोइदिऐं । छोइदिई भन्ने रीसले बल्दो अनुस्योले मेरा कम्मरमा जुहारीले हान्दी भई । छोइदिई भन्ने रीसले खान पनि दिइन, एक ठा कम्मर बाँचिएको पीटा, दोस्रो मोकले मरे, कसो गरुं भनी त्यो कुकुर्नी आफ्नू पूर्वपति मोरुसँग गई रुन लाग्दी भई ॥३७॥३८॥ गोरू भन्दछ—हे कल्याणि ! त्यो भान्सा छोइदिनाले तँ यस अवस्थामा प्राप्त भइछस्, म कसो गरुं ! हेर, अगावले दिनभरि भारी बोकी म आफैं हिँड्दछु, देख्दैछस्, मैले गरेर के हुन सक्छ ॥३९॥ हेर, आज दिनभर म पनि छोराकै खेतमा जोतिहरहेको छिँ । जोत्दा मुख बाँध्दियो र ह्व्यो पनि । विचार गर, त्यो मुख बाँधेर जो कुछ सुखा पाँसहरू खानदियो त्यसले के मेरो मोक मेटियो होला ! म पनि मोकै छु ॥४०॥ यस छोराको यो श्राद्ध गर्नु व्यर्थ छ, किन भनिस, जो यो दुःख कष्टमा हामी व्यग्र छौं मनी (आत्मी पूर्वजन्मकी स्त्री जयश्री) कुकुर्नीलाई भन्दोभयो । श्रीकृष्ण आज्ञा गर्नुहुन्छ—हे भारत ! यस्ता हिसाबले कुरा गर्ने भएका ती दुवै आमा-

ततो रजन्यां तत्काले ददौ तस्यैव भोजनम् । पितरौ तौ विदित्वा तु दत्तवान् सुमतिस्तदा ॥४२॥
 तदाऽसौ दुःखितः पुत्रो ज्ञात्वाऽवस्थां तदा तयोः । माता-पित्रोस्तु राजेन्द्र तदाऽसौ प्रस्थितो वनम् ॥४३॥
 ज्ञातुमिच्छामि कष्टञ्च मातापित्रोस्तु भारत । तत्र गत्वा ज्ञानवृद्धान् ऋषीन् सप्त वनाश्रितान् ॥४४॥
 प्रणिपत्याब्रवीद्वाक्यं हितञ्चैव तदा तयोः । सुमतिरुवाच—कथयध्वं महाभागाः प्रश्नमेतं समाहिताः ॥४५॥
 केन कर्मविपाकेन पितरौ मे तपोधनाः । इमामवस्थां सम्प्राप्तौ मोक्ष्ये ते पातकात् कथम् ॥४६॥

बाबुका सारा कुरा सुमति छोरोले सुन्यो र ॥४१॥ यी ता मेरा उस जन्मका माता-पिता पो रहेछन् भन्दे जानेर त्यसै रात्रि त्यसै बखत ती गोरू र कुठुर्नोलाई मिष्ट-मिष्ट पदार्थ ल्याएर पेटभर खान दिंदोभयो ॥४२॥ हे राजन् ! तहाँ उपान्त ती सुमति जो हुन् आम्मा माता-पिताको त्यस्तो अवस्था देखेर अत्यन्त दुःखी भएर चिन्ताले बनतर्फ जाँदा भए ॥४३॥ आम्मा माता-पिताको त्यो योनिको त्यो कष्ट कुन पापले भएको रहेछ, विचार गरूँ, बुझूँ भनी वनमा गएका छँदा जाँदा-जाँदा एक वनान्तरमा बडा ज्ञानी तपस्वी सप्तर्षिलाई देखेदाभए ॥४४॥ साथै ती सप्तर्षिहरूलाई साष्टाङ्ग दण्डवत् गरेर सुमति चिन्ती गर्दैछन्—हे ऋषिजी ! म तपाईंहरूसँग एक प्रश्न सोद्वड्छु, त्यसलाई खुब विचार गरेर आज्ञा गर्नुहोस् ॥४५॥ हे महारमन् ! कुन कर्मका पापले यहाँ मेरा माता-पिता गोरू र कुठुर्नोका योनिमा प्राप्त भए, अब के गर्नले त्यस पापदेखि मुक्त होला, सो यथार्थ आज्ञा हवस् ॥४६॥ भनी सुमतिले दीन भएर सोझा सप्तर्षिहरू मन्दछन्—हे सुमति ! तिम्रो आमाले

ऋषय ऊचुः-तव माता पुरा विप्र ! स्वगृहे बालभावतः । प्राप्तमृतुं विदित्वा तु सम्पर्कमकरोद्विज ॥४७॥
 तेन कर्मविपाकेन शुनीयोनिमुपागता । पितास्याः स्पर्शदोषेण बलीवर्दो बभूव ह ॥४८॥
 एतयोर्मुक्तिकामार्थं कुरु त्वं ऋषिपञ्चमी । भार्यया सह विप्रेन्द्र ! ऋषीन् सम्पूज्य यत्नतः ॥४९॥
 आचरस्व व्रतं तत्र सप्तवर्षं द्विजोत्तम ! अन्ते चोद्यापनं कुर्यात् वित्तशाठ्यविवर्जितः ॥५०॥
 शाकाहारस्तु कर्तव्यः श्यामकाहार एव वा । नीवारैर्वापि कर्तव्यं कृष्टपच्यन्न भक्षयेत् ॥५१॥
 प्राप्य भाद्रपदे मासि शुक्लपक्षेऽथ पञ्चमी । तस्यां मध्याह्नसमये नद्यादौ विमले जले ॥५२॥

उस जन्ममा मूर्खतासे रजस्वला भएका अवस्थामा शहा पाएर पनि चारिनन्, छुतछात बराबर गरिन् ॥४७॥ त्यसै पाएले गर्दा अहिले
 कुकुरी भएर जन्मिन् । तिम्रा पिता पनि त्यै संसर्गका दोषले अहिले गोरू भएर जन्मेका हुन् ॥४८॥ अब तिनीहरूको न्यो योनिबाट मुक्ति
 गराउनलाई आफ्नी ब्राह्मणीसमेत भएर ऋषिहरूको भक्तिपूर्वक पूजा गर ॥४९॥ हे द्विजोत्तम ! सात वर्षपर्यन्त यही गीतले निर्मा ग्रन् पूजा
 गरेर जन्त्यमा आफ्नू गच्छय अनुसार उद्यापन गर ॥५०॥ औ सो व्रतका दिन साग, सिंगाढा, तिन्त्रीको चामल इत्यादि पचाना मात्र
 खान् अर्थात् जोती खनीकन पैदा भएका वस्तु खानु योग्य छैन ॥५१॥ हे विप्र ! अरू पनि यसको विधि म बताउँछु सुन—भाद्रमासका
 शुक्लपक्षको पञ्चमीका दिन मध्याह्नकालमा गङ्गा, यमुना नदी, कसै नभए तलाउमा गएर अपामार्गको दतिउन हातमा लिई यो मन्त्र पढ्नु—

१६

घाणिकवतरसावलिः

कृत्वाऽपामार्गवृक्षेण दन्तधावनमादितः ॥५३॥

आयुर्वलं यशोवर्चः प्रजाः पशुवसूनि च । ब्रह्मप्रज्ञां च मेधाश्च त्वन्नो देहि वनस्पते ! ॥५४॥

सम्प्रार्थ्यानेन मन्त्रेण कुर्याद् वै दन्तधावनम् ।

मुखदुर्गन्धिनाशाय रदनानां विशुद्धये । घृवनाय च गात्राणां कुर्वेऽहं दन्तधावनम् ॥५५॥

अनेन दन्तान् संशोध्य स्नायात् मृत्स्नानपूर्वकम् । तिलामलककल्केन केशान् संशोध्य यत्नतः ॥५६॥

परिधाय नवे शुद्धे वाससी सुसमाहितः । पूजयस्व ऋषीन् दिव्यानरुन्धत्या समन्वितान् ॥५७॥

कश्यपोऽत्रिर्भरद्वाजो विश्वामित्रोऽथ गौतमः । जमदग्निर्वशिष्ठश्च साध्वी चैवाप्यरुन्धती ॥५८॥

‘आयुर्वलं यशोवर्चः प्रजा पशुवसूनि च ॥ ब्रह्मप्रज्ञां च मेधां च त्वन्नो देहि वनस्पते !’ यस्य मन्त्रले दत्तिउक्तो प्रार्थना गरी पछिवाट—
‘मुखदुर्गन्धिनाशाय रदनानां विशुद्धये । घृवनाय च गात्राणां कुर्वेऽहं दन्तधावनम् ॥’ यो मन्त्र पढो अपामार्गको दत्तिउक्त गर्नू अनि शुद्ध
मृत्तिका सेवन गरी स्नान गर्नू । तत्पश्चात् तिलको पीना अथवा अमला इत्यादि शुद्ध वस्तुले कपाल नुहाउनु ॥५२॥५३॥५४॥५५॥५६॥
तर्हापछि शुद्ध वस्त्र पहिरेर भक्तिपूर्वक अरुन्धतीले सहित भएका सप्तऋषि अर्थात् कश्यप १, अत्रि २, भरद्वाज ३, विश्वामित्र ४, गौतम ५,
जमदग्नि ६, वसिष्ठ ७ र पतिव्रता अरुन्धती तिनको (कश्यपोऽत्रिर्भरद्वाजो विश्वामित्रोऽथ गौतमः । जमदग्निर्वशिष्ठश्च साध्वी चैवाप्यरुन्धती ॥)

मन्त्रेणानेन सप्तर्षीन् पूजयेत् सुसमाहितः । व्रतेन ऋषिपञ्चम्याः कृतेनैव द्विजोत्तम ! ॥५९॥
 ऋतुसम्पर्कजो दोषः क्षयं याति न संशयः ॥६०॥ श्रीकृष्ण उवाच—
 तच्छ्रुत्वा सुमतिर्वाक्यं परमं ऋषिभाषितम् । गृहमेत्य व्रतं चक्रे सभार्यः श्रद्धयान्वितः ॥६१॥
 व्रतं तु ऋषिपञ्चम्याः सर्वपापप्रणाशनम् । कृत्वा सर्वं यथोक्तं तु मातापित्रोः फलं ददौ ॥६२॥
 व्रतपुण्यप्रभावेण माता तस्य श्वयोनिनः । मुक्ता नृपतिशार्दूल ! विमानवरसंस्थिता ॥६३॥
 दिव्याम्बरधरा भूत्वा गता स्वर्गश्च भारत ! पिताऽपि सो मृतोऽगच्छत्सुमतेः पशुयोनिनः ॥६४॥

यसै मन्त्रले पूजा गर । यस ऋषिपञ्चमीका व्रत-पूजाले गरांकन ॥५७॥५८॥५९॥ रजस्वला संसर्ग दोषको नाश हुनजान्छ । यसदेखि ठूलो अर्को उपाय छैन ॥६०॥ कृष्ण भगवान् आज्ञा गर्नुहुन्छ—हे राजन् युधिष्ठिर ! ती सप्तर्षिका मुखबाट यस्तो पुण्यदायक व्रत सुनेर ती सुमति ब्राह्मण आम्ना घरमा आएर आम्नी ब्राह्मणीले सहित भएर श्रद्धापूर्वक ऋषिपञ्चमीको व्रत पूजा गर्दा भए ॥६१॥ सम्पूर्ण पाप नाश गर्ने भएको यो ऋषिपञ्चमीको यथोक्त सप्तऋषिहरूले भने बमोजिम व्रत गरेर आम्ना माता-पितालाई त्यो पशु-योनिबाट मुक्त गराउँदामए ॥६२॥ हे राजन् ! यै व्रतका प्रभावले ती सुमतिकी आमा कुकुर्नीको योनिबाट मुक्त भई श्रेष्ठ विमानमा चढेर ॥६३॥ दिव्य वस्त्र र दिव्याभूषणहरू पहिरेर स्वर्ग जाँदीभइन् । त्यस्तै तिनका पिता पनि मरे उपान्त बैलको योनिदेखि छुट्ने स्वर्ग जाँदामए । हे राजन् ! यो व्रत गर्नाले अरू

स्वर्ग प्राप्तो महाराज ! व्रतस्यास्य प्रभावतः । तस्य यज्ञायते पुण्यं तच्छृणुष्व द्विजोत्तम ! ॥६५॥
 सर्वव्रतेषु यत्पुण्यं सर्वतीर्थेषु यत्फलम् । सर्वदानेषु दत्तेषु तदेतद् व्रतपारणम् ॥६६॥
 कुरुते या व्रतं नारी सा भवेत् सुखभोगिनी । रूपं लब्धव्ययुक्ता सा पुत्रपौत्रादिसंयुता ॥६७॥
 इह लोके सुखं भुक्त्वा परत्रश्च परां गतिम् । एतत्ते कथितं राजन् । व्रतानामुत्तमं व्रतम् ॥६८॥
 सवसन्धत्प्रदं चैव नारीणां पापनाशनम् । धनं यशश्च स्वर्गश्च पुत्रानपि युधिष्ठिर ! ॥६९॥
 पठतां शृण्वतां वापि सर्वपापप्रणाशनम् ॥७०॥ इति भविष्योत्तरपुराणे ऋषिपञ्चमीव्रतकथा समाप्ता ।

जो-जो फल मिलेछ, त्यो पनि भन्दछु सुन- ॥६४॥६५॥ सम्पूर्ण दान इत्यादिले जो फल हुन्छ सो ऋषिपञ्चमीको व्रत गर्नाले उत्तमान फल मिलेछ ॥६६॥ जो नारी भक्तिपूर्वक यो व्रत गर्दछे त्यो अत्यन्त दैवी-सुख भोग्नेली आ अत्यन्त सुन्दरी होली । छोरा, नाती-नातिना र धन-धान्यले युक्त भई ॥६७॥ परब्रह्मा उत्तम गति पाउनेछ । हे राजन् ! व्रतहरूमा उत्तम यो ऋषिपञ्चमीको व्रत तिमीलाई कहेँ ॥६८॥ हे राजन् ! सम्पूर्ण नारीहरूको पाप नाश गर्ने, धन, इज्जत, स्वर्ग, छोरा-नाती इत्यादि यो व्रतकथा सुनाले वा पाठ गर्नाले मात्र पनि पाइन्छ भनी श्रीकृष्णले युधिष्ठिरलाई सुनाएको कथा यथामति विस्तार गरियो ।

इति श्रीभविष्योत्तरपुराणे ऋषिपञ्चमी व्रतकथा भाषाटीका समाप्ता ।